

Džepna knjiga

MARKSIZAM

Antonio Gramsci
**PROBLEMI
REVOLUCIJE**
Intelektualci i revolucija

Džepna knjiga
Beogradski izdavačko-grafički zavod

MARKSIZAM

(5)

Korice
BOGDAN KRŠIĆ

Antonio Gramši

PROBLEMI REVOLUCIJE
Intelektualci i revolucija

Urednik
VUKO PAVIĆEVIĆ

Naslov originala:

Antonio Gramsci, *Opere scelte*
© Istituto Gramsci — Roma.

Predgovor:

Palmiro Togliatti, *Gramsci* (Saggi de cultura moderna, volume XI, Parenti editore, Firenze, 1955.)

9953

~~19.868~~

141.82

Knjižnica

Za jednu istinsku socijalističku revoluciju prirodno je da u svakom trenutku razvoja proverava i oslonac u svom istorijskom i socijalnom uporištu — i onda kada krči nove puteve, kada se sukobljava sa starim, kada luta i kada se „zagrcne od fraze“. (Lenjin) Ukoliko je neposrednije nošena snagom i interesima proletarijata, utoliko se češće i brže dokazuje, dobijajući stalno nove sokove i podsticaje. Nema ničeg novog u tome kad kažemo da samoupravljanje i osnovni tokovi naše revolucije imaju najdublje izvorište i potvrdu u autentičnom marksizmu i revolucionarnom pokretu radničke klase uopšte, a ne samo u našoj zemlji. Ono je stoga i danas u svojevršnom potvrđivanju i svakodnevno registruje razvoj svesti i akcije proletarijata, koji ga direktno mora da ostvaruje. Upravo zato, izdavaču se učinilo da je zahvalan zadatak što šire afirmisati revolucionarnu teoriju i praksu čija je neminovna konsekvenca samoupravljanje.

Stoga smo odlučili da program izdavanja marksističke i filozofske literature u „džepnoj knjizi“ otvorimo serijom knjiga najpoznatijih marksističkih mislilaca i revolucionara — klasika i savremenika, iz raznih zemalja i u raznim oblastima — o pitanjima koja su danas u žiži interesovanja: da li je samoupravljanje suština diktature proletarijata? kako rešavati osnovne probleme revolucije, posebno u prelaznom periodu? kako da radnička klasa zaista ovlada uslovima i rezultatima svoga rada? koje su osnovne ideološke i političke tendencije koje se suprotstavljaju socijalističkom razvoju? . . . U tome misao klasika marksizma, iskustva Pariske komune, oktobarske revolucije, kao i naša vlastita, predstavljaju nepresušno vrelo saznanja i inspiracije.

Nije, međutim, bilo lako, na ograničenom prostoru i vodeći računa o svim elementima izdavačke programske situacije — sakupiti sve najpoznatije tekstove. Pa, ipak, čini nam se da najznačajniji među njima nisu izostali. Neki od tekstova štampaju se u nas prvi put, a po značaju su neminovno našli svoje mesto u ovom izboru. Vodili smo računa da, u principu, kombinujemo integralne tekstove sa što širom panoramom stavova autora o istoj temi i time omogućimo upoznavanje pojedinih značajnih dela u celini i potpunije sagledavanje i praćenje osnovne autorove ideje. Isto tako je bilo neophodno, imajući u vidu široku čitalačku publiku, dati unekoliko šira

objašnjenja i informacije kako bi se olakšala direktna komunikacija sa stavovima autora i uslovima u kojima su nastali. Dajući prednost toj komunikaciji, nadamo se da će ona bar delom ublažiti propuste koje ovakav poduhvat često i mimo volje izdavača nosi.

* * *

Ovaj izbor tekstova A. Gramšija nastoji da prikaže najznačajnije stavove ovog istaknutog marksističkog mislioca i revolucionara o nizu pitanja sa kojima se suočava svaki revolucionarni pokret. Naročito su interesantne u istorijskom ali i u aktuelnom smislu Gramšijevе ocene o radničkim savetima kao klici buduće vlasti radničke klase, a isto tako i o ulozi intelektualaca i problemima kulture. Najveći deo ovih tekstova Gramši je napisao u zatvoru, boreći se sa zatvorskom administracijom i ophrvan bolestima. Nije imao mogućnosti da svaku misao ili stav dokumentuje onako kako je želeo, tako da su oni ponekad ostali nedovršeni ili nejasni ako bi izostala bar najnužnija objašnjenja koja je izdavač pokušao da da.

Ova knjiga je napravljena na osnovu šireg izbora iz Gramšijevih dela koje je izdalo preduzeće „Kultura“. Knjizi je, kao predgovor, priključeno predavanje P. Toljatija o A. Gramšiju koje se sada objavljuje po prvi put na našem jeziku.

Izdavač

GRAMŠI MISLILAC I ČOVEK AKCIJE

Pre dve godine, na desetogodišnjicu smrti Antonija Gramšija, nisam mogao, iz razloga koji ne zavise od moje volje, da dodem i da mu održim pomen pred prijateljima i pred građanima Torina. Žao bi mi bilo ako bi se moglo i pomisliti da ja ne umem u potpunosti da cenim koliko je važnu ulogu grad Torino imao u životu Antonija Gramšija, kako u pogledu sticanja znanja tako i u vaspitnom pogledu, u razvoju njegove ličnosti i usmeravanju njegovog budućeg stvaralaštva.

Zahvalan sam prijateljima iz Torina koji su mi omogućili da ovaj utisak, ukoliko ga je bilo, izbrišem. Posebno sam duboko zahvalan rektoru i akademskom skupu, koji su — time što su pristali da se ona ove godine održi na ovom visokom univerzitetskom nivou — dodali ovoj komemoraciji nov elemenat potresenosti, tako da nikoga neće začuditi što ga ja zaista živo osećam.

Nisu u pitanju samo brojne uspomene koje mi u ovom trenutku snažno naviru: prvi kratkotrajni susret dvaju mladića (tada oba dosta nabusita u traženju — još punom sumnje — svog puta, u žudnoj izgradnji svojih ličnosti); dalje, prvi kratkotrajan susret u starom dvorištu univerziteta, u jesen 1911. godine, za vreme prijemnih ispita na Koledžu provincije, u kojima je te godine, mislim, učestvovao i profesor Rostani, sadašnji dekan vašeg fakulteta za književnost; kasnije — upravo posle jednog seminarskog predavanja na kursu iz rimskog prava profesora Đovanija Pakjionija, na kome se raspravljalo o rimskom Zakonu XII tablica, o dokazanoj ili osporavanoj starosti i autentičnosti tablica kao zakonodavnog teksta — bliži dodir i početak one diskusije koju smo sa Gramšijem nastavljali toliko puta u drugim oblicima, sa sasvim drukčijim iskustvom i u drugim okolnostima, o večitoj temi ljudske istorije, matice svega onoga što ljudi znaju i mogu da znaju; zatim, zajedničko pohadanje značajnijih univerzitetskih kurseva, koji su se preplitali sa prethodnim studijama, širim iskustvima iz života, rada i borbe.

Da, sve ove uspomene naviru mi danas u sećanje ispunjavaju me ganućem. Ali, u ovom trenutku nogađaju me samo one, pa ni razumljivo uzbuđeni čoveka koji, pošto je prošao kroz ovu školu — dozvoliti mi da to kažem — s ozbiljnošću i koji, pošto se pokazao na poljima ponekad veoma udaljenim od ovog vedrog polja studija, ne može a da pri obnovljenom dodiru sa tim svetom nauke ne oseti neophodnost skromnosti.

U pitanju je i nešto drugo. Saznanje, koje je danas i meni veoma prisutno i živo, o tome šta je za Gramšija život i sudbinu značio njegov prolazak kroz torinsku univerzitetske aule: problemi koje je tu sa sobom doneo rešenja koja je tu tražio, problemi kojima se ovde, pod vodstvom vrsnih učitelja, približio, metod koji je naučio neizbrisivo obeležje koje je primio.

Sećajući se Gramšija na Sardiniji, od tada unazad dve godine, ne mogu a da ne iznesem kako je od rođenja i od početnog vaspitanja koje je dobio na tom tlu, na tlu koje je još uvek toliko udaljeno od socijalne ravnoteže kojom bi svim njegovim stanovnicima bio obezbeđen život dostojan čoveka, kako je — od prvih neposrednih dodira sa beskrajnom bedom koja umrtvljuje ljude velikog dela socijalnih grupa toga ostrva — Antonio Gramši dobio prvi podstrek za razmišljanja o tome kako je društvo komponovano, a, pre svega, o tome na koji je način društveno komponovana italijanska nacija.

Nije li rečeno da ostrvsko poreklo daje dušama i karakterima skučen horizont, bedne ideale, ili da čak gasi entuzijazam i zanos? To nije istina! Kao što kod našeg najvećeg pesnika, i u nekim aspektima najvećeg mislioca devetnaestog veka, Leopardija, beskrajna teskoba zbog skućenog i ništavnog života u zaostaloj provincijskoj varoši postaje lirsko nadahnuće pri sagledavanju teskobe i bola tih ljudi, suočenih sa problemima sveta i života koje njegov racionalizam nije mogao da reši — tako se kod Antonija Gramšija, iz patnji koje neposredno proživljava Sardinjsko ostrvo i njegov narod, rađa ne samo stimulans za postavljanje problema, nego i jedna od onih intuicija mladosti, svetlo koje obasjava, putokaz na čitavom daljem putu, a istovremeno otkrovenje čitavog života.

Lako ga je zamisliti kakav je bio kad je došao sa

Sardinije — dvadesetogodišnji mladić ispunjen ne samo treperenjem i željama (kao što smo svi u tim godinama), već i pun bola zbog fizičke teskobe na koju je telo osuđeno od rođenja; iskusio je ekonomsku oskudicu koja na društvenom stepenu onog sitnog građanstva iz kojeg je potekao ponižava više nego kod drugih; upoznao je nasilje silnika, pa čak i nezahvalan rad u kancelariji punoj prašine: devet lira mesečno dečaku od jedanaest godina, za deset sati rada dnevno, uključivši i prepodnevni rad nedeljom.

Kao mladi sardinski intelektualac, imao je živahan duh, oštar um bez predrasuda i ponešto od onog lakog sarkazma koji je čitavog života nemilosrdno koristio u borbi sa retoričarima, plašljivcima i nevaljalcima. Ali težnja (za koju mi još i danas kažu da je svojstvena omladini toga ostrva koja je postigla izvestan stepen kulture) da napusti skućeni ostrvski horizont, radi bekstva koje nikuda ne vodi upravo zato jer je čisto individualno, kod Gramšija je postala nešto sasvim drugo i novo; postala je vizija obnove tog horizonta i čitavog života ovog naroda, delom samog naroda, kroz pokret u kome i Sardinci i radnici cele Italije treba da se sopstvenom snagom izbave i da na drugačiji način vode čitavu zemlju.

Njegove studije o „južnjačkom pitanju“, to jest o ekonomskoj, društvenoj i intelektualnoj strukturi Italije, dovršene tek 1926. godine, a koje su i same dovoljne da ga uvrste među prve političke mislioce savremene Italije; njegovi kasniji radovi (sazreli u zatvoru) o odnosu između grada i sela tokom najinteresantnijih vekova naše istorije; nova realistična vizija borbi koje su Italiju dovele do političkog jedinstva određenog oblika i sadržine; zatim (osim ovih teorijskih dela), najraznovrsniji potezi u oblasti organizacije i političke akcije — sve je to vezano jednom niti, a ta nit (dobro je da se na to podsetimo) polazi od Sardinije, od sardinskog života, od života ovog mladog Sardinca kome je sudbina dodelila kob da radi, da se bori, da misli, da voli i da pati ne samo zbog sebe već i zbog svih ljudi čiju je dušu i probleme razumevao, čije je patnje i teskobe osećao.

Sardinac, dakle, ali baš zato jer je Sardinac — Italijan, i baš zato jer je Italijan — ne samo socijalista.

već mislilac i čovek akcije, koji se uvrstio među najveće ljude našeg vremena.

Torinski univerzitet je morao mnogo da da ovom mladiću, i dao mu je mnogo.

Nedavno sam pročitao neke od njegovih gimnazijskih zadataka. To su neobične rasprave u kojima se ipak zapaža nešto novo: jedinstveno aktuelno osećanje istorije, sposobnost neuobičajena kod mladića tih godina da povezuje događaje i ljude udaljene u vremenu i prostoru. Oseća se da mladiću koji piše te stranice nisu nepoznati gorući problemi kulture i čitavog italijanskog života toga vremena. Tu i tamo se oseća pokret krila orla. Taj orao, međutim, još ne zna da leti.

Većina nas sigurno ne samo da poznaje, već smo bili i svedoci zbivanja kroz koja je onda prolazila kako Italija, tako i ceo svet. Nastupao je onaj strahovit razdor iz 1914. godine, kada su veliki narodi Evrope bili pred gubitkom svoga mira, i još je neizvesno da li su i uspeli da ga danas ponovo, trajno ostvare. Međutim, ljudi, izuzev malobrojnih odabranih duhova, nisu bili svesni tragedije koja je pretila.

Predosećali su je samo najverniji pobornici onih avangardnih ekonomskih i socijalnih doktrina koje nam jedine omogućavaju da pogledamo u budućnost; ali većina naroda Evrope još nije obraćala pažnju, kao što to danas obraća, na opominjuće glasove tih ljudi.

Jedan velikan, Romen Rolan, dao je u poslednjem činu epskog i romantičnog ciklusa svog Žana Kristofa, „Nuvel Žurnel“, viziju Evrope koja bdi pod oružjem.

Ali duh koji je kod nas preovladavao bio je, izgleda, optimistički, površan, pa čak i banalan, prikladan možda za deceniju koja je obecavala napredak industrije i plodonosne preobražaje života na selu, ali koji nije mogao da ispod svega toga raspozna sazrevanje novih, dubljih protivrečnosti. Još u zimu 1914. godine jedna grupa istoričara i filozofa, (među kojima i jedan Italijan — Kroče) susrela se u Švajcarskoj zbog proučavanja literature i filozofije, i sa idiličnom verom, gotovo verom osamnaestog veka u progres čovečanstva, osećala se sigurnom, bezbednom, sa puno nade u mir i budućnost

(Kroče, Istorija istoriografije, tom I, str. V—VI). Medu-
tim, išlo se ivicom ponora.

Kako na planu činjenica tako i na planu ideja, kritični
aspekti nacionalnog života počeli su da preovladavaju.

Dozvolite mi da usredsredim pažnju na jednu činjeni-
cu koja, nesumnjivo, pomaže da se tačno odredi Gramši-
jeva uloga u razvoju epohe. Činilo se da je tih godina
došao do kraja onaj spontani priliv u socijalistički pokret
mladih i starijih koji su imali značajnije intelektualne
vrednosti, priliv tako znatan u poslednjim decenijama
prethodnog veka. Kao da je bio iscrpljen onaj pokret zbog
kojeg nije bilo nijednog ili gotovo nijednog od poznatijih
pesnika, pisaca, literata, pa čak ni filozofa i naučnika tog
vremena koji na jedan ili drugi način, u jednom ili drugom
momentu, nisu želeli da se povežu sa socijalizmom i sa
socijalističkim pokretom.

Otkuda ta promena? Organizovanje i organizovani
pokret najamnih radnika za sopstvenu emancipaciju bili su
daleko od toga da budu iscrpljeni, ili čak samo prekinuti;
štaviše, nastavljali su se u novim, različitim uslovima, čak
uspešnije i snažnije nego pre. Da li je, dakle, među
ljudima iz sveta kulture splasnulo ono plemenito osećanje
zabrinutosti za sudbinu najobespravlijeg dela naroda
koje — pošto se uspostavilo i konsolidovalo političko
jedinstvo zemlje — nisu mogli a da ne osete svi zreli ljudi?
Ne verujem. Isto tako ne verujem da nam je — da bismo
razumeli izmenjenu situaciju — dovoljna činjenica da je
jedan od najzanosnijih trenutaka borbe radnika i socijali-
sta krajem prethodnog veka, to jest otpor reakcionarnim
vladama i zahtevanje demokratskih sloboda za narod i pre
svega za radnike i njihove organizacije, izgubio prethodni
značaj, što je posledica uspeha kojeg su postigle radničke
organizacije i nova politika koju su vodile nove vlade.
Mislim da pravi uzrok događaja na koji sam ukazao treba
tražiti dublje i određenije u samim aspektima i kretanjima
italijanske kulture onog vremena.

Socijalistički intelektualci, vode radničkog pokreta
prethodnih decenija, bili su na jednom frontu posebno
više nego slabi, lišeni bilo kakve snage i efikasnosti: na
frontu ideja.

Ostale su im nepoznate one idejne struje kojima se

marksizam suprotstavljao kao sasvim nešto novo, ali tek pošto je ne samo „sredio račune“ s velikom nemačkom romantičnom filozofijom, nego i pronikao i usvojio onaj novi misaoni metod koji je upravo ta filozofija, na vrhuncu svoje slave, razradila. Kao i sav ostali deo italijanske kulture, i socijalizam je bio sahranio i ignorisao staroga Hegela.

Kada smo Gramši i mi, njegovi prijatelji, ponovo počeli da koketiramo s tom velikom filozofijom, dobri Klaudio Treves, koji se nije hranio tom srži, optužio nas je da smo postali — o užasa! — bergsonijanci. Tačno suprotno od puta kojim smo se kretali.

Antonio Labriola, koji je zaista bio iz te škole i tog porekla, ostao je, međutim osamljen (i još i danas nam se predstavlja kao takav), možda zato jer nije uspeo da prevaziđe sumnju koju su njemu, aristokrati po shvatanju i karakteru, nanosili neznanje, površnost, moralna nepostojanost mnogih, i zato jer nije znao, ušavši poblize u pokret i u direktnu borbu, da, bar među mladima, stvori školu koja bi ujedno bila škola mišljenja i akcije.

U tom periodu, pozitivizam je bio nauka i filozofija italijanskog socijalizma, i u taj kratki Prokrustov krevet nastojala je da smesti i obuzda, uprkos njihovoj volji, robustnu ličnost Karla Marksa i njegovu dijalektiku hegelovskog kova. Tamo gde su se one opirale i bunile pomogla je površnost pseudonaučnih tumača. Dolazio je u pomoć najbanalniji sociologizam, spenserizam bez soli; i to samo onda kada se nije pribegavalo raznim eksperimentalnim psihologijama i više ili manje naučnim kriminologijama primenjenim na shvatanje političkih i socijalnih činjenica i takozvanih njihovih uzroka.

Krah pozitivističke filozofije — do kojeg je došlo u trenutku kada su rukovodeće grupe italijanskog društva, osećajući se ekonomski snažnije, stekle jasniju svest o svojoj hegemonističkoj ulozi i pronicljivije i smelije vršile ovu funkciju na svim poljima — stvorio je vakuum u socijalističkom pokretu; obeležio je njegovo nepobitno odvajanje od pretežnih misaonih struja.

Neki su ovu činjenicu hteli da shvate kao kraj marksizma, pa čak i samog socijalizma među nama, i izgleda da se još ni danas nisu uverili da su tom procenom

napravili veliku istorijsku grešku. Greška je bila u tome što se nije umeo celovito sagledati čitav proces stvari. A upravo u tom trenutku organizacija i pokret radnika — daleko od toga da se zaustave ili skrenu sa puta svesti o svojim ciljevima — stvarno su napredovali, iako lišeni sigurnih idejnih vođa. Ekonomski i filozofski pozitivizam, koji su pokrenuli učitelji novog italijanskog hegelijanstva, ostao je čisto intelektualna činjenica, koja nije smanjivala polet stvarnom pokretu. Politički revizionizam se s naporom probijao da izađe na svetlost dana.

Međutim, ono što treba odmah primetiti jeste to da je u suštini čitava kultura naše zemlje tada prolazila kroz duboku krizu. Novo idealističko tumačenje hegelovske dijalektike zadovoljilo je, istina, mnoge potrebe, proširilo je i obogatilo intelektualni horizont, oslobodilo teren od mnogih provincijalizama i banalnosti. Međutim, ono je postavilo, ne razrešavajući ih, veoma teške probleme. Izgledalo je da su se otvorili mnogi novi putevi za razmišljanje i istraživanje; ali, onima koji su hteli da dosledno slede, nedostajalo je vođstvo, kao da se, pošto se razrešio splet površnosti i pozitivističkih diletantizama, izgubila svaka vrsta kontrole nad mogućim razvojem.

Među glavnim inicijatorima oživljavanja idealističkog zamaha gotovo na početku se otvorila oštra polemika čiji značaj možda još nije proučen do kraja, a koja je od presudne važnosti za shvatanje čitave moderne italijanske misli. Od dve tendencije, idealističkim premisama, svakako, činila se logičnijom i doslednijom ona koja je, došavši do krajnjih posledica ovih premisa, završila sa onim čudnim i hermetičkim mucanjem koje će Gramši u jednoj od beležaka u Dnevniku iz zatvora nazvati pravim pravcatim filozofskim „sećentizmom“, u kome dosetka i gotove fraze zamenjuju misao.

• Druga, oštromnija tendencija nastojala je (a još i danas pokušava) da postavi barijere koje bi onemogućile da se dođe do te krajnje tačke raspadanja; ali u njoj se istovremeno ispoljavala — i ispoljava se sve do naših dana — ona „muka od marksizma“, koju je osudio i Gramši i koja nije ništa drugo do strah da se ponovna pojava dijalektičkog razmišljanja, nerazdvojnog od stvar-

nosti, ne završi — što je neizbežno i što se već dešava — novim trijumfom naše doktrine.

Istovremeno su nicale najraznovrsnije i pogrešne intelektualne struje, od kojih je svaka, pretendujući da polazi od jednog idealističkog izvora, izvlačila iz njega različitu sadržinu, a na kraju je dolazila do posledica koje više nisu bile prihvatljive za zdrave umove. Tim putem se zaista stizalo do raspaljenog anarhičnog i estetičarskog individualizma; do nacionalizma; do kulta ličnosti koja je superiorna ne samo u odnosu na društveno biće, već čak i na obično ljudsko biće; do veličanja volje radi volje; do propovedanja nasilja radi nasilja, a sve to prekriveno blistavim estetskim i filozofskim lakom. Na mesto pozitivista došli su danuncijevski estetičari, dekadenti svih vrsta, anarhosindikalisti. Izgledalo je da se čak ni velika umetnička dela ne mogu više posmatrati i voleti kao celina, shvatiti u povezanosti sa vremenom u kome su nastala, već da se treba spustiti do divljenja minucioznostima njihovih detalja, odakle su se onda, kao refleksi, pojavili prvi takozvani slikari neshvatljivog i apsiraktnog, i pesnici jedne jedine reči ili jednog jedinog stiha, protiv kojih je trebalo da se iz zatvora upere Gramšijeva ironija i sarkazam.

Čak je i normalno izražavanje ljudi o kulturi počelo da postaje hermetično, kako se to danas kaže. Činilo se da svet kulture postaje nerazumljiv običnom čoveku.

Šta je bilo sve to? To je u suštini bilo — zbog uspešnosti idealističkog preporoda — povećavanje onog odvajanja intelektualnih struja zemlje od narodnog života, realnog života nacije, koje je Gramši otkrio i na koje je ukazao kao na karakteristiku italijanske istorije; gotovo kao greh naše istorije koji treba da bude prevaziđen. Zbog toga su se osećale ozbiljne posledice u razvoju političkog života i partija, što je imalo za rezultat pojave niza partija, u razvoju socijalističkog pokreta koji je plašljivo oscilirao između revolucionarnog voluntarizma lišenog bilo kakvog kompasu, konzistentnosti i ozbiljnosti, i konkretnog praktičizma lišenog idejne suštine i programa; u razvoju katoličkog ekonomskog i socijalnog pokreta koji nije pronalazio svoj put između modernističkih pokušaja i reakcionarnih kompromisa „pakta Đentiloni“. Ukratko,

kriza je zahvatila čitavo italijansko društvo, i iz te krize su nikli ne samo danuncijevski intervencionizam i zatim fašizam, već se rodila i današnja Italija, sa svim svojim nerešenim problemima. U toj krizi se formirala misao Antonija Gramšija; iz nje mu se javio podsticaj na akciju, i on — štaviše, samo on — ukazao je na put njenog prevazilaženja, razrešavanja.

Ta jedinstvena situacija u svetu kulture morala je da ima odraza i ovde, na Torinskom univerzitetu. Tradicije pozitivističke škole su se gasile. Pozitivistički, kojima je još nedostajala hrabrost da otvoreno pristupe novim strujama, deklarirali su se ipak kao kantovci ili neokantovci. To je bio prvi korak; pitanje je da li napred ili natrag. Anibale Pastore, sa svojim panlogističkim sistemom, voleo je da se na jedan svoj originalan način opredeli za nova kretanja i još dalje.

Sa svim tim, Torinski univerzitet je onda bio, toga se dobro sećam, velika škola. Mnogo pažnje je poklonjeno radu na usmeravanju i vaspitanju mladih, i sa ganućem se sećam učitelja kod kojih je Gramši došao, koje je sledio, koji su usmeravali njegovu misao, podstakli njegovu volju.

Tek što se bio ugasio glas, za mlade pun čari — možda zbog akcenata boli koji su ga prožimali — jednog velikog književnika i pesnika, Artura Grafa.

Upravo se završavala karijera onog kolosa filozofskog istraživanja kao što je bio Rodolfo Renier, koji je mlade generacije učio savesnosti, egzaktnosti, preciznosti u istraživanju i izlaganju i, stoga, iskrenosti i moralnoj ozbiljnosti. Ettore Stampini je zračio svetlošću jednog klasicizma koji je bio pomalo zatvoren u sebe, gotovo nabusit, ljubomoran na samoga sebe.

Ali, u danteovskim predavanjima Umberta Kozme, koji je upravo tih godina primio i držao katedru italijanske književnosti, preko De Sanktisa, Hegelova dijalektika se već vraćala u svojoj idealističkoj formi.

Najviše se sećam jedne aule u prizemlju, u dvorištu levo od ulaza, gde smo se uvek svi nalazili, mladići sa raznih fakulteta i različita duha, ujedinjeni zajedničkim nemirom u traženju svog puta. Tu je jedan veliki duh. Arturo Farinelli, čitao i komentarisao klasike nemačkog romantizma. Bilo je nečeg vulkanskog u njegovim preda-

vanjima, zbog onog njegovog otezanja u glasu gotovo ugašenom u literarnom traganju, ali iz kojeg je povremeno kao plamen eksplodirao njegov pokretački duh. On bi onda okretao glavu ulevo, prema prozoru, a svetlo koje je otuda padalo, osmeh, i kovrdžavi čuperci koji su padali na čelo, davali su toj glavi čudan izgled stvora, — ne znam da li andeoskog ili đavolskog — koji nam pokazuje put.

Bio je to novi moral koji nam je on ulivao, moral čiji je vrhovni zakon bila krajnja iskrenost prema samome sebi, odbijanje konvencionalnosti, samoodricanje za stvar kojoj se posvećuje sopstvena egzistencija. Palo je u dužnost Gramšiju, učeniku, da se verno pridržava ovog morala.

Ali, sretao sam Gramšija i na drugim predavanjima; svuda, može se reći, gde bi se našao neki profesor koji je mogao da nas uputi u niz bitnih problema, od Ejnaudija do Kironija i Rufinija. Sećam se da je, na sad već slavnom kursu na kojem je Frančesko Rufini razradio onu novu koncepciju odnosa između crkve i države — koju sam zatim ja (izvinite zbog pomanjkanja skromnosti u ovom osvrtu) sažeo u izraz koji je ušao u novi Republikanski ustav — Antonio Gramši bio u auli prisutan i pažljiv.

Šta je od ove nastave ostalo u njemu? Mnogo. Mnogi elementi njegove ličnosti, mnogo od onoga što je posle trebalo da se afirmiše i učvrsti u daljem razvoju njegovog rada i njegove misli.

Pre svega, jedan kvalitet koji možda nije dobio od pozitivizma, ali ga je sigurno stekao od velikih pobornika istorijskog metoda koji su onda ovde predavali; preciznost u rezonovanju, sklonost ka egzaktnosti u informisanju, prezir pa čak i moralna odvratnost, rekao bih, prema improvizovanju i površnosti. Ako nemate vremena da čitate, dovoljno je da prelistate neki od Dnevnika iz zatvora, koji su sada objavljeni, i videćete da nema tvrdnje bez odgovarajuće dokumentacije, sa preciznim ukazivanjem na izvor, knjigu, reviju iz koje je vest uzeta.

U ruke mi je došao niz zabeležaka koje je Gramši sastavio u toku univerzitetskog perioda. Reklo bi se da je nemoguće; čak su i članci iz dnevnih listova o pitanjima koja su ga interesovala registrovani sa preciznošću koju je naučio iz priručnika o istorijskom metodu.

Ova, rekao bih, filološka ljubav za precizno dokumentovanje neće ga nikada napustiti. Njegovo pobijanje, koje je odnedavno postalo dostupno javnosti, na primer, kritike Benedeta Kročea na zakon tendencijskog pada profitne stope, pobijanje koje je razarajuće po tu kritiku pre svega je filološke prirode.

Prva njegova primedba idealističkom filozofu je u tome da nije pročitao sve ono što je Marks o tome napisao, ne samo u trećoj, nego prvenstveno u prvoj knjizi Kapitala. Zato Kroče nije zapazio da taj zakon nije nikakvo proročanstvo o apsurdnom automatskom krahu kapitalističkog društva, već da, naprotiv, nastoji da otkrije elemente jednog protivrečnog procesa čije se rešenje i kriza nalaze u istoriji.

Kod sestara Antonija Gramšija pronašao sam niz dopisnica koje im je pisao iz Torina u toku univerzitetskih godina; u njima se najpreciznije zadržava na značenju pojedinih reči sardinskog govora ne samo u pojedinim provincijama, već i u raznim selima i delovima jedne iste provincije i grada, da bi, kroz egzaktno upoređivanje, izveo preciznu istoriju reči i njenih raznih značenja. Tada se bio pretežno posvetio, kao što je poznato, izučavanju nauke o jeziku, u koju ga je uputio jedan vrstan pesnik, Italijan iz Dalmacije, Mateo Bartoli. Siromah, mnogo je patio kada je video da Gramši napušta te studije kako bi se sav posvetio političkoj borbi, i zato ga je mnogo prekorvao.

Setio sam se ovog događaja kada sam nedavno ponovo čitao jedno pismo u kome Gramši, pišući svojoj snahi posle otprilike deset godina zatvora, u šali daje na znanje koliko bi njegova sudbina bila drukčija da je mogao da se posveti izučavanju upotrebe konjunktiva u raznim vekovima naše književnosti. Pitanje je da li bi za njega, čak i da se bio posvetio istoriji reči, istorija svake reči ili čak jednog stiha neizbežno postala i istorija misli i stvarnosti.

Samo na taj način je mogao da shvati nauku o jeziku. Zbog toga je on, kad nam je govorio o posebnostima dijalekata jednog ili drugog grada ili pokrajine Italije, oživljavao oko nas čitavu jednu istorijsku epohu, čitav jedan društveni ambijent.

Druga stvar što je Univerzitet učinio da on snažno oseti mislim da je bila potreba jednog opšteg pogleda na svet i jedinstva naše svesti: jedinstva koje će ujedno obuhvatati saznanje i delovanje.

Konačno, iz ovde obavljenih studija on je izvukao jasnije saznanje o krizi kroz koju je prolazilo italijansko društvo i svest o potrebi velikog napora koji će čitava jedna generacija morati da učini kako bi istovremeno obnovila i saznanje i akciju Italijana.

I ovde se nadovezuje teza, koja se nalazi u prvom planu zatvorskih studija, o presudnom značaju koji imaju organizovanje i istorija intelektualaca za razumevanje čitavog kretanja jednog društva. Ne samo da nije bio sklon da preokret do kojeg je došlo u orijentaciji italijanske kulture razume i prati pod uticajem novih idealističkih tumačenja hegelovske dijalektike, već je, naprotiv, bio u stanju i da sagleda njene ograničenosti i da ukaže na greške tog kretanja.

Istina je činjenica. To je bila njegova teza. Ne činjenica pozitivista, nego stvarnost u njenom nastajanju; to jest, izgradnja stvari i ljudi objedinjenih u jedinstvenom kretanju koje se odvija pod uticajem ukupnih ekonomskih i društvenih odnosa; formiranje i razvoj ljudskog društva i odnosa čoveka s prirodom kroz aktivnost samih ljudi. Otuda njegovo marksističko shvatanje razvoja kao stvarnosti i stvarnosti kao razvoja i shvatanja koja je on suprotstavio shvatanju idealističke filozofije.

„Ako je u većitom proticanju događaja“ — piše on — „potrebno utvrditi pojmove bez kojih stvarnost ne bi mogla da bude shvaćena, potrebno je, i čak neizbežno, takođe utvrditi i pamtili da stvarnost u pokretu i pojam o stvarnosti, ako logički mogu i da budu različiti, istorijski moraju da budu koncipirani kao neodvojivo jedinstvo. Inače se dešava ono što se dešava Kročeu — da istorija postaje formalna istorija, istorija pojmova i, u krajnjoj analizi, istorija intelektualaca. . . kočijaških muva“*. (Istorijski materijalizam. . . str. 216-217)

U ovoj dubokoj misli on je našao vodilju za objedinjavanje najvećeg dela principijelnih i metodskih zapaža-

---

* Uspoređenje uzeto iz La Fontenove basne Kočijaš i muva.

nja rasturenih u ovim Dnevniciima koji danas počinju da se objavljuju. Tu je suština njegove misli. U ovom novom, marksističkom shvatanju stvarnosti on nalazi put kojim će, kako se njemu čini, italijanska kultura moći da prebrodi krizu kroz koju je u tom trenutku prolazila; a to će pomoći da ljudi ponovno nadu jedinstvo postojanja i mišljenja, da se to jedinstvo ponovo nađe u konkretnoj istoriji, u konkretnim borbama koje bi dovele do preobražaja i obnove zemlje, stvarajući u njoj nove ekonomske i društvene odnose. Tu je začetak nove koncepcije istorije Italije, ne više kao istorije intelektualnih grupa, već naroda, što će Gramši dalje razviti u gustom nizu beležaka u kojima iznenaduju originalne ocene o čitavim istorijskim epohama, o velikim ljudima prošlosti, jedna radikalna revizija uobičajenih predrasuda, retoričnih, propagandističkih ili iz drugih razloga lažnih.

Kada je Gramši došao na tu koncepciju? Godine 1916. on objavljuje ovde u Torinu jedan jedini broj posvećen mladima: *Budući grad*. U ovom broju još preovladavaju elementi idealističke dijalektike. Godine 1919-1920, kada izlazi *Novi poredak*, i pošto je sazrelo iskustvo koje je kroz rat stekla ne samo Italija već i čitav svet, njegova nova vizija stvarnosti je potpuna, iako još nedostaju svi njeni idejni, naučni i filozofski argumenti.

Novi poredak! I on je, dozvolite mi da to kažem, rođen na Torinskom univerzitetu; rođen je ovde. Jer na ovom Univerzitetu i u ovom gradu nisu postojali samo profesori i predavanja, kao što sam ranije pomenuo. Postojala je i jedna druga stvarnost, koja je onda duboko zadivila Gramšija i druge među nama. U 1912. godini, u 1913. godini, u određenim jutarnjim satima, kada smo napuštali aulu i iz dvorišta izlazili pod tremove, odlazeći prema Pou, susretali smo mnoštvo ljudi drukčijih od nas, koji su takođe išli tim putem.

Čitava jedna gomila kretala se prema reci i parkovima na njenim obalama; tamo su tada bili prognani zborovi radnika koji štrajkuju ili praznuju. Tamo smo odlazili i mi družeći se s tim ljudima. Slušali smo njihove razgovore, razgovarali smo s njima, interesovali smo se za njihovu borbu. Na prvi pogled oni su izgledali drukčiji od nas studenata; kao neki drugi ljudski rod. Ali to nisu bili neki

drugi ljudi. Bio je to, štaviše, pravi ljudski rod, sastavljen od bića koja žive od sopstvenog rada i koja, boreći se da izmene uslove tog rada, istovremeno menjaju sami sebe i stvaraju nove uslove za svoju egzistenciju i za čitavo društvo.

Antonio Gramši je došao sa Sardinije već kao socijalist. Možda je to bio više po buntovnom instinktu Sardinca i po humanizmu mladog provincijskog intelektualca, nego po posedovanju celovitog misaonog sistema. To je trebalo da mu pruži Torino: Torinski univerzitet i radnička klasa Torina. U toj radničkoj klasi on je otkrio snagu koja može da preobrazi svet i koja konkretno radi i bori se da bi ga preobrazila. Ne više narod kao nešto uopšteno i nejasno, već jedna kompaktna, organizovana snaga u kojoj, zbog samih uslova razvoja stvarnog života, sazreva nova svest, koja će obnoviti pojedince i zajednicu.

Rečeno je da ova marksistička koncepcija radničke klase, koju je Gramši razvio, i čitava doktrina o fabričkim savetima kao ćelijama jednog novog društva i čovečanstva, koja je razvijena u Novom poretku i afirmisana u velikim nacionalnim pokretima, trpi od romantizma; da je romantična ova vizija radnika kao protagoniste i heroja moderne istorije, na koju je trebalo da se nekoliko godina posle toga nadoveže Piero Gobeti.

Nije to bio romantizam. Istorija Italije je to dokazala. To je pokazalo naše vlastito iskustvo u toku poslednjih godina, posle kraha svih struktura i vlasti italijanskog društva, koje su bile stvorile tradicionalne rukovodeće klase, a koje su zatim postale fašističke. Sve ono što iz jednog društva treba da bude prikupljeno i spaseno, učinjeno je upravo samo inicijativom radničke klase, avangarde i vodilje čitave zemlje u oslobodilačkoj borbi protiv stranog ugnjetača.

Gramši nije stigao da vidi ovaj veliki događaj naše istorije. Međutim, on je video — štaviše, doživeo je — jedan drugi događaj od svetskog istorijskog značaja: rusku revoluciju, obnovu jednog društva zaostaliјeg od našeg, obnovu zaslugom jedne nove klase, predvođene novom brojnom grupom aktivista koja se, upravo svojom stalnom povezanošću sa konkretnim pokretom radnika, afirmisala kao vođ čitave nacije, čitave Evrope, čitavog čovečanstva.

To je bio trenutak kad se Gramši odvojio od škole. Da li je to bilo i odvajanje od studija? Nikako! Mogli bismo ga nazvati odvajanjem ako bismo mislili da je za Gramšija učenje moglo ikada da bude nešto što je odvojeno od akcije. Učenje i život su ga doveli do toga da otkrije i uspostavi kontakt s onom društvenom snagom koja je pozvana da, oslobađajući sebe, oslobodi i obnovi i čitav svet. Trebalo je da učenje i život sve više zbliže ovaj kontakt. On je morao da sve svoje misaone i akcijske sposobnosti stavi u službu ove snage.

Otuda njegova aktivnost kao partijskog rukovodioca, počev od tačke koja nam se danas čini veoma udaljenom, ali u kojoj je bio sadržan i predviđen čitav dalji razvoj; preko burnih zbivanja — najpre do izgnanstva, a zatim do zatvora i smrti.

Bez sumnje, zadatak koji je Gramši sebi postavio bio je ogroman, gigantski. On je upućivao izazov čitavom jednom društvu; krenuo je u borbu protiv sveta čiji su se ogranci protezali, u najrazličitijim oblicima, čak do redova one klase na čije se čelo on postavljao. Možete pretpostaviti: ova njegova obnovljena vizija marksizma, ova vizija potpuno usklađena sa realnošću života naše zemlje, morala je da u ušima ondašnjih socijalista zvuči kao zvono bez odjeka.

Tako sebi objašnjavam neke trenutke — ne bih rekao malodušnosti, već neizvesnosti — u životu Antonija Gramšija, kada ga je možda opsedala sumnja da li je put borbe baš onaj kojim treba odmah krenuti, ili je pre toga potrebniji širok vaspitni rad. U stvari, srž svega onoga što je on naučio od Hegela i Marksa sastojala se u tome da se ne može vaspitavati ne radeći, da vaspitavati znači živeti, boriti se, trpeti za stvar za koju se opredelio, dati sopstveni život za nju.

Da li je on bio svestan veličine zadataka koje je sebi postavio kako na misaonom planu tako i na planu akcije? Pisma iz zatvora potvrđuju da jeste. Sećam se jednog — ne znam da li dosad objavljenog i da li integralno objavljenog — u kome on, posle dugog zatvorskog perioda, pišući snahi tonom šale i bolnog sarkazma, diskutuje s njom o jednoj neobičnoj, možda pozitivističkoj doktrini, prema kojoj se u toku perioda od sedam godina

svi molekuli našeg tela potpuno menjaju i transformišu. On se zatim pita da li je posle sedam godina, možda, trebalo da postane neko drugi i da zato, možda, i izađe iz zatvora. Ali stvari ne stoje tako. „Krenuo sam u rat“ — kaže on — „moram da se borim do kraja.“ Tu je jedinstvo njegovog života, njegovog bića i njegove svesti.

Ima nečeg tragičnog u ovom stavu, što su zapazili svi oni koji su pročitali Pisma. Raditi i boriti se — to je bila njegova sudbina, i on je već odavna znao, već iz univerzitetskih dana, možda zato jer ga je i sama njegova fizička slabost prisilila da dublje razmišlja o ovim stvarima, da to nije moglo da ide odvojeno od patnje.

Pre kratkog vremena sam pronašao jedno od poslednjih pisama koje je s Univerziteta napisao sestri. Verujem da su ga od kuće bili prekoreli ko zna zašto; možda nije bio dao sve one ispite predviđene propisima. On, ožalošćen, odgovara rečima koje otkrivaju dno njegove duše.

„Primio sam sada tvoje pismo. Duboko sam ožalošćen. Osećam da ste vi iz kuće izgubili poverenje u mene... Verovao sam da me bolje poznajete i bolje shvatate. Ali ostavimo to. Krivica je moja, osećam to; nije trebalo da se odvojim od života, a ja sam to učinio. Živeo sam nekoliko godina van sveta, pomalo u snu. Dopustio sam da se prekinu, jedna po jedna, sve niti koje su me spajale sa svetom i s ljudima. Živeo sam samo za glavu, a nimalo za srce. Možda je to bilo zato što sam mnogo trpeo mozgom; glava je uvek bila puna boli, i završio sam na tome da mislim samo na nju. I to se ne odnosi samo na vas, već na čitav moj život... Postao sam medved, iznutra i spolja. To je meni izgledalo kao da drugi ljudi ne postoje, a ja kao da sam vuk u svojoj jazbini. Ali radio sam. Radio sam možda previše, više nego što mi moje snage dozvoljavaju. Radio sam da bih živeo iako sam, da bih živeo, morao da se odmaram, morao da se zabavljam. Možda se za protekle dve godine nisam nijednom nasmejavao, kao što nikada nisam ni plakao. Nastojao sam da fizičku slabost pobedim radeći pa sam još više oslabio. Gotovo tri godine ni jedan dan mi nije protekao bez glavobolje, bez nesvestice ili vrtoglavice. Ali nikada nisam naneo nikakvo zlo nikome izuzev sebi samome. Nikada nisam imao ništa sebi da

prebacim. A u mojim uslovima, ne znam koliko njih bi to isto mogli da kažu.“

To je isti onaj akcenat koji ćemo naći u Pismima iz zatvora. Ovaj čovek je osećao da je morao nešto da dà, ne samom sebi, već i drugima; osećao je, još pre nego što je bio zatvoren, da radeći i boreći se mora da žrtvuje svoj život.

Kada je bio uhapšen (ostavljam nastranu detalje hapšenja i života u zatvoru, pošto su oni poznati, a ni sam Gramši možda ne bi voleo da se na njima suviše insistira) često se pitam šta bi, da je bio odmah ubijen, ostalo od njega — mislim, o njegovim pisanim delima. Ostali bi novinski i revijski članci, i napisi o južnjačkom pitanju koji u embrionu sadrže jednu novu orijentaciju za izučavanje istorije Italije. Ostale bi akcija i uspomena, koje bi pothranjivali njegovi drugovi.

On bi možda ostao kao neki sokratovski lik, o kome bi prijatelji pričali i zapisivali razgovore koje je vodio noću, pošto bi završio dnevni rad u listu. Neobična igra sudbine! Ona gospoda iz specijalnog suda, kojima je bilo naredeno da ne dozvole ovom umu da funkcioniše dvadesetak godina, mislili su da su naređenje izvršili na najbolji način: stavili su ga u zatvor, nadzirali ga, učinili su mu život nemogućim. Ali upravo iz tog zatvora izlazi na svetlo 2800 stranica pomnog, minucioznog intelektualnog rada, delo naučnika koji je odmeravao i promišljao svaku reč.

Drugovi koji su sa Gramšijem bili u zatvoru sećaju se koliko je on bio oštar u polemici sa ostalim zatvorenicima koji su se razmetali lažnim prezirom prema onima u zatvoru koji su mislili samo na to kako da očuvaju svoje zdravlje. On je osećao da mora da izdrži, jer njegov put još nije bio došao do kraja. Jedan deo zadatka na koji je bio pozvan trebalo je tek da izvrši.

Otuda više nego patetičan — dramatičan ton Pisama. On hoće da živi, hoće da radi. Sva njegova volja je usmerljena tom cilju. Ali je on već osetio — i pismo koje tek što sam pročitao na to ukazuje — da se ne može živeti samo od volje, da se osećanja ne mogu izbaciti iz života. Sad je on imao porodicu, drugaricu svog života, dvoje dece od kojih jedno nije čak ni upoznao. U zatvoru mu

izmiče ova nova stvarnost. I evo žudnog traganja za njom. Želi da nastavi da radi, da piše; neće više da se gubi u snovima, ali bi mu za to bio neophodan kontakt sa stvarnošću, koja oko njega gotovo da nestaje. Otud bolan protest protiv zavoja tame koji ga pomalo obavija, napor da sebi na konkretan način predstavi svet van zidova zatvora, postojanje žene, glas dece. To je krik bola, i čini se kao traženje uma koji je žedan svetla saznanja.

Verujem da u istoriji ljudi ne postoji tragičniji primer borbe do poslednjeg daha između sposobnosti čoveka i brutalne sudbine; između onoga koji želi da nastavi da radi, da se bori, da sazna — i silovite snage koja ga malo-pomalo uništava.

Kad mislim na ovaj deo Gramšijevog života u zatvoru — a vidim ipak, uprkos svemu, kako njegovi napisi iz tih strašnih godina, jedan za drugim, izlaze na svetlo — osećam prema njemu pre svega duboko poštovanje. Sve do poslednjeg trenutka on je živio za nas, za sve nas; on je hteo da živi da bi nam pomogao da steknemo dosledniju, dublju i jedinstveniju viziju naše sudbine. Nije živio samo za našu partiju niti samo za radnike i intelektualce koji ga slede, već za sve Italijane, za čitavu našu zemlju.

Razmišljanje o našoj istoriji dobiće novi tok; novu sadržinu će poprimiti izučavanje strukture i razvoja našeg društva kada neki od principa i pravila koje je on razradio postanu stvarnost među intelektualcima i u italijanskom narodu. Novi će polet pokrenuti i sâm život naše zemlje, kada sve veće grupe ljudi od misli i akcije budu podstaknuti da prevazilaze odvojenost od naroda, od realnosti nacionalnog života, i ovaj će život uspeti da se obrazuje u novom jedinstvu.

Jedan sat posle njegove smrti, u 4 sata i 10 minuta 27. aprila 1937. godine, već je stigla naredba da se odnese odatle, da nestane, kao da je čak i to jadno telo bilo na smetnji režimu koji je za sebe tvrdio da je toliko jak. I pošto nije bila dobijena dozvola za sahranu na opštinskom groblju, na intervenciju ne znam kog autoriteta, moralo se tražiti posebno mesto, moralo se pribeci kremiranju. A sreća je htela da njegovi ostaci danas leže pored ostataka

pesnika Šelija na Groblju Engleza u Rimu, mestu koje je velike duhove inspirisalo da napišu besmrtne pesme.

Okupimo se u mislima oko te urne. Vratimo se duhom i namerama, ako možemo, primeru tog života. Neka Torinski univerzitet bude ponosan što ga je imao među svojim učenicima, što je odavde potekao veliki deo njegove inspiracije i njegovog rada. Neka budu ponosni radnici, avangardni intelektualci čitave Italije, što im je osnivač partije bio jedan od najsnažnijih umova današnje Italije.

Neka svako od nas, u granicama svojih snaga, sopstvenim radom dalje nosi delo koje on nije samo otpočeo.

U trenutku kada se, kao 1914. i 1915. godine, novi olujni oblaci nadnose nad našim horizontom, neka nas vodi uspomena na ovog velikana koji je živeo u oluji, ali koji je znao da iz oluje progovori mirnim glasom mislioca, da pruži uzvišen primer nepokolebljive volje čoveka od akcije.

Trag koji je ostavio jedan je od najdubljih; seme koje je hacio već je dalo plodove. Na nama je da iz ovog semena izvučemo još bogatiju žetvu, u interesu svih, svih italijanskih radnika i intelektualaca, čitave naše zemlje.

Govor održan na Univerzitetu
u Torinu, 23. aprila 1949. godine.

Palmiro Toljati

(Preveo Danilo Tomić)

PROBLEMI REVOLUCIJE

POKRET „NOVOG PORETKA“

RADNIČKA DEMOKRATIJA

Krupan problem nameće se danas svakom socijalisti koji oseća živ smisao istorijske odgovornosti radničke klase i Partije koja predstavlja kritičku i delotvornu svest o misiji te klase.

Kako obuzdati ogromne društvene snage koje je oslobodio rat? Kako ih „disciplinovati i dati im politički oblik koji bi imao sposobnosti da se normalno razvija, da se neprekidno dopunjuje sve dok ne postane okosnica socijalističke države, u kojoj će se oživotvoriti diktatura proletarijata? Kako čvrsto vezati sadašnjost za budućnost, zadovoljavajući hitne potrebe sadašnjosti i korisno radeći na stvaranju i „anticipiranju“ budućnosti?

Cilj je ovoga napisa da podstakne na razmišljanje i delanje; da bude poziv najboljim i najsvesnijim radnicima da razmišljaju i, svako u svakoj oblasti, saraduju na rešavanju ovoga problema i postignu da pažnju drugova i udruženja usredsrede na ovaj problem. Samo iz zajedničkog i solidarnog rada na razjašnjavanju, ubeđivanju i uzajamnom vaspitanju rodiće se određena delotvorna akcija.

Socijalistička država potencijalno već postoji u karakterističnim ustanovama društvenog života eksploatacione radničke klase. Povezati te ustanove, uskladiti ih i odrediti u hijerarhiju po nadležnostima i vlasti, snažno ih centralizovati, poštujući pri tome potrebne autonomije i grupe, to znači stvoriti već sada istinsku radničku demokratiju, u delotvornom i aktivnom protivstavu sa buržoaskom državom, već sada spremnu da zameni buržoasku državu u svim njenim osnovnim funkcijama upravljanja i vladanja nacionalnom imovinom.

Radničkim pokretom danas rukovode Socijalistička partija i Konfederacija rada; ali obavljanje društvene vlasti Partije i Konfederacije ostvaruje se, za velike radničke mase, indirektno, snagom prestiža i oduševljenja i autoritativnim pritiskom, pa čak i inercijom. Sfera prestiža Partije se

svakodnevno širi, zahvata u dosad nedirnute narodne slojeve. pobuđuje u grupama i kod pojedinaca koji su dosad bili van političke borbe odobravanje i želju da korisno deluju za dolazak komunizma na vlast. Tim nesređenim i haotičnim energijama treba dati oblik i stalnu disciplinu, apsorbovati ih, srediti i pojačati, stvoriti od proleterske i poluproleterske klase organizovano društvo koje se vaspitava, koje stiče iskustvo, koje stiče odgovornu svest o dužnostima klasa koje su došle do vlasti u državi.

Socijalistička partija i strukovni savezi mogu obuhvatiti svu radničku klasu jedino upornim radom koji će trajati godinama i desetinama godina. Oni se neće odmah poistovetiti s proleterskom državom; u komunističkim republikama oni, u stvari, nastavljaju da postoje nezavisno od države, kao pokretačke institucije (partija) ili institucije za kontrolu ili delimičnu realizaciju (sindikati). Partija mora i dalje da bude organ komunističkog vaspitanja, ognjište vere, čuvar doktrine, vrhovna vlast koja usklađuje i vodi cilju organizovane i disciplinovane snage radničke i seljačke klase. Upravo radi strogog vršenja ove svoje dužnosti, Partija ne može širom otvoriti vrata naletu novih pristalica, nenaviklih na odgovornost i disciplinu.

Ali društveni život radničke klase obiluje institucijama, raščlanjuje se u mnogobrojnim aktivnostima; upravo te institucije i te aktivnosti treba razvijati, organizovati u celinu, povezati u širok i lako pokretljiv sistem koji će uključiti i disciplinovati čitavu radničku klasu.

Fabrika sa svojim unutrašnjim komisijama, socijalistički kružoci, seljačke zajednice — to su središta proleterskog života u kojima treba neposredno delovati.

Unutrašnje komisije su organi radničke demokratije, koje treba osloboditi ograničenja nametnutih od strane industrijalaca i kojima treba uliti nov život i snagu. Unutrašnje komisije danas ograničavaju vlast kapitalista u fabrici i obavljaju funkcije arbitraže i discipline. Kad se razviju i obogate, ove komisije će sutra morati da budu organi proleterske vlasti koja zamenjuje kapitalistu u svim njegovim korisnim funkcijama rukovođenja i administracije.

Već sada bi radnici morali prići biranju širokih

predstavničkih skupština, odabranih među najboljim i najsvesnijim drugovima, pod parolom: „Sva vlast u fabrici radničkim komitetima“, a ovo bi trebalo povezati s parolom: „Sva državna vlast radničkim i seljačkim savezima.“

Široko polje konkretne revolucionarne propagande otvorilo bi se za komuniste organizovane u Partiji i rejonskim kružocima. U skladu s gradskim sekcijama, kružoci bi morali popisati radničke snage u zoni i postati sedište rejonskog saveta fabričkih delegata, čvor koji vezuje i okuplja sve proleterske snage rejona. Izborni sistemi bi se mogli razlikovati, već prema veličini fabrika, ali bi trebalo nastojati da se izabere po jedan delegat na svakih petnaest radnika podeljenih na kategorije (kao što se radi po engleskim fabrikama), tako da se postupnim izborima dođe do komiteta fabričkih delegata, koji bi obuhvatao predstavnike čitavog radnog skupa (radnike, službenike, tehničare). Trebalo bi težiti da se u rejonski komitet uključe i delegati radnika drugih kategorija, nastanjenih u rejonu: kelnera, vozača, konduktera, železničara, čistača, privrednih nameštenika, trgovinskih pomoćnika itd. . . .

Rejonski komitet bi morao da bude emanacija *celokupne radničke klase* nastanjene u rejonu, legitimna i moćna emanacija, sposobna da učini da se poštuje disciplina, koja ima vlast spontano datu, i da naredi trenutani i potpun prekid svakog rada u čitavom rejonu.

Rejonski komiteti bi prerasli u gradske komesarijate, koje bi kontrolisali i disciplinovali Socijalistička partija i strukovni savezi.

Takav sistem radničke demokratije (dopunjen odgo-varajućim seljačkim organizacijama) dao bi masama stalan oblik i disciplinu, bio bi sjajna škola političkog i administrativnog iskustva, i uključio bi mase do poslednjeg čoveka, navikavajući ih na upornost i istrajnost, kao i na to da sebe smatraju vojskom na bojnopolju kojoj je potrebna čvrsta povezanost ako ne želi da bude uništena i bačena u ropstvo.

Svaka fabrika bi organizovala jedan ili više pukova te vojske, sa svojim kaplarima, službama za vezu, oficirima, glavnim štabom, — vlast koja bi bila data slobodnim

izborom, a ne autoritativno nametnuta. Preko zborova održavanih u fabrici, neprekidnim propagandnim radom ubeđivanjem od strane najsvesnijih elemenata postigla b se korenita izmena radničke psihologije, masa bi se bolje pripremila i osposobila za vršenje vlasti, rasprostranila b se svest o pravima druga i radnika, konkretna i delotvorna svest, zato što je nastala spontano iz živog i istorijskog iskustva.

Već smo rekli da je cilj ovih na brzinu iznetih beležaka samo to da podstaknu na razmišljanje i akciju. Svaki vid ovoga problema zasluživao bi široko i duboko razmatranje, objašnjavanje, pomoćne dopune u vezi s problemom. Ali jedino komunistička praksa može dati konkretno i potpuno rešenje problema socijalističkog života: zajednička diskusija koja s razumevanjem menja svesti i savesti, ujedinjujući ih i ispunjavajući delotvornim entuzijazmom. Reći istinu, zajednički doći do istine, to znači sprovesti komunističku i revolucionarnu akciju. Formula „diktatura proletarijata“ mora da prestane da bude samo formula, prilika za razmetanje revolucionarnom frazeologijom. Ko želi cilj, taj mora hteti i sredstva. Diktatura proletarijata je uspostavljanje nove, tipično proleterске države, u kojoj se stiču institucionalna iskustva potčinjene klase, u kojoj društveni život radničke i seljačke klase postaje raširen i snažno organizovan sistem. Ovakva država se ne improvizuje: ruski komunisti boljševici već osam meseci rade na tome da rašire i učine konkretnom parolu: „Sva vlast sovjetima“, a sovjeti su bili poznati ruskim radnicima od 1905. godine. Italijanski komunisti treba da se posluže i obogate ruskim iskustvom i uštede vreme i posao: delo obnove zahtevaće već samo po sebi toliko vremena, toliko rada da bi mu trebalo posvetiti svaki dan i svako delo.

(Bez potpisa, napisali zajednički
Antonio Gramši i Palmiro Toljati,
Ordine nuovo od 21. juna 1919. I, br. 7.)

Kapitalistička koncentracija, koja je određena načinom proizvodnje, stvara odgovarajuću koncentraciju ljudskih radnih masa. U toj činjenici treba tražiti poreklo svih revolucionarnih teza marksizma, treba tražiti uslove novih proleterskih navika, novog komunističkog poretka, predodređenog da zameni buržoaske običaje, kapitalistički nered koji je proistekao iz slobodne konkurencije i klasne borbe.

U oblasti opšte kapitalističke delatnosti i radnik dela na planu slobodne konkurencije, on je pojedinac-građanin. Ali početni uslovi borbe nisu jednaki za sve u isto vreme: postojanje privatnog vlasništva stavlja društvenu manjinu u povlašćen položaj, čini borbu neravnom, Radnik je neprestano izložen najubitačnijim opasnostima: sam njegov elementarni život, njegova kultura, život i budućnost njegove porodice izloženi su žestokim posledicama promena na tržištu rada. Radnik tada pokušava da izide iz oblasti konkurencije i individualizma. Načelo udruživanja i solidarnosti postaje osnovno načelo radničke klase, ono menja psihologiju i navike radnika i seljaka. Javljaju se institucije i organi u kojima se to načelo otelovljuje; na njihovoj osnovi počinje proces istorijskog razvitka koji dovodi do zajednice sredstava za proizvodnju i razmene.

Udruživanje može i mora biti prihvaćeno kao osnovna činjenica proleterske revolucije. U zavisnosti od te istorijske tendencije, u razdoblju koje je prethodilo današnjici (koju možemo nazvati razdobljem Prve i Druge internacionale, ili razdobljem regrutovanja) iskrsele su i razvile se socijalističke partije i strukovni savezi.

Razvitak tih proleterskih institucija i uopšte čitavog proleterskog pokreta nije bio nezavisan, nije se pokoravao sopstvenim unutrašnjim zakonima života i istorijskog iskustva eksploatisane radničke klase. Istorijske zakone je otkirala klasa vlasnika organizovana u državu. Država je uvek bila protagonist u istoriji, jer se u njenim organima centralizuje moć vlasničke klase, u državi se vlasnička klasa disciplinuje i jedinstveno spaja, uzdižući se iznad razdora i udaraca konkurencije, da bi održala netaknutim

povlašćeni položaj u najvišoj fazi same konkurencije: u klasnoj borbi za vlast, za prevlast u upravljanju i disciplinovanju društva.

U tom razdoblju je proleterski pokret bio samo jedna funkcija slobodne kapitalističke konkurencije. Proleterske institucije su morale uzeti na sebe neki oblik ne zbog unutrašnjeg zakona, nego zbog spoljnog zakona, pod strahovitim pritiskom događaja i prinuda koji zavise od kapitalističke konkurencije. Otuda su potekli unutrašnji sukobi, skretanja, kolebanja, kompromisi koji karakterišu čitavo ono razdoblje života radničkog pokreta koje je prethodilo današnjici, a koje je dostiglo vrhunac u slomu Druge internacionale.

Neke struje socijalističkog i proleterskog pokreta izričito su postavile kao bitnu činjenicu revolucije organizovanje radnika po struci, i na tome su zasnivale svoju propagandu i akciju. Na trenutak se učinilo da je sindikalistički pokret istinski tumač marksizma, prvi tumač istine.

Zablude sindikalizma sastoje se u tome što on kao trajnu činjenicu, kao večiti oblik udruživanja prihvata strukovni savez u sadašnjim oblicima i funkcijama, koji su nametnuti a ne predloženi, pa prema tome ne mogu imati stalnu i predvidljivu liniju razvitka. Sindikalizam, koji se pojavio kao začetnik „spontane“ tradicije slobodne trgovine, bio je, u stvari, jedna od mnogih kamuflaža jakobinskog i apstraktnog duha.

Otuda potiču zablude sindikalističke struje, koja nije uspela da zameni socijalističku partiju u zadatku vaspitavanja radničke klase za revoluciju. Radnici i seljaci su osećali da je u čitavom razdoblju u kome vlasnička klasa i demokratsko-parlamentarna država diktiraju istorijske zakone uzaludan i smešan svaki pokušaj bekstva iz oblasti tih zakona. Izvesno je da u opštoj konfiguraciji koju je steklo društvo usled industrijske proizvodnje svaki čovek može aktivno učestvovati u životu i menjati sredinu jedino ukoliko deluje kao pojedinac-građanin, član demokratsko-parlamentarne države. Liberalno iskustvo nije uzaludno i ono se može prevazići tek onda kada smo ga stekli. Apolitičnost apolitičnih ljudi bila je samo degeneracija politike: poricati državu i boriti se protiv nje isto je toliko

politička činjenica koliko i uključivanje u opštu istorijsku aktivnost koja se sjedinjuje u parlamentu i opštinama, narodnim institucijama države. Menja se kvalitet političke činjenice: sindikalisti su radili izvan stvarnosti i, prema tome, njihova je politika bila iz osnova pogrešna; socijalisti parlamentaristi delovali su u najdubljoj suštini stvari, mogli su i pogrešiti (čak su i počinili mnoge teške greške) ali nisu lutali u pogledu svoje akcije, i stoga su trijumfovali u „konkurenciji“. Velike mase, one koje svojim sudelovanjem objektivno menjaju društvene odnose, organizovale su se oko Socijalističke partije. Uprkos svim greškama i nedostacima, Partija je, u krajnjoj liniji, uspela u svojoj misiji: naime, da stvori nešto od proletera, koji pre nije bio ništa, da mu ulije svest, da oslobodilačkom pokretu da prav i životan smisao koji je, u opštim crtama, odgovarao procesu istorijskog razvitka ljudskog društva.

Najteža greška socijalističkog pokreta bila je slične prirode kao i ona koju su počinili sindikalisti. Učestvujući u opštoj aktivnosti ljudskog društva u državi, socijalisti su zaboravili da je trebalo da njihov stav u osnovi ostane kritički, stav antiteze. Pustili su da ih apsorbuje stvarnost, nisu je savladali.

Komunisti marksisti treba da se odlikuju psihologijom koju možemo nazvati „majeutičkom“¹. Njihova akcija nije prepuštanje toku događaja što ih određuju zakoni buržoaske konkurencije, nego stav kritičkog iščekivanja. Istorija je stalno nastajanje, i ona se, prema tome, u suštini ne može predvideti. Ali to ne znači da je sve „nepredvidljivo“ u nastajanju istorije, naime, da istorijom vlada proizvoljnost i neodgovorna ćud. Istorija je jednovremeno sloboda i nužnost. Institucije u čijem se razvoju i čijim se aktivnostima istorija otelevljuje ponikle su i održavaju se jer imaju da oštvere neki zadatak i misiju. Ponikli su i razvili se određeni objektivni uslovi proizvodnje materijalnih dobara i duhovne svesti ljudi. Ako se ti objektivni uslovi, koji su po svojoj mehaničkoj prirodi skoro matematički izmerljivi menjaju, menja se i zbir odnosa koji regulišu i obrazuju ljudsko društvo, menja se stepen ljudske svesti; preobražava se društvena konfiguracija, krzljaju tradicionalne institucije, postaju neprikladne za svoj zadatak, postaju ubitačne i predstavljaju smetnju.

Kada bi u nastojanju istorije inteligencija bila nesposobna da uhvati ritam, da ustanovi jedan proces, bio bi nemoguć život civilizacije: politički genij se poznaje upravo po sposobnosti da ovlada najvećim mogućim brojem konkretnih termina neophodnih i dovoljnih da se fiksira proces razvitka i, prema tome, po sposobnosti, dakle, da anticipira blisku i daleku budućnost i na liniji te intuicije da postavi aktivnost jedne države, da pokuša da ostvari sreću jednog naroda. U tom smislu je Karl Marks bio daleko najveći od savremenih političkih genija.

Socijalisti su, često slepo, prihvatili istorijsku stvarnost, proizvod kapitalističke inicijative; zapali su u psihološku grešku liberalnih ekonomista: poverovali su u večnosti institucija demokratske države, u njihovo bitno savršenstvo. Po njihovom mišljenju, oblik demokratskih institucija može se popraviti, tu i tamo doterati, ali se u osnovi mora poštovati. Primer takve ograničeno tašte psihologije imamo u minoskoj² oceni Filipa Turatija³, prema kojoj parlament stoji prema sovjetu kao grad prema varvarskoj hordi.

Iz tog pogrešnog shvatanja o istorijskom nastojanju, iz zastarele taktike kompromisa i „kretenski“ parlamentariističke taktike rada se današnja formula o „osvajanju države“.

Mi smo uvereni, posle revolucionarnih iskustava Rusije, Mađarske i Nemačke, da se socijalistička država ne može uobličiti u institucijama kapitalističke države, nego je ona iz osnova nova tvorevina u odnosu na njih, ako ne u odnosu na istoriju proletarijata. Institucije kapitalističke države su organizovane u cilju slobodne konkurencije; nije dovoljno promeniti kadar da bi se njihova aktivnost usmerila u drugom pravcu. Socijalistička država još ne znači komunizam, to jest ustanovljavanje solidarne ekonomske prakse i navike, nego je to prelazna država čiji je zadatak da ukine konkurenciju ukidanjem privatne svojine, klasa, nacionalnih pšivreda: taj zadatak ne može ostvariti parlamentarna demokratija. Formulu „osvajanje države“ treba shvatiti u ovom smislu: stvaranje novog tipa države, nastalog iz društvenog iskustva koje je stekla proleterska klasa, i konstituisanje te države u demokratsko-parlamentarnu.

I ovde se vraćamo na polaznu tačku. Rekli smo da se institucije socijalističkog i proleterskog pokreta iz razdoblja koje je prethodilo današnjem nizu razvile samostalno, nego kao rezultat opšte konfiguracije ljudskog društva kojim vladaju vrhovni zakoni kapitalizma. Rat je naglavce postavio stratešku situaciju klasne borbe. Kapitalisti su izgubili premoć; njihova je sloboda ograničena; njihova je moć uništena. Kapitalistička koncentracija je dostigla najviši razvoj koji joj je dozvoljen ostvarujući svetski monopol u proizvodnji i razmeni. Odgovarajuća koncentracija radnih masa dala je nečuvenu snagu revolucionarnoj proleterskoj klasi.

Tradicionalne institucije pokreta postale su nesposobne da zadrže u svojim okvirima toliko bujanje revolucionarnog života. Njihov sopstveni oblik je neprikladan za disciplinovanje snaga uključenih u svestan istorijski proces. One nisu mrtve. Nastale kao funkcija slobodne konkurencije, one moraju nastaviti da postoje sve do ukidanja svakog ostatka konkurencije, sve do potpunog ukidanja klasa i partija, sve do slivanja nacionalnih proleterskih diktatura u Komunističku internacionalu. Ali pored njih moraju nastati i razvijati se institucije novog tipa, državnog tipa, koje će upravo zameniti privatne i javne institucije demokratske parlamentarne države. Institucije koje će zameniti ličnost kapitalista u administrativnim funkcijama i industrijskoj vlasti, i ostvariti samoupravu proizvođača u fabrici; institucije kadre da preuzmu rukovođuću vlast u svim funkcijama nerazdvojno vezanim za složen sistem proizvodnih odnosa i razmene koji povezuju odeljenja jedne fabrike između sebe, obrazujući osnovno ekonomsko jedinstvo — institucije sposobne da povežu razne aktivnosti poljoprivredne industrije, koje putem horizontalnih i vertikalnih planova moraju stvoriti skladnu građevinu nacionalne i međunarodne privrede, oslobođenu parazitske i sputavajuće tiranije privatnih vlasnika.

Nikada pritisak i revolucionarno oduševljenje proletarijata Zapadne Evrope nisu bili žešći. Ali nama se čini da lucidnu i tačnu svest o cilju ne prati isto toliko lucidna i tačna svest o tome koja su sredstva u sadašnjem trenutku pogodna za postizanje samog cilja. U masama se već

ukorenilo ubedenje da je proleterska država oličena u sistemu saveta radnika, seljaka i vojnika. Još nije stvorena taktička koncepcija koja će objektivno osigurati stvaranje te države. Stoga je potrebno već sada obrazovati mrežu proleterskih institucija, ukorenjenih u svesti velikih masa, sigurnih u disciplinu i stalnu odanost velikih masa, u kojima bi klasa radnika i seljaka u celini dobila oblik bogat dinamizmom i mogućnošću razvitka. Ako bi se danas, u sadašnjim uslovima proleterske organizacije, ostvario pokret masa s revolucionarnim karakterom, sigurno je da bi se rezultati učvrstili u čisto formalnu korekturu demokratske države, razrešili bi se u jačanju vlasti parlamenata (preko ustavotvorne skupštine) i dolaska na vlast antikomunističkih socijalista smutljivaca. Nemačko i austrijsko iskustvo mora nečemu da nas nauči. Snage demokratske države i kapitalističke klase još su ogromne: ne treba se zavaravati da se kapitalizam održava naročito radom svojih potkazivača i lakeja, a seme takvog prokletog soja svakako nije iščezlo.

Stvaranje proleterske države nije, jednom reči, neki čudotvoran čin: i ono je nastajanje, proces razvitka. Pretpostavlja pripremni rad na sistematizovanju i propagandi. Treba jače razviti i dati veću vlast proleterskim fabričkim institucijama koje već postoje, postarati se da slične institucije izniknu u selima, treba postići da ljudi koji ih sačinjavaju budu komunisti svesni revolucionarne misije koju te institucije treba da obave. Inače, čitavo naše oduševljenje, sva vera radnih masa neće uspeli da spreči da se revolucija bedno smesti u novom parlamentu lupeža, praznih i neodgovornih ljudi, i da za nastajanje proleterske države budu potrebne nove i još strašnije žrtve.

(Bez potpisa, *Ordine nuovo* od 12. jula 1919. 1, br. 9)

SINDIKATI I SAVETI

Proleterska organizacija koja se, kao ukupni izraz radničke i seljačke mase, usredsređuje u centralnim biroima Konfederacije rada, prolazi kroz ustavnu krizu, po svojoj prirodi sličnu onoj krizi u kojoj se uzalud batrga demokratska parlamentarna država. Ta kriza je kriza

vlasti i suvereniteta. Rešenje jedne jeste rešenje druge, jer, rešavajući problem želje za moći u okviru svoje klasne organizacije, radnici će uspjeti da stvore organsko ustrojstvo svoje države i pobedonosno će je suprotstavljati parlamentarnoj državi.

Radnici osećaju da je celina „njihove“ organizacije postala tako ogroman aparat da je naposljetku počeo da se povinuje zakonima svojstvenim i prisnim njegovoj strukturi i složenom funkcionisanju, ali strani za masu koja je stekla svest o svojoj istorijskoj misiji revolucionarne klase. Oni osećaju da njihova volja za snagom ne uspeva da se izrazi u jasnom i određenom smislu kroz sadašnje institucionalne hijerarhije. Osećaju da i u njihovoj kući, u kući koju su uporno gradili, uz strpljive napore, cementirajući je krvlju i suzama, mašina gnječi čoveka, učaurenost funkcionera čini neplodnim stvaralački duh, a banalni i verbalistički diletantizam uzalud pokušava da prikrije odsustvo tačno određenih shvatanja o nužnostima industrijske proizvodnje, a isto tako da prikrije potpuno odsustvo razumevanja psihologije proleterskih masa. Radnici se razjaruju zbog takvog stvarnog stanja, ali su pojedinačno nemoćni da ga izmene; reči i htenja pojedinih ljudi suviše su neznatni u poređenju s gvozdenim zakonima koji su nerazdvojno vezani za funkcionalnu strukturu sindikalnog aparata.

Lideri organizacije ne primećuju tu duboku i rasprostranjenu krizu. Ukoliko jasnije postaje da radnička klasa nije slivena u oblike koji odgovaraju njenoj stvarnoj istorijskoj strukturi, ukoliko se više pokazuje da radnička klasa nije uključena u spoljni oblik koji se neprekidno prilagođava zakonima koji upravljaju unutrašnjim procesom stvarnog istorijskog razvitka same klase — utoliko ti lideri bivaju uporniji u svojoj zaslepljenosti i nastoje da „juridički“ izglađe razdore i sukobe. Pošto kao krajnje birokratski duhovi veruju da objektivno stanje, ukorenjeno u psihologiji što se razvija u živom iskustvu fabrike, može biti prevaziđeno nekim govorom koji pokreće strasti, i dnevnim redom koji je jednoglasno izglasala skupština podivljala od galame i govorničke opširnosti, oni se danas trude da se postave na „visinu vremena“ i, tek koliko da pokažu kako su sposobni i za „duboko

razmišljanje“, ponovo izvlace na površinu stare i otrcane sindikalističke ideologije, mučno insistirajući na tome da uspostave identitet između sovjeta i sindikata, insistirajući upravo u tvrđenju da sadašnji sistem sindikalne organizacije već predstavlja okosnicu komunističkog društva, da predstavlja sistem snaga u kojima se mora oteleviti proleTERSka diktatura.

U ovom obliku u kome sada postoji u zemljama Zapadne Evrope, sindikat je tip organizacije suštinski različit ne samo od sovjeta nego, i to u znatnoj meri, različit i od sindikata kakav se sve više razvija u Ruskoj komunističkoj republici.

Strukovni savezi, radničke komore, industrijske federacije, Generalna konfederacija rada predstavljaju vrstu proleTERSke organizacije specifičnu za istorijsko razdoblje kojim dominira kapital. U izvesnom smislu može se tvrditi da je ta vrsta organizacije sastavni deo kapitalističkog društva i da je njena funkcija nerazdvojno povezana sa režimom privatnog vlasništva. U ovom razdoblju u kome pojedinci vrede ukoliko su vlasnici robe i trguju svojim vlasništvom, i radnici su morali da se povinuju gvozdenim zakonima opšte nužnosti i stali su da trguju jedinim svojim vlasništvom — radnom snagom i profesionalnom inteligencijom. Pošto su više izloženi opasnostima konkurencije, radnici su nagomilali svoje vlasništvo u sve širim i sve obuhvatnijim „firmama“, stvorili su ovaj ogromni aparat koncentracije radne snage, nametnuli su cene i radno vreme i disciplinovali tržište. Najmili su spolja ili su izdvojili iz svoje sredine poverljivo administrativno osoblje, vično toj vrsti spekulacije, sposobno da upravlja prilikama na tržištu, sposobno da sklapa ugovore, da procenjuje trgovački rizik, da započne ekonomski korisne operacije. Suštinska priroda sindikata jeste konkurentska, a ne komunistička. Sindikat ne može biti instrumenat korenite obnove društva: on može da pruži proleterijatu iskusne birokrate, tehničke stručnjake za industrijska pitanja opšte vrste, ali ne može biti osnova proleTERSke vlasti. On ne pruža nikakvu mogućnost izbora proleTERSkih ličnosti sposobnih i dostojnih da upravljaju društvom; iz sindikata ne može nastati rukovodstvo u kome će se oličiti životni polet, ritam napretka komunističkog društva.

Proleterska diktatura se može uobličiti u jednu vrstu organizacije specifične za samu aktivnost proizvođača, a ne nadničara, robova kapitala. Fabrički savet je prva ćelija te organizacije. Pošto su u savetu zastupljene sve radne grane, u skladu s doprinosom koji svaka struka i svaka radna grana daje za izradu predmeta koji fabrika proizvodi za zajednicu, institucija je klasna, društvena. Razlog njenog postojanja leži u radu, u industrijskoj proizvodnji, odnosno u jednoj stalnoj činjenici, a ne više u nadnici, u podeli klasa — u jednoj, znači, prolaznoj činjenici koju upravo želimo da prevaziđemo.

Zbog toga savet ostvaruje jedinstvo radničke klase, daje masama koheziju i oblik koji su iste prirode kao i kohezija i oblik koje masa prima u opštoj organizaciji društva.

Fabrički savet je obrazac proleterske države. Svi problemi vezani za organizaciju proleterske države vezani su za organizaciju saveta. I u jednom i u drugom gubi se pojam građanina i na njegovo mesto dolazi pojam druga; saradnja u cilju dobre i korisne proizvodnje razvija solidarnost, umnožava prisne i bratske veze. Svaki čovek je neophodan, svako je na svom mestu i svako ima neku funkciju i neko mesto. Čak i najveća neznalica i najzaostaliји radnik, čak i najuoobraženiji i „najuglađeniji“ inženjer stiče najzad svest o toj istini u iskustvima fabričke organizacije: svi naposletku stiču komunističku svest da bi shvatili veliki napredak koji komunistička privreda predstavlja u odnosu na kapitalističku. Savet je najprikladniji organ uzajamnog vaspitanja i razvijanja novog društvenog duha, koji je proletarijat uspeo da izrazi na osnovu živog i plodnog iskustva radne zajednice. Radnička solidarnost, koja se u sindikatu razvijala u borbi protiv kapitalizma, u patnjama i žrtvama, ta solidarnost je u savetu pozitivna, trajna, oličena i u najnevažnijem trenutku industrijske proizvodnje, sadržana u radosnoj svesti da je čovek organska celina, homogen i čvrst sistem koji, korisno radeći i nesebično proizvodeći društveno bogatstvo potvrđuje svoju suverenost, potvrđuje svoju vlast i ostvaruje svoju stvaralačku istorijsku slobodu.

Postojanje jedne organizacije u koju bi se radnička

klasa uključila u svojoj homogenosti proizvodne klase, i koja bi omogućila spontan i slobodan procvat rukovodstva i dostojnih i sposobnih ličnosti, značajno će se odraziti na konstituciju i duh koji pokreće aktivnost sindikata.

I fabrički savet se zasniva na struci. U svakom odeljenju radnici se dele na ekipe i svaka ekipa je radna jedinica (strukovna); savet upravo sačinjavaju komesari, koje radnici biraju po struci (ekipi) odeljenja. Ali sindikat se zasniva na pojedincu, a savet na organskom i konkretnom strukovnom jedinstvu, koje se ostvaruje u disciplinovanju industrijskog procesa. Ekipa (struka) oseća da se izdvaja u homogenom telu klase, ali u istom trenutku oseća da je uključena u sistem discipline i reda, koji svojim tačnim i preciznim funkcionisanjem omogućuje razvoj proizvodnje. Kao ekonomski i politički interes, struka je neizdvojen i savršeno solidaran deo s telom klase; ona se u klasi izdvaja po tehničkom interesu i razvoju posebnog instrumenta koji upotrebljava u radu. Na isti način sve su industrije homogene i solidarne radi ostvarivanja savršene proizvodnje, raspodele i društvene akumulacije bogatstva; ali svaka industrija ima odvojene interese što se tiče tehničke organizacije njene specifične delatnosti.

Postojanje saveta daje radnicima direktnu odgovornost u proizvodnji, navodi ih na poboljšavanje rada, uvodi svesnu i voljnu disciplinu, stvara psihologiju proizvođača, stvaralaca istorije. Radnici unose u sindikat tu novu svest, i od obične aktivnosti klasne borbe sindikat se sada posvećuje osnovnom radu, naime da privrednom životu i tehnici rada da nov lik; posvećuje se izgrađivanju oblika privrednog i stručnog tehničkog života svojstvenog komunističkoj civilizaciji. U tom smislu sindikati, koji su obrazovani od najboljih i najsvesnijih radnika, ostvaruju vrhunski trenutak klasne borbe i diktature proletarijata: oni stvaraju objektivne uslove u kojima klase više ne mogu postojati niti vaskrsnuti.

To sprovode u Rusiji industrijski sindikati. Oni su postali organizam u kome se sva pojedinačna preduzeća izvesne industrije amalgamiraju, povezuju, sjedinjuju, stvarajući veliku industrijsku jedinicu. Eliminiraju se rasipničke konkurencije, ujedinjuju se u velike centrale, velike

administrativne službe, službe nabavke, distribucije i akumulacije. Sistemi rada, proizvodne tajne, novi metodi proizvodnje postaju odjednom zajednički za čitavu industriju. Veliki broj birokratskih i disciplinskih funkcija svojstvenih odnosima privatnog vlasništva i individualnog preduzeća svodi se na čistu industrijsku nužnost. Primena sindikalnih načela u tekstilnoj industriji omogućila je u Rusiji da se birokratija od 100.000 nameštenika svede na 3.500.

Organizacija po fabrikama sjedinjuje klasu (čitavu klasu) u homogenu i povezanu jedinicu, koja se plastično uklapa u industrijski proces proizvodnje i dominira njime da bi njime konačno ovladala. U organizaciji po fabrikama oličava se, dakle, diktatura proletarijata, komunistička država koja uništava klasnu vladavinu u političkim nadgradnjama i u opštem spletu nadgradnji.

Strukovni i industrijski sindikati predstavljaju čvrstu kičmu velikog proleterskog tela. Oni razrađuju individualna i lokalna iskustva, gomilaju ih, ostvarujući ono nacionalno izjednačavanje uslova rada i proizvodnje na kome se konkretno zasniva komunistička jednakost.

Ali, da bi bilo moguće utisnuti sindikatima taj pozitivni klasni i komunistički pravac neophodno je da radnici usmere svu svoju volju i svoju veru na učvršćenje i širenje saveta, na organsko ujedinjavanje radničke klase. Na toj homogenoj i solidnoj osnovi će procvati i razviti se sve više strukture diktature i komunističke privrede.

(Bez potpisa, *Ordine nuovo* od 11. oktobra 1919, I, br. 21.)

SINDIKALIZAM I SAVETI

Radnik sebe može shvatiti kao proizvođača jedino ako sebe zamišlja kao nerazdvojan deo čitavog sistema rada koji se ogleda u izrađenom predmetu, jedino ako proživljava jedinstvo industrijskog procesa koji iziskuje saradnju nekvalifikovanog radnika, kvalifikovanog radnika, službenika u administraciji, inženjera i tehničkog direktora. Pošto se psihološki uključio u poseban proces proizvodnje određene tvornice (na primer, u Torinu,

automobilske tvornice) i pošto je sebe zamislio kao neophodan i neizbežan trenutak delatnosti jedne društvene celine koja proizvodi automobile — radnik može sebe zamisliti kao proizvođača ako prevaziđe tu fazu i vidi čitavu aktivnost industrijske proizvodnje automobila u Torinu, i ako shvati Torino kao proizvodnu jedinicu koju karakteriše automobil, i shvati velik deo opšte radne delatnosti u Torinu kao nešto što postoji i razvija se jedino zato što postoji i što se razvija automobilska industrija, pa prema tome shvati i same radnike tih mnogostrukih opštih delatnosti kao proizvođače automobilske industrije, jer su oni ti koji stvaraju neophodne i dovoljne uslove za postojanje ove industrije. Polazeći od ove ćelije, fabrike, viđene kao jedinstvo, kao čin stvaranja jednog određenog proizvoda — radnik se uzdiže do razumevanja sve širih jedinstava, sve do nacije, koja je u svojoj ukupnosti gigantski aparat za proizvodnju, čije je obeležje sopstveni izvoz, zbir bogatstava koja razmenjuje s ekvivalentnim zbirom bogatstava koja se slivaju iz svih delova sveta, iz mnogih drugih gigantskih aparata za proizvodnju na koje se svet deli. Tada je radnik proizvođač, jer je stekao svest o svojoj funkciji u procesu proizvodnje, u svim njegovim etapama — od fabrike do nacije, do sveta. Tada on oseća klasu i postaje komunist, jer privatno vlasništvo nije funkcija produktivnosti, i tada postaje revolucionar, jer shvata kapitalistu, privatnog vlasnika, kao mrtvu tačku, kao smetnju koju treba ukloniti. Tada shvata „državu“, shvata složenu organizaciju društva, korektan oblik društva, jer je ono samo oblik gigantskog aparata za proizvodnju koji — sa svim odnosima i vezama, i novim i višim funkcijama koje iziskuje njegova golema veličina — odražava život tvornice, koji predstavlja skup uslova, usklađenih i hijerarhijski razvrstanih, koji su neophodni da njegova industrija, da njegova fabrika, da njegova ličnost proizvođača živi i razvija se . . .

Proleterska revolucija nije proizvoljan čin jedne organizacije koja za sebe tvrdi da je revolucionarna, ili sistema organizacija koje za sebe tvrde da su revolucionarne. Proleterska revolucija je dug istorijski proces koji se ostvaruje kroz nastajanje i razvijanje određenih proizvodnih snaga (koje mi ukratko i sažeto nazivamo „proletarijat“) u određenoj istorijskoj sredini (za šta kratko i sažeto kažemo „način individualnog vlasništva, način kapitalističke proizvodnje, sistem fabrika, način organizovanja društva u demokratsko-parlamentarnu državu“). U određenoj fazi toga procesa nove proizvodne snage ne mogu se više razvijati i smestiti samostalno u zvanične kalupe u kojima se razvija zajednički ljudski život; u toj određenoj fazi nastaje revolucionarni čin koji se sastoji u naporu usmerenom na to da se nasilno razbiju ti kalupi, usmerenom na to da se uništi čitav aparat ekonomske i političke vlasti, u kome se revolucionarne proizvodne snage prisilno drže, u naporu usmerenom na to da se razbije mašina buržoaske države i uspostavi tip države u čijim će shemama oslobođene proizvodne snage naći prikladan oblik za svoj dalji razvitak, za svoje dalje širenje, u čijoj će organizaciji naći zaštitu i neophodno i dovoljno oružje za uništenje svojih protivnika.

Realan proces proleterske revolucije ne može se poistovetiti s razvitkom i akcijom revolucionarnih organizacija dobrovoljnog i ugovornog tipa, kao što su politička partija i strukovni savezi, organizacija koje su nastale u okviru buržoaske demokratije, u okviru političke slobode kao potvrda i razvoj te političke slobode. Ukoliko otelovljuju učenje koje tumači revolucionarni proces i (u izvesnim granicama istorijske verovatnoće) predviđaju njegov razvitak, ukoliko ih priznaju široke mase kao svoj odraz i svoj embrionalni aparat vlasti — te organizacije su danas i sve više će biti direktni i odgovorni izvršioци daljih oslobodilačkih činova koje će celokupna radnička klasa pokušati da izvrši u toku revolucionarnog procesa. Međutim, te snage ne obuhvataju ovaj proces, one ne prevazilaze buržoasku državu, one ne obuhvataju i ne mogu

obuhvatiti čitavo mnogostruko vrenje revolucionarnih snaga koje oslobađa kapitalizam u neumoljivom hodu svog mehanizma za eksploataciju i tlačanje.

U razdoblju ekonomske i političke prevlasti buržoaske klase, stvaran revolucionarni proces teče potajno, u skrivenosti fabrike i u skrivenoj svesti beskrajnih mnoštava koje kapitalizam podređuje svojim zakonima. Taj se proces ne može kontrolisati i dokazivati, to će se moći učiniti u budućnosti kada se elementi koji ga sačinjavaju (osećanja, nejasna htenja, navike, klice inicijative i običaja) budu razvili i očistili uporedo s razvojem društva, s razvojem položaja koji radnička klasa zauzme u oblasti proizvodnje. Revolucionarne organizacije (politička partija i strukovni savez) nastale su u okviru političke slobode, u okviru buržoaske demokratije, kao afirmacija i razvoj slobode i demokratije uopšte, u okviru u kome postoje odnosi građanina prema građaninu. Revolucionarni proces ostvaruje se na polju proizvodnje, u fabrici, gde odnosi imaju vid odnosa između tlačitelja i potlačenog, eksploatatora i eksploatisanog, gde nema slobode za radnika, gde ne postoji demokratija; revolucionarni proces se ostvaruje tamo gde je radnik ništa a hoće da postane sve, gde je vlast vlasnika neograničena, gde postoji vlast nad životom i smrti radnika, nad ženom radnikovom, nad njegovom decom.

Kada kažemo da je istorijski proces radničke revolucije — koji je neodvojiv od ljudske zajednice u kapitalističkom režimu, koji ima svoje zakone u sebi samom i nužno se razvija zbog sticaja mnogostrukih dejstava, koje je nemoguće kontrolisati jer ih stvara stanje koje radnik ne želi i koje ne može da predvidi, — kada kažemo da je istorijski proces revolucije izbio na svetlost, da je postao takav da ga možemo kontrolisati i dokazivati?

Mi to kažemo onda kada je čitava radnička klasa postala revolucionarna, ne više u tom smislu što uopšteno odbija da saraduje s ustanovama vladavine buržoaske klase, ne više u tom smislu što predstavlja opoziciju na polju demokratije, nego u tom smislu što čitava radnička klasa koja se nalazi u jednoj fabrici počinje akciju koja nužno mora dovesti do osnivanja radničke države, nužno mora dovesti do uobličavanja ljudskog društva u apsolutno

originalan i univerzalan oblik koji obuhvata čitavu radničku internacionalu, a, prema tome, i čitavo čovečanstvo. Mi kažemo da je sadašnje razdoblje revolucionarno upravo zato što konstatujemo da radnička klasa u svim nacijama teži da stvori, teži svim svojim energijama da — iako uz greške, kolebanja, nespretnosti svojstvene potlačenoj klasi koja nema istorijskog iskustva i mora raditi sve ispočetka — iz svojih nedara stvori ustanove novoga tipa na radničkom polju, ustanove na predstavničkoj osnovi, obrazovane u industrijskom okviru; mi kažemo da je sadašnje razdoblje revolucionarno zato što radnička klasa teži svim svojim snagama, svom svojom voljom da osnuje sopstvenu državu. Eto zbog čega kažemo da radanje radničkih saveta u fabrici predstavlja veličanstven istorijski događaj, predstavlja početak nove ere u istoriji ljudskog roda. Po tome je revolucionarni proces izbio na svetlost i ulazi u fazu u kojoj ga možemo kontrolisati i dokazivati.

U liberalnoj fazi istorijskog procesa buržoaske klase i društva kojim vlada buržoaska klasa, osnovna ćelija države bio je vlasnik koji u fabrici, radi svog profita, podjarmljuje radničku klasu. U liberalnoj fazi vlasnik je bio i preduzimač, bio je i industrijalac: industrijska moć, izvor industrijske moći bio je u fabrici, i radnik nije uspevao da oslobodi svoju svest ubeđenja o neophodnosti vlasnika, koji se identifikovao s industrijalcem, s poslovođom odgovornim za proizvodnju, pa, prema tome, i sa njegovom nadnicom, njegovim hlebom, odećom, njegovim krovom nad glavom.

U imperijalističkoj fazi istorijskog procesa buržoaske klase industrijska vlast svake fabrike odvaja se od fabrike i usredsređuje u trustu, u monopolu, u jednoj banci, u državnoj birokratiji. Industrijska vlast postaje neodgovorna i stoga još autokratskija, nemilosrdnija, samovoljnija. Ali radnik, oslobođen potčinjenosti „šefu“, oslobođen ropskog duha hijerarhije, podstaknut i novim opštim uslovima u kojima se društvo nalazi u zavisnosti od nove istorijske faze — radnik ostvaruje neprocenjive tekovine autonomije i inicijative.

U fabrici, radnička klasa postaje određeno „sredstvo proizvodnje“ u određenom organskom ustrojstvu; svaki

radnik postaje „slučajno“ deo tog ustrojstva; slučajno što se tiče njegove volje, ali ne slučajno što se tiče njegovog radnog mesta, jer on predstavlja određenu nužnost u procesu rada i proizvodnje i jedino zato njega primaju na posao, i on jedino stoga može zarađivati hleb. On je zupčanik mašine-podele rada, radničke klase koja je postala sredstvo proizvodnje. Ako radnik stekne jasnu svest o toj svojoj „određenoj nužnosti“ i postavi je u osnovu predstavničkog aparata državnog tipa (to jest ne dobrovoljnog, kontraktualnog, preko članske karte, nego apsolutnog, organskog, povezanog sa stvarnošću koju je neophodno priznati ako želimo da nam bude obezbeđen hleb, odeća, krov nad glavom, industrijska proizvodnja) — ako radnik odnosno ako radnička klasa to čini, ona čini izvanrednu stvar, ona započinje novu istoriju, ona započinje eru radničkih država koje će se morati steći u obrazovanje komunističkog društva, sveta organizovanog na bazi i po tipu velike mašinske tvornice, komunističke internacionale, u kojoj svaki narod, svaki deo čovečanstva stiče lik kao deo koji obavlja određenu istaknutu proizvodnju, a ne više ukoliko je organizovan u obliku države i ima određene granice.

Ukoliko gradi taj predstavnički aparat, radnička klasa u stvari vrši eksproprijaciju prve mašine, najznačajnijeg sredstva proizvodnje — same radničke klase koja je ponovo sebe našla, stekla svest o svom organskom jedinstvu i koja se jedinstveno suprotstavlja kapitalizmu. Radnička klasa tako potvrđuje da se industrijska vlast, da se izvor industrijske vlasti mora vratiti u fabriku, postavlja iznova fabriku, s radničkog stanovišta, kao oblik u kome se radnička klasa obrazuje u određeno organsko telo, kao ćelija nove države, kao osnova novog predstavničkog sistema, sistema saveta. Pošto nastaje po proizvodnoj konfiguraciji, radnička država već stvara uslove svog razvitka, svog odumiranja kao države, svog organskog uključivanja u svetski sistem, u komunističku internacionalu.

Kao što se danas u savetu velike mašinske fabrike svaka radna ekipa (ekipa po struci) amalgamira, s proleterskog stanovišta, s drugim ekipama jednog odeljenja, kao što se svaki trenutak industrijske proizvodnje, s

proleterskog stanovišta, stapa s drugim trenucima i ističe proces proizvodnje, tako se u svetu engleski *ugalj* stapa s ruskim *petrolejem*, sibirsko *žito* sa sicilijanskim *sumporom*, *pirinač* iz Verčelija sa štajerskim *drvetom* . . . stapa se u jedinstven organizam, podvrgnut međunarodnoj administraciji koja upravlja bogatstvom Zemljine kugle u ime celog čovečanstva. U tom smislu je fabrički savet prva ćelija u istorijskom procesu koji treba da dostigne vrhunac u komunističkoj internacionali, ne više kao političkoj organizaciji revolucionarnog proletarijata, nego kao reorganizaciji svetske privrede i kao reorganizaciji celokupnog ljudskog zajedničkog života, nacionalnog i svetskog. Svaka sadašnja revolucionarna akcija ima vrednosti, istorijski je realna, ukoliko pristupa tom procesu i ukoliko se shvata i ukoliko jeste delo oslobođenja tog procesa od buržoaskih nadgradnji koje ga pritiskuju i sputavaju.

Kakvi odnosi treba da postoje između političke partije i fabričkog saveta, između sindikata i fabričkog saveta, to već proističe implicitno iz ovog izlaganja: partija i sindikat ne smeju se postaviti kao tutori ili kao već obrazovane nadgradnje te nove institucije, u kojoj istorijski proces revolucije dobija istorijski oblik koji se može kontrolisati. Oni se moraju postaviti kao pokretačke snage svesne svog oslobođenja od snaga pritiska, koje se stiču u buržoaskoj državi, moraju ići za tim da organizuju opšte spoljne (političke) uslove u kojima bi proces revolucije imao najveću brzinu i u kojima bi oslobođene proizvodne snage našle najveću ekspanziju.

(Bez potpisa, *Ordine nuovo* od 5. juna 1920, II, br. 4.)

KOMUNISTIČKA PARTIJA

II

Političke partije su odraz i nomenklatura društvenih klasa. One nastaju, razvijaju se, raspadaju, obnavljaju, već prema tome koliko razni slojevi društvenih klasa u borbi podležu pomeranjima realnog istorijskog dometa, koliko vide da su iz osnove izmenjeni njihovi uslovi postojanja i fazvitka i stiču veću i jasniju svest o sebi i sopstvenim životnim interesima. U sadašnjem istorijskom razdoblju, a

zbog posledica imperijalističkog rata, koji je duboko izmenio strukture nacionalnog i međunarodnog aparata za proizvodnju i razmenu, postala je karakteristična brzina kojom se odvija proces raščlanjavanja tradicionalnih političkih partija rođenih na terenu parlamentarne demokratije, kao i pojava novih političkih organizacija. Taj se opšti proces povinuje neumoljivoj unutrašnjoj logici, pothranjivanoj raslojavanjem starih klasa i starih slojeva, i vrtoglavim prelazom od jednog stanja u drugo čitavih slojeva stanovništva na celoj teritoriji države, a često na čitavoj teritoriji kapitalističke vladavine.

Čak i društvene klase koje su istorijski najlenjije i najsporije u diferenciranju, kao što je seljačka klasa, ne izmiču energičnoj akciji snaga koje rastvaraju društveno telo. Izgleda čak da te klase, ukoliko su bile lenje i sporije u prošlosti utoliko danas više žele brzo da stignu do dijalektički krajnjih posledica klasne borbe, do građanskog rata i rušenja ekonomskih odnosa. U razmaku od dve godine videli smo kako se u Italiji ni iz čega uzdiže jaka partija seljačke klase, Narodna stranka⁴, koja je u svom nastajanju htela da predstavlja ekonomske interese i političke težnje svih društvenih slojeva na selu, od barona veleposednika do srednjeg zemljoposjednika, od sitnog sopstvenika do zakupca, od napoličara do siromašnog seljaka. Videli smo kako je Narodna stranka putem vezanih lista osvojila skoro stotinu mesta u parlamentu, gde su apsolutnu većinu imali predstavnici barona veleposednika, krupnog sopstvenika šuma, krupnog i srednjeg zemljoposjednika, odnosno neznatna manjina seoskog stanovništva. Videli smo kako u Narodnoj stranci smesta počinju da se stvaraju razne struje i kako nastaju grčevite unutrašnje borbe između raznih struja, kao odraz diferencijacije koja se dešavala u prvobitnoj izbornoj masi. Velike mase sitnih sopstvenika i siromašnih seljaka nisu više htele da budu pasivna manevarska masa za ostvarenje interesa srednjih i krupnih posjednika. Pod njihovim energičnim pritiskom, Narodna stranka se podelila na desno krilo, centar i levicu, i videli smo onda kako krajnja narodna levica, pod pritiskom siromašnih seljaka, zauzima revolucionaran stav, ulazi u takmičenje sa Socijalističkom partijom, koja je takođe postala predstavnik najširih

seoskih masa. Vidimo već raspadanje Narodne stranke, čija parlamentarna frakcija i čiji Centralni komitet više ne predstavljaju interese i svest koju su o sebi stekle izborne mase i snage organizovane u belim sindikatima, koje, međutim, predstavljaju ekstremisti koji ne žele nad njima da izgube kontrolu, ne mogu ih obmanjivati legalnom akcijom u parlamentu, i navedeni su, dakle, da pribegnu žestokoj borbi i težnji za novim političkim institucijama vladavine. Isti proces brzog organizovanja i veoma brze disocijacije ostvario se kod druge političke struje koja je htela da predstavlja interese seljaka, kod udruženja bivših ratnika. Ono je odraz strahovite unutrašnje krize koja tišti italijansko selo i ispoljava se u gigantskim štrajkovima u severnoj i srednjoj Italiji, u napadima na apulijske veleposede i njihovoj podeli, u napadima na feudalne dvorce i pojavi stotina i hiljada naoružanih seljaka u gradovima na Siciliji.

To duboko kretanje seljačkih klasa potresa iz temelja ustrojstvo demokratske parlamentarne države. Kapitalizam, kao politička snaga, svodi se na sindikalna udruženja vlasnika fabrika; on više nema političke partije čija bi ideologija obuhvatala i sitnoburžoaske slojeve gradova i sela i dozvolila, dakle, opstanak legalne države na širokim osnovama. Kapitalizam vidi da je sveden na političko predstavništvo samo u velikim listovima (tiraž od 400.000 primeraka, hiljadu birača) i u senatu, koji je po formaciji imun na akcije i reagovanja velikih narodnih masa, ali bez autoriteta i prestiža u zemlji. Zato politička snaga kapitalizma teži da se sve više izjednači sa visokom vojnom hijerarhijom, s kraljevskom gardom, s mnogostrukim avanturistima izniklim posle primirja, i koji teže, neprijateljski raspoloženi jedni prema drugima, da postanu italijanski Kornilovi⁵ i Napoleoni. Zato se politička snaga kapitalizma danas može ostvariti samo putem vojnog udara i pokušaja da nametne gvozdenu nacionalističku diktaturu koja bi podstakla podivljale italijanske mase da privredu obnove putem naoružane pljačke susednih zemalja.

Pošto se buržoazija kao rukovodeća klasa iscrpla i istrošila, slabljenjem kapitalizma kao načina za proizvodnju i razmenu, a pošto u seljačkoj klasi ne postoji

jednorodna politička snaga kadra da stvori državu, radnička klasa je neizbežno istorijski pozvana da na sebe preuzme odgovornost rukovodeće klase. Jedino je proletarijat sposoban da stvori snažnu državu koja uliva strah, jer ima program privredne obnove, komunizam, koji nalazi svoje nužne premise i uslove u fazi razvitka koju je kapitalizam dostigao imperijalističkim ratom od 1914—1918. Jedino proletarijat, stvarajući nov organ javnog prava, sistem sovjeta, može dati dinamičan oblik fluidnoj i užarenoj društvenoj masi i ponovo uspostaviti red u opštem poremećaju proizvodnih snaga. Prirodno je i istorijski opravdano da se upravo u takvom razdoblju postavi pitanje obrazovanja komunističke partije, izraza proletherske avangarde koja ima tačnu svest o svojoj istorijskoj misiji, koja će zasnovati novi poredak, koja će biti pokretač i protagonist novog i originalnog istorijskog razdoblja.

Čak ni tradicionalna politička partija italijanske radničke klase — Socijalistička partija — nije izbegla proces raspadanja svih oblika udruživanja, proces karakterističan za razdoblje koje proživljavamo. Verovanje da se stari sastav Partije može spasti od svog unutrašnjeg rasula bilo je ogromna istorijska zabluda ljudi koji su od izbivanja svetskog rata do danas kontrolisali rukovodeće organe našeg udruženja. Stvarno, italijanska Socijalistička partija — po svojim tradicijama, po istorijskom poreklu raznih struja od kojih je sačinjena, po svom prećutnom ili izričitom paktu o savezništvu s Generalnom konfederacijom rada (paktu koji na kongresima, u savetima i na svim sastancima na kojima se donose odluke služi da dá vlast i neopravdan uticaj sindikalnim funkcionerima), po neograničenoj autonomiji datoj parlamentarnoj grupi (koja daje i predstavnicima na kongresima, u savetima i na većanjima od najvećeg značaja vlast i uticaj slične onima koje uživaju sindikalni funkcioneri, isto tako neopravdano) — italijanska Socijalistička partija ni po čemu se ne razlikuje od engleske *Labour Party*, i revolucionarna je samo po opštim postavkama svoga programa. Ona je konglomerat partija; kreće se i ne može a da se ne kreće tromo i sporo; stalno je izložena tome da postane teren lak za osvajanje avanturistima, karijeristima, ambicioznim ljudima lišenim

ozbiljnosti i političke sposobnosti. Zbog raznorodnosti i zbog bezbrojnih trvenja u njenoj strukturi koju kvare i sabotiraju ulizice, ona nikada nije u stanju da preuzme na sebe teret i odgovornost za revolucionarne inicijative i akcije koje joj neprekidno nameću događaji što nailaze vrtoglavom brzinom. To objašnjava istorijski paradoks po kome su u Italiji mase te koje podstiču i „vaspitavaju“ partiju radničke klase, a nije partija ta koja vodi i vaspitava mase.

Socijalistička partija sebe smatra pobornikom marksističkog učenja; partija bi, prema tome, morala u tom učenju imati kompas za snalaženje u spletu događaja, morala bi posedovati onu sposobnost istorijskog predviđanja koja karakteriše inteligentne sledbenike marksističke dijalektike, morala bi imati opšti plan akcije zasnovan na tom istorijskom predviđanju i biti u stanju da među radničku klasu u borbi ubaci jasne i precizne parole. Umesto toga, Socijalistička partija, partija pobornik marksizma u Italiji, izložena je, kao i Narodna stranka, kao i partija najzaostalijih klasa italijanskog stanovništva, svim pritiscima masa i kreće se i diferencira onda kada su se te mase već pomerile i izdiferencirale. U stvari, ta Socijalistička partija, koja sebe proglašava vodom i učiteljem masa, nije ništa drugo do jedan beležnik koji registruje radnje što su ih mase spontano izvršile; ta jedna Socijalistička partija, koja sebe proglašava vodom radničke klase, nije ništa drugo nego *impedimenta* proleterske vojske.

Što ovi čudni postupci Socijalističke partije, što ovo nastrano stanje političke partije radničke klase još nije izazvalo katastrofu, to je stoga što u radničkoj klasi, u gradskim sekcijama Partije, u sindikatima, u fabrikama, u selima postoje energične grupe komunista svesnih svoje istorijske dužnosti, energičnih i opreznih u akciji, sposobnih da vode i vaspitavaju lokalne mase proletarijata; to je stoga što u okrilju Socijalističke partije potencijalno postoji Komunistička partija kojoj nedostaje samo otvorena organizacija, centralizacija i sopstvena disciplina da bi se brzo razvila, osvojila i obnovila sastav partije radničke klase, dala nov smer Generalnoj konfederaciji rada i zadružnom pokretu.

Neposredni problem ovog razdoblja, koji sledi borbi metalčkih radnika i prethodi kongresu na kome partija mora zauzeti ozbiljan i precizan stav prema Komunističkoj internacionali, jeste upravo problem da se organizuju i centralizuju te komunističke snage koje već postoje i delaju. Iz dana u dan, munjevitom brzinom, Socijalistička partija se raspada: ona srlja u propast; u najkraćem vremenskom roku tendencije su već dobile novu konfiguraciju; stavljeni pred odgovornost istorijske akcije i obaveza koje su preuzeli pristupanjem Komunističkoj internacionali — ljudi i grupe su se poremetili i pomerili. Centrističke i oportunističke nesuglasice zahvatile su deo partijskog rukovodstva, unele pometnju i zbrku u sekcije. U tom opštem slabljenju savesti, vere, volje, — u tom mahnitanju niskosti, podlosti, defetizma, dužnost je komunistička da se snažno zbiju u grupe, da se slože, da budu spremni na parole koje će biti bačene. Na bazi teza koje je odobrio Drugi kongres Treće internacionale, na bazi lojalne discipline prema vrhovnoj vlasti svetskog radničkog pokreta, iskreni i nesebični komunisti moraju razviti potrebnu aktivnost da u najkraćem mogućem vremenu budu uspostavljena komunistička frakcija u italijanskoj Socijalističkoj partiji, koja, zbog ugleda italijanskog proletarijata, mora na Kongresu u Firenci⁶ i nominalno i stvarno postati italijanska komunistička partija, sekcija Treće komunističke internacionale. Mora se obrazovati komunistička frakcija s organskim i snažno centralizovanim rukovodećim aparatom, sa sopstvenim disciplinovanim grupama u svakoj sredini u kojoj radi, sastaje se i bori radnička klasa, — s kompleksom službi i instrumenata za kontrolu, akciju, propagandu, koji će je staviti u položaj da već od danas funkcioniše i razvija se kao prava partija.

Komunisti, koji su u borbi metalaca svojom energijom i duhom inicijative spasili od propasti radničku klasu, moraju doći do poslednjih zaključaka svoga stava i svoje akcije: spasti prvobitni sastav (obnavljajući ga) partije radničke klase, dati italijanskom proletarijatu komunističku partiju kadru da organizuje radničku državu i uslove za dolazak komunističkog društva.

(Bez potpisa, *Ordine nuovo* od 4. septembra 1920, II, br. 15. i od 9. oktobra 1920, II, br. 17.)

MODERNI VLADALAC

ELEMENTI POLITIKE

Treba reći da najpre zaboravljamo baš prve elemente, najelementarnije stvari; uostalom, ponavljajući se bezbroj puta, oni postaju stubovi politike i bilo koje kolektivne akcije.

Prvi je elemenat da odista postoje upravljači i oni kojima oni upravljaju, rukovodioci i vođeni. Čitava politička nauka i veština zasnivaju se na toj osnovnoj činjenici, nesvodljivoj (u izvesnim opštim uslovima) činjenici. Poreklo te činjenice jeste problem za sebe, koji treba posebno proučavati (u najmanju ruku biće potrebno i moraće se proučavati kako da se ublaži i ukloni ta činjenica, menjajući izvesne uslove za koje se može utvrditi da deluju u tom pravcu). Međutim, ostaje činjenica da postoje rukovodioci i vođeni, upravljači i oni kojima ovi upravljaju. S obzirom na to biće potrebno videti kako se može rukovoditi na najefikasniji način (s obzirom na izvesne ciljeve), kako, prema tome, najbolje pripremati rukovodioce (i u tome se, tačnije, sastoji prvi odeljak političke nauke i veštine), i kako se, s druge strane, upoznaju linije manjeg otpora ili racionalne linije da bi se postigla poslušnost onih kojima se rukovodi i upravlja. U formiranju rukovodilaca osnovna je premisa: želimo li da uvek bude upravljača i onih kojima se upravlja, ili želimo da stvorimo uslove u kojima iščezava nužnost postojanja takve podele? Odnosno, pitanje je: polazi li se od premise o večitoj podeli ljudskog roda ili se veruje da je ona samo istorijska činjenica koja odgovara izvesnim uslovima? Treba ipak jasno imati na umu da ta podela na upravljače i one kojima se upravlja, iako u krajnjoj liniji vodi poreklo od podele društvenih grupa, još uvek postoji — s obzirom na stanje stvari — i u okviru jedne iste grupe, čak i socijalno homogene. U izvesnom smislu moglo bi se reći da je tu podelu stvorila podela rada, da je to tehnička činjenica. Na toj koegzistenciji motiva špekulišu oni koji u svemu vide samo „tehniku“, „tehničku“ nužnost itd., da ne bi sebi postavljali osnovni problem.

S obzirom na to da i u jednoj istoj grupi postoji podjela na upravljače i podređene, treba utvrditi neka neopoziva načela i, štaviše, to je teren na kome dolazi do najtežih „grešaka“, to jest pojavljuju se najkriminalnije nesposobnosti, ali najteže za ispravljanje. Pošto je postavljeno načelo jedne iste grupe, veruje se da poslušnost mora biti automatska, da se mora javljati bez potrebe za dokazivanjem „nužnosti“ i racionalnosti; i ne samo to; misli se isto tako da je ona neosporna (poneko misli, a što je još gore i deluje prema tom mišljenju, da će „poslušnost“ doći bez traženja, bez označavanja puta kojim treba ići). Tako je teško kod rukovodilaca iskoreniti „kadornizam“, to jest ubedenje da će nešto biti učinjeno zato što rukovodilac misli da je pravilno i racionalno da bude urađeno: ako se ne uradi, „krivica“ se prebacuje na onoga koji je „trebalo da“... itd. Isto tako je teško iskoreniti i zločinačku naviku da se zanemaruje izbegavanje nepotrebnih žrtava. Pa ipak, opšti način mišljenja pokazuje da se najveći deo kolektivnih (političkih) nesreća dešava stoga što se nije nastojalo da se izbegnu nepotrebne žrtve, ili se pokazalo da se nije vodilo računa o tuđem žrtvovanju i da se igralo s kožom drugih. Svako je čuo od oficira s fronta kako su vojnici stvarno stavljali život na kocku kad je to bilo najpotrebnije, ali su se naprotiv bunili kada su videli da ih zanemaruju. Na primer: jedna četa je bila u stanju da gladuje mnogo dana, jer je videla da namirnice nisu mogle stići zbog neke više sile, ali se bunila ako bi se i jedan obrok preskočio iz nemara i zbog birokratije itd.

Ovo načelo se proteže na sve akcije koje iziskuju žrtvu. I zbog toga posle svake propasti treba pre svega tragati za odgovornošću rukovodilaca, i to u uskom smislu (na primer: jedan front sačinjava više sekcija, a svaka sekcija ima svoje rukovodiocce; moguće je da su za jedan poraz odgovorniji rukovodioci jedne sekcije nego rukovodioci druge, ali reč je o većoj ili manjoj odgovornosti, a ne isključivanju ičije odgovornosti; to nikada).

Utvrdivši načelo da postoje rukovodioci i vođeni, upravljači i potčinjeni, tačno je da su „partije“ dosada najprikladnije sredstvo za izgrađivanje rukovodilaca i stvaranje sposobnosti za rukovođenje („partije“ se mogu pojavljivati pod najrazličitijim imenima, pa čak i pod

imenom antipartije, „negacije partija“; u stvari, i takozvani „individualisti“ su partijski ljudi, samo što bi hteli da budu „šefovi partija“ po milosti božjoj ili gluposti onih koji ih slede).

Razvijanje opšteg pojma sadržanog u izrazu „državni duh“. Taj izraz ima vrlo precizno, istorijski određeno značenje. Ali postavlja se sledeći problem: postoji li nešto slično onome što se zove „državni duh“ u svakom ozbiljnom pokretu, to jest da to ne bude samovoljni izraz više ili manje opravdanih individualizama? „Državni duh“ pretpostavlja kontinuitet, bilo u odnosu na prošlost, to jest u odnosu na tradiciju, bilo na budućnost, to jest pretpostavlja da je svaki čin trenutak složenog procesa koji je već započet i koji će se nastaviti. Odgovornost za taj proces, to da smo učesnici u njemu, solidarni s materijalno „nepoznatim“ snagama, ali čije se delovanje i aktivnost ipak oseća, da smo solidarni sa snagama kojima se vodi računa kao da su „materijalne“ i fizički prisutne — to se upravo u izvesnim slučajevima naziva „državni duh“. Očividno je da ta svest o „trajanju“ mora biti konkretna a ne apstraktna, to jest u izvesnom smislu ne sme prevazilaziti izvesne granice. Uzmimo da su najmanje granice jedna prethodna i jedna buduća generacija, a to nije malo, pošto se kao svaka generacija neće računati ljudi koji žive trideset godina pre ili posle današnjice, nego će se računati organski, u istorijskom smislu, što je bar za prošlost lako shvatiti: a to je, da se osećamo solidarni s ljudima koji su već veoma stari i koji za nas predstavljaju „prošlost“ koja još živi među nama, koju treba upoznati i s kojom treba svesti račune, što je jedan od elemenata sadašnjosti i jedna od premisa budućnosti. Osećamo se solidarni i s decom, s generacijama koje se rađaju i rastu, za koje smo odgovorni. (Drugo je „kult tradicije“, koji ima tendencioznu vrednost, uključuje izbor i određeni cilj, to jest leži u osnovi jedne ideologije.) Pa ipak, ako se može reći da se tako shvaćeni „državni duh“ nalazi u svima, treba se stalno boriti protiv njegovih deformacija i skretanja.

„Podvig radi podviga“, „borba radi borbe“ itd., a naročito uskogrudi i sićušni individualizam koji je pak hirovito zadovoljavanje trenutnih impulsa itd. (U stvari, uvek je u pitanju italijanska „apolitičnost“ koja dobija

razne živopisne i nastrane oblike.) Individualizam je samo animalna apolitičnost, sektaštvo je „apolitičnost“ i, razmotrimo li dobro, sektaštvo je, zaista, jedan oblik lične „klijentele“, dok pri tome nedostaje partijski duh koji je osnovni elemenat „državnog duha“. Dokazivanje da je partijski duh osnovni elemenat državnog duha jeste jedna od najznačajnijih dužnosti koju treba podržavati; „individualizam“ je, naprotiv, animalni elemenat, „kome se stranci dive“, kao i postupcima stanovnika zoološkog vrta.

Politička partija. — Rečeno je da protagonist novog „vladaoca“ ne bi u modernom dobu mogao biti lični heroj, nego politička partija, to jest, u raznim unutrašnjim odnosima raznih nacija, ona određena partija koja name-rava (a racionalno i istorijski je i osnovana sa tim ciljem) da zasnuje nov tip države.

Treba primetiti kako u režimima koji se postavljaju kao totalitarni, tradicionalnu funkciju institucije krunu vrši, u stvari, određena partija koja je, štaviše, totalitarna upravo zato što obavlja takvu funkciju. Iako je svaka stranka izraz jedne društvene grupe, i to samo jedne društvene grupe, ipak određene partije u izvesnim datim okolnostima predstavljaju upravo samo jednu društvenu grupu utoliko što vrše funkciju ravnoteže i arbitraže između interesa sopstvene grupe i drugih grupa, i omogućuju da se grupa koju predstavljaju razvija uz pristanak i uz pomoć savezničkih, ako ne čak i odlučno protivničkih grupa. Ustavna formula kralja ili predsednika republike koji „vlada a ne upravlja“ jeste pravna formula koja izražava tu funkciju arbitraže; briga ustavnih stranaka da ne „otkriju“ krunu ili predsednika, formule o neodgovornosti šefa države za odluke vlade, nego o odgovornosti ministara — to je kazuistika opšteg načela zaštite shvatanja o državnom jedinstvu, o pristajanju uz državnu akciju onih kojima se upravlja, ma kakve neposredno bile ličnosti u vladi i ma kakva da je partija.

S totalitarnom strankom te formule gube značenje i, prema tome, biva umanjen značaj institucija koje su funkcionisale u smislu tih formula; ali samu funkciju je preuzela stranka koja će veličati apstraktan pojam „države“ i nastojaće na razne načine da ostavi utisak da „nepriistrasna snaga“ aktivno i delotvorno dejstvuje.

Da li je nužna politička akcija (u užem smislu) da bi se moglo govoriti o „političkoj partiji“? Može se primetiti da su se u modernom svetu, u mnogim zemljama, organske i osnovne partije, iz nužnosti borbe ili nekog drugog razloga, pocepale na frakcije, od kojih svaka uzima naziv „partije“, pa čak i nezavisne partije. Stoga često intelektualni glavni štab organske partije ne pripada nijednoj od tih frakcija, ali dejstvuje kao da je rukovodeća snaga koja stoji sama za sebe, iznad partija, a ponekad javnost u to veruje. Ta se funkcija može preciznije proučavati ako se pode od stanovišta da su jedan list (ili grupa listova), jedan časopis (ili grupa časopisa) i sami „partije“ ili „partijske frakcije“ ili „funkcija određene partije“. Pomislimo na funkciju *Tajmsa* u Engleskoj, na onu koju je u Italiji imao *Korijere dela sera*, pa na funkciju takozvane „informativne štampe“ koja sebe naziva „apolitičnom“, pa čak na sportsku i tehničku štampu. Uostalom, taj fenomen ima zanimljive vidove u zemljama gde poštoji jedna jedina i totalitarna partija na vlasti: jer, takva partija nema više čisto političke funkcije, već samo tehničke, propagandne, policijske funkcije, funkcije moralnog i kulturnog uticaja. Politička funkcija je posredna: jer, ako ne postoje druge legalne partije, postoje uvek u stvarnosti druge partije i tendencije koje se ne mogu zakonski obuzdati, i protiv kojih se vodi polemika i borba kao u igri žmurke. U svakom slučaju, sigurno je da u takvim partijama preovlađuju kulturne tendencije, dovodeći do stvaranja posebnog političkog žargona; odnosno, politička pitanja se zaodevaju u kulturne oblike i kao takva postaju nerešiva.

Ali jedna tradicionalna partija ima suštinski „posredan“ karakter, to jest predstavlja se eksplicitno kao čisto „vaspitna“ (*lucus* itd.), moralistička, kulturna (*sic*): a to je anarhistički pokret. I takozvana direktna (teroristička) akcija shvata se kao „propaganda“ s primerom: po tome se još više daje snage mišljenju da anarhistički pokret nije samostalan, nego da živi na ivici drugih partija, „da bi ih vaspitao“. Može se govoriti o „anarhizmu“ koji se nalazi u svakoj organskoj partiji. (Šta li su drugo „intelektualni ili cerebralni anarhisti“ ako ne vid takvog „marginalizma“ u odnosu na velike partije vladajućih društvenih grupa?)

Sama „sekta ekonomista“ bila je jedan istorijski vid takve pojave.

Dakle, javljaju se dva oblika „partije“ koja, izgleda, kao takva ne obraća pažnju na neposrednu političku akciju. Prvo imamo onaj oblik koji sačinjava elita kulturnih ljudi, čija je funkcija da sa stanovišta kulture, opšte ideologije, rukovode velikim pokretom srodnih partija (koje su, u stvari, frakcija jedne iste organske partije); a u novije vreme javlja se drugi oblik, ne partija elite, nego masa koja kao masa nema druge političke funkcije sem funkcije opšte vernosti vojnog tipa jednom vidljivom ili nevidljivom političkom centru (često je vidljivi centar komandni mehanizam onih snaga koje ne žele da se pokažu u punoj svetlosti, nego deluju samo posredno preko treće osobe ili „posredničke ideologije“). Masa služi jednostavno za „manevrisanje“ a „osvajaju“ je moralnim pridikama, sentimentalnim podbadanjima, mesijanskim mitovima o očekivanju basnoslovnih vremena u kojima će sve sadašnje suprotnosti i beda automatski biti rešene i sanirane.

Kada čovek želi da piše istoriju jedne političke partije, treba da se, u stvari, uhvati u koštac sa čitavim nizom problema koji su mnogo manje jednostavni nego što to, na primer, veruje Roberto Mikels, koga ipak smatraju stručnjakom za taj predmet. Šta će biti istorija jedne partije? Da li će to biti samo puko pričanje o unutrašnjem životu jedne političke organizacije? Kako ona nastaje, kako se rađaju prve grupe koje je sačinjavaju, ideološke polemike kroz koje se formira njen program i njen pogled na svet i život? U tom slučaju, to bi bila istorija uskih intelektualnih grupa, a ponekad i politička biografija jedne pojedinačne ličnosti. Okvir slike će, prema tome, morati da bude širi i obuhvatniji.

Biće potrebno praviti istoriju određene mase ljudi, koja je sledila pokretače, podržavala ih poverenjem, lojalnošću, disciplinom ili ih „realistički“ kritikovala rasturajući se ili ostajući pasivna pred nekim inicijativama. Ali da li će tu masu činiti samo pristalice partije? Da li će biti dovoljno pratiti samo kongrese, glasanja itd., to jest svu onu ukupnost aktivnosti i načina postojanja kojima partijska masa ispoljava svoju volju? Očigledno, biće

potrebno voditi računa o društvenoj grupi čiji je data partija izraz i najnapredniji deo: istorija jedne partije, naime, neće moći a da ne bude istorija određene društvene grupe. Ali ta grupa nije izolovana, ona ima prijatelje, srodne ljude, protivnike, neprijatelje. Samo iz složene slike čitave društvene i državne celine (a često i s međunarodnim interferencijama) proizići će istorija određene partije. Stoga se može reći da pisati istoriju jedne partije ne znači ništa drugo nego pisati opštu istoriju jedne zemlje s monografskog stanovišta, da bi se istakao neki njen karakterističan vid. Jedna partija će imati veći ili manji značaj i važnost upravo u onoj meri u kojoj je njena posebna aktivnost imala veći ili manji značaj u određivanju istorije jedne zemlje.

Evo, prema tome, kako iz načina pisanja istorije jedne partije proizilazi mišljenje o tome šta je jedna partija i šta bi ona morala biti. Sektaš će se zaneti unutrašnjim anegdota koje će za njega imati tajno značenje za posvećene i ispuniti ga mističnim oduševljenjem; iako će svakoj stvari davati značaj koji ona ima u opštem okviru, istoričar će iznad svega naglašavati stvarnu delotvornu moć partije, njenu determinantnu snagu, pozitivnu ili negativnu, u tome koliko je doprinela stvaranju jednog događaja a takođe i sprečila da dođe do drugih događaja.

Znati vreme kada je jedna partija formirana, to jest kada ima precizan i trajan zadatak, daje povoda mnogim diskusijama i često, na žalost, i nekom obliku bahatosti ne manje smešnom i opasnom od „nacionalne bahatosti“ o kojoj govori Viko. Istina je da se može reći da jedna partija nikada nije dovršena i formirana, u tom smislu što svaki razvitak donosi nove zadatke i dužnosti, i u tom smislu je za izvesne partije istinit paradoks da su one dovršene i formirane upravo onda kada više ne postoje, to jest kada je njihovo postojanje postalo istorijski nepotrebno. Prema tome, pošto je svaka partija samo nomenklatura klase, očigledno je da se za partiju koja sebi postavlja kao cilj uništenje podele na klase, njeno savršenstvo i dovršenost sastoji u tome da više ne postoji, jer ne postoje klase, a, prema tome, ni njihovi izrazi. Ovde se,

međutim, želi da pomene poseban momenat toga procesa razvitka, momenat koji dolazi za onim kada jedna činjenica može postojati i ne postojati u tom smislu što nužnost njenog postojanja još nije postala „konačna“, nego zavisi „velikim delom“ od postojanja ličnosti izuzetno snažnog htenja i vanredne volje.

Kada jedna partija postaje istorijski „nužna“? Onda kada su uslovi njenog „trijumfa“, njenog neizbežnog postojanja bar na putu formiranja i dopuštaju da se normalno predvidi njihov docniji razvitak. Ali, kada se može reći, u takvim uslovima, da se jedna partija ne može uništiti normalnim sredstvima? Da bi se odgovorilo na to pitanje treba razjasniti jedno mišljenje; naime, da bi jedna partija postojala potrebno je da se steknu tri osnovna elementa (to jest tri grupe elemenata):

1. Jedan široki elemenat — obični prosečni ljudi, čije učešće potiče iz discipline i vernosti, a ne iz stvaralačkog i visoko organizatorskog duha. Bez njih partija ne bi postojala, to je tačno, ali je tačno i to da partija ne bi postojala ni „samo“ sa tim ljudima. Oni su njena snaga ukoliko postoji neko ko ih centralizuje, organizuje, disciplinuje, a u odsustvu te kohezivne sile raspršili bi se i raspali u nemoćan prah. Ne poriče se da svaki od ovih elemenata može postati jedna od kohezivnih snaga, ali o njima se govori upravo u trenutku kada oni to nisu, i kada nisu u stanju da to budu ili, ako jesu, onda se to dešava samo u jednom uskom krugu koji je politički nefikasan i bez posledica.

2. Najvažniji kohezivni elemenat, onaj koji centralizuje na nacionalnom planu, koji čini efikasnim i moćnim ukupnost snaga koje same za sebe ne bi predstavljale ništa ili nešto malo više od toga. Taj elemenat ima veliku kohezivnu, centralizatorsku i disciplinatorsku snagu, a isto tako, štaviše možda baš zbog toga, i inventivnu snagu (ako se „inventivan“ shvata u izvesnom pravcu, prema izvesnim linijama snage, izvesnim perspektivama i izvesnim premisama). A tačno je i to da samo taj elemenat ne bi obrazovao partiju, pa ipak bi partiju pre formirao taj nego onaj prvi razmatrani elemenat.

Govori se o kapetanima bez vojske, ali u stvarnosti je lakše obrazovati vojsku nego obrazovati kapetane. Tako

se vojska koja već postoji može uništiti ako ponestanu kapetani, dok će postojanje jedne grupe kapetana, saglasnih, složnih među sobom, sa zajedničkim ciljem, dovesti do formiranja vojske čak i tamo gde ona ne postoji.

3. Jedan srednji elemenat, koji povezuje prvi elemenat sa drugim, koji ih dovodi u dodir ne samo „fizički“ nego i moralno i intelektualno. U stvari, za svaku partiju postoje „odredene razmere“ između ta tri elementa i maksimum efikasnosti postiže se onda kada se ostvare te „odredene razmere“.

S obzirom na ova razmatranja, može se reći da jedna partija ne može biti uništena običnim sredstvima onda kada — pri nužnom postojanju drugog elementa, čije je rađanje vezano za postojanje objektivnih materijalnih uslova (a ako taj drugi elemenat ne postoji svako rezonovanje je uzaludno) — ne mogu da se ne formiraju, pa makar i u rasutom stanju, ona druga dva elementa: to jest onaj prvi, koji nužno formira treći kao svoj produžetak i izražajno sredstvo.

Da bi se to dogodilo, potrebno je čelično uverenje da je nužno jedno određeno rešenje životnih problema. Bez toga uverenja neće se formirati drugi elemenat, koji je najlakše uništiti zbog toga što je malobrojan, ali je potrebno da je taj drugi elemenat, ako je uništen, ostavio u nasledstvo maju iz koje će se obnoviti. A gde će ta maja bolje postojati i gde će se moći bolje razvijati ako ne u prvom i trećem elementu koji su, očigledno, najhomogeniji s onim drugim? Stoga je aktivnost drugog elementa bitna za izgradnju tog elementa: merilo ocene tog drugog elementa biće potrebno potražiti: 1) u onome što stvarno čini; 2) u onome što priprema pretpostavljajući da može biti uništen. Među tim dvema stvarima teško je reći šta je važnije. Pošto u borbi uvek treba predvideti poraz, pripremanje sopstvenih naslednika je isto toliko značajno koliko i ono što se preduzima da bi se pobedilo.

Povodom partijske „bahatosti“ može se reći da je ona gora od „nacionalne bahatosti“ o kojoj govori Viko. Zašto? Zato što jedna nacija ne može da ne postoji, a u činjenici što postoji, pa makar i dobrom voljom i tražeći potvrdu u tekstovima, uvek je moguće pronaći da je to postojanje sudbinsko i značajno. Partija, međutim, može

da ne postoji po sopstvenoj snazi. *Nikada* ne treba zaboravljati da je u borbi među nacijama svaka od njih zainteresovana za to da druga bude oslabljena unutrašnjim borbama i da su baš partije elementi unutrašnjih borbi. Kod partija je, dakle, uvek moguće pitanje postoje li one po sopstvenoj snazi, kao sopstvena nužnost, ili postoje samo zbog tuđih interesa (zaista, u polemikama se taj momenat nikada ne zaboravlja; štaviše, na njemu se insistira, naročito kada je odgovor nedvosmislen, što znači da to stvara utisak i izaziva sumnje). Naravno, bio bi glupak onaj ko bi pustio da ga ta sumnja razdire. Politički, to pitanje ima samo trenutani značaj. U istoriji takozvanog načela nacionalnosti strane intervencije u prilog nacionalnih partija, koje su remetile unutrašnji poredak antagonističkih država, bezbrojne su u toj meri da kada se govori, na primer, o Kavurovoj⁹ „istočnoj“ politici postavlja se pitanje da li je bila reč o jednoj „politici“, to jest stalnoj liniji akcije, ili trenutnoj smicalici usmerenoj na to da se oslabi Austrija s obzirom na pedeset devetu i šezdeset šestu godinu. Tako se u Macinijevim pokretima prvih dana 1870. godine (primer: slučaj Barsanti) vidi intervencija Bizmarka koji je, imajući u vidu rat s Francuskom i opasnost od jednog italijansko-francuskog saveza, mislio da oslabi Italiju unutrašnjim sukobima. Tako u junskim događajima 1914. neki vide intervenciju austrijskog glavnog štaba s obzirom na rat koji je usledio. Kao što se vidi, ima mnogo primera, i u tim pitanjima treba imati jasne ideje. Usvojivši načelo da bilo šta da se radi uvek se pri tome služi nečijim ciljevima, važno je na svaki način nastojati da se dobro postignu sopstveni ciljevi, to jest da se potpuno pobedi. Na svaki način, treba prezreti „partijsku bahatost“ i tu bahatost zameniti konkretnim činjenicama. Treba bez daljeg posumnjati u ozbiljnost onog čoveka koji konkretne činjenice zamenjuje bahatošću, ili od bahatosti pravi politiku. Nije potrebno dodati da za partije treba izbegavati čak „opravdani“ privid da se služi nečijim ciljevima, naročito ako je taj neko strana država; da se oko toga pak špekuliše, to niko ne može izbeći.

Teško je isključiti da bilo koja politička partija (vladajućih, ali i podređenih grupa) ne vrši i policijsku funkciju, to jest funkciju zaštite izvesnog političkog i

pravnog poretka. Kad bi se to konačno dokazalo, pitanje bi trebalo postaviti na drugi način: naime, o načinima i pravcima u kojima se ta funkcija vrši. Da li pravac ima karakter gušenja ili širenja, to jest da li ima reakcionaran ili progresivan karakter? Da li data partija vrši svoju policijsku funkciju da bi sačuvala spoljni poredak, vanjski, što sputava žive snage istorije, ili je vrši u tom smislu što teži da narod uzdigne do novog tipa civilizacije čiji je politički i pravni poredak njen programatski izraz? U stvari, one koji krše zakon treba tražiti: 1) među reakcionarnim društvenim elementima koje je zakon razvlastio; 2) među naprednim elementima koje zakon pritiskuje; 3) među elementima koji nisu dostigli nivo civilizacije koju zakon može predstavljati. Policijska funkcija jedne partije može, dakle, biti napredna ili nazadna: napredna je kada teži da zadrži u krugu zakonitosti reakcionarne razvlašćene snage, a zaostale mase podigne na nivo nove zakonitosti. Nazadna je onda kada teži da zadrži žive snage istorije i održi prevazidenu, antiistorijsku zakonitost koja je postala spoljna. Uostalom, samo funkcionisanje date partije pruža merila za razlikovanje: kada je partija progresivna, ona funkcioniše „demokratski“ (u smislu demokratskog centralizma), a kada je nazadna, ona funkcioniše „birokratski“ (u smislu birokratskog centralizma). Partija je u ovom drugom slučaju samo izvršilac, a ne onaj koji nešto odlučuje: ona je tada tehnički policijski organ i njen naziv „politička partija“ predstavlja čistu metaforu mitološkog karaktera. . .

Neki teoretski i praktični vidovi „ekonomizma“. — Ekonomizam — teorijski pokret za slobodnu razmenu — teorijski sindikalizam. Treba videti u kojoj je meri teorijski sindikalizam imao poreklo u filozofiji prakse, a u kojoj meri u ekonomskim učenjima o slobodi razmene, to jest — u krajnjoj liniji u liberalizmu. I stoga treba videti nije li ekonomizam u svom najpotpunijem obliku direktan ogranak liberalizma, nije li čak i u svom poreklu imao sasvim slabe veze s filozofijom prakse, u svakom slučaju samo spoljne i čisto verbalne veze.

S te tačke gledišta treba razmotriti polemiku Ejnaudi — Kroče¹⁰, koju je izazvao novi predgovor (iz 1917) knjizi o *Istorijskom materijalizmu*; zahtev koji je istakao

Ejnaudi, da treba voditi računa o literaturi iz ekonomske istorije koju je pobudila klasična engleska ekonomija, taj zahtev može se zadovoljiti u ovom smislu: da je takva literatura, zbog površnog spajanja s filozofijom prakse, prouzrokovala ekonomizam. Stoga, kad Ejnaudi kritikuje (da pravo kažemo na neprecizan način) izvesne ekonomističke degeneracije, on samo seče granu na kojoj sedi. Veza između ideologija slobodne razmene i teorijskog sindikalizma naročito je očigledna u Italiji, gde je poznato kako se sindikalisti tipa Lancilo¹¹ i komp. dive Paretu.

Značaj ovih dveju tendencija ipak je vrlo različit: prva je svojstvena jednoj dominantnoj i rukovodećoj društvenoj grupi; druga — jednoj još podređenoj grupi koja još nije stekla svest o svojoj snazi, svojim mogućnostima i načinima razvitka i ne ume stoga da izide iz faze primitivizma.

Postavka o pokretu slobodne razmene zasniva se na teoretskoj zabludi čije praktično poreklo nije teško utvrditi: na razlikovanju, to jest, političkog i građanskog društva, koje se od metodskog razlikovanja pretvara u organsko razlikovanje i kao takvo se iznosi. Tako se tvrdi da je ekonomska aktivnost svojstvena građanskom društvu i da država ne sme intervenisati u njegovom regulisanju. Ali pošto se u stvarnosti građansko društvo i država poistovećuju, treba utvrditi da je i sistem slobodne trgovine „regulisanje“ državnog karaktera, uvedeno i održavano zakonskim i prinudnim putem: to je čin htenja koje je svesno sopstvenih ciljeva, a ne automatski, spontani izraz ekonomskih činjenica. Stoga je sistem slobodne trgovine politički program koji ima da promeni, ukoliko pobedi, rukovodeći kadar države i ekonomski program same države, to jest da izmeni raspodelu narodnog dohotka.

Drukčiji je slučaj teorijskog sindikalizma, utoliko što se odnosi na podređenu grupu kojoj se ovom teorijom sprečava da ikada postane dominantna, da pređe ekonomsko-sindikalnu fazu i da se uzdigne do faze etičko-političke hegemonije u građanskom društvu i da postane dominantna u državi. Što se tiče sistema slobodne trgovine, reč je o jednoj frakciji rukovodeće grupe koja neće da izmeni strukturu države, već samo vladinu usmerenost.

koja hoće da reformiše trgovinsko i samo posredno industrijsko zakonodavstvo (jer se ne može poreći da protekcionizam, naročito u zemljama čije je tržište siromašno i skućeno, ogranićava slobodu industrijske inicijative i na bolestan naćin favorizuje radanje monopola). Reć je o rotaciji vladajućih partija na vlasti, a ne o osnivanju i organizovanju novog politićkog drućtva, a tim još manje novog tipa gradanskog drućtva. U pokretu teorijskog sindikalizma pitanje se pokazuje još složenijim; ne može se poreći da su u njemu nezavisnost i autonomija podredene grupe, za koje on kaće da ih izražava, ųrtvovane intelektualnoj hegemoniji vladajuće grupe, jer je upravo teorijski sindikalizam samo jedan vid sistema slobodne trgovine, opravdavan ponekim osakaćenim i stoga banalizovanim tvrđenjima iz filozofije prakse. Zašto i kako dolazi do tog „ųrtvovanja“? Da li se preobraćaj podredene grupe u vladajuću isključuje zato što se taj problem uopće ne razmatra (fabijevci, De Man, znatan deo laburistićkog pokreta), ili zato što se iznosi u neprikladnim i neefikasnim oblicima (socijaldemokratske tendencije uopće), ili zato što se iznosi tvrđenje o neposrednom skoku iz rećima grupa u rećim savršene jednakosti i sindikalne ekonomije.

U najmanju ruku je ćudnovat stav ekonomizma prema izrazima volje, akcije i politićke i intelektualne inicijative, kao da ove nisu organska emanacija ekonomskih nućnosti i, ųtaviše, jedini delotvorni izraz ekonomije; tako je i neumesno da se konkretno postavljanje pitanja hegemonije tumaći kao ćinjenica koja podrećuje hegemonijsku grupu. Ćinjenica hegemonije pretpostavlja, bez sumnje, da se povede raćuna o interesima i tendencijama grupa nad kojima će se hegemonija vrćiti, da se uspostavi izvesna kompromisna ravnoteća, odnosno da vladajuća grupa ućini izvesne ųrtve ekonomsko-sindikalne prirode. Ali je takode nesumnjivo i to da se te ųrtve i taj kompromis ne mogu tićati sućtine, jer ako je hegemonija ećićko-politićka, ona ne može da ne bude i ekonomska, ne može da nema svoje osnove u glavnoj funkciji koju vladajuća grupa vrći u odlućujućem jezgru ekonomske aktivnosti.

Ekonomizam se javlja u mnogim drugim oblicima.

pored toga što se javlja u obliku sistema slobodne trgovine i teorijskog sindikalizma. Njemu pripadaju svi oblici izborne apstinencije (tipičan primer: apstinencija italijanskih klerikalaca posle 1870. godine, koja je posle 1900. postajala sve blaža, sve do 1919, do formiranja Narodne stranke¹²: organska distinkcija koju su klerikalci pravili između kraljevske i zakonite Italije bila je reprodukovanje distinkcije između ekonomskog i političko-zakonitog sveta), a oni su mnogobrojni u tom smislu što može postojati polu-apstinencija, četvrt-apstinencija itd. Za apstinenciju je vezana formula „ukoliko gore, utoliko bolje“ i formula takozvane parlamentarne „nepomirljivosti“ nekih poslaničkih frakcija. Ne protivi se ekonomizam uvek političkoj akciji i političkoj stranci, koja se, međutim, smatra kao puki vaspitni organizam sindikalnog tipa. Orijentaciona tačka u proučavanju ekonomizma i za razumevanje odnosa između strukture i nadgradnji jeste onaj pasus iz *Bede filozofije* gde se kaže da je u razvitku jedne društvene grupe značajna ona faza u kojoj se pojedini članovi sindikata ne bore više samo za svoje ekonomske interese, nego i za odbranu i razvitak same organizacije.* Treba se setiti ujedno Engelsovog tvrđenja da je ekonomija samo u „poslednjoj analizi“ pokretač istorije (u dva pisma o filozofiji prakse, objavljenim i na italijanskom), a to tvrđenje treba povezati direktno s pasusom uvoda u *Kritiku političke ekonomije*, gde se kaže da ljudi postaju svesni sukoba koji se dešavaju u ekonomskom svetu na polju ideologija.

U raznim prilikama se tvrdilo u ovim beleškama da je filozofija prakse mnogo više raširena nego što se to hoće

* Videti kako tačno glasi tvrđenje; *Beda filozofije* je bitan momenat u formiranju filozofije prakse; ona se može smatrati kao razvijanje *Teza o Fojerbahu*, dok je *Sveta porodica* jedna neodređena međufaza prigodnog porekla, kao što izlazi iz odlomaka posvećenih Prudonu, a naročito francuskom materijalizmu. Odlomak o francuskom materijalizmu je — više nego drugo — poglavlje iz istorije kulture, a ne teorijski odlomak, kao što je često tumačen; a kao istorija kulture, on je vanredan. Treba se setiti primedbe da se kritika izneta u *Bedi filozofije* protiv Prudona i njegovog tumačenja Hegelove dijalektike može proširiti i na Đobertija i na hegelijanstvo umerenih italijanskih liberala uopšte. Može biti zanimljivo i plodno poređenje Prudon—Đoberti, premda oni ne predstavljaju istovetne istorijsko-političke faze; štaviše, može biti zanimljivo upravo zbog toga.

da prizna. To tvrdjenje je tačno ako se shvati da je raširen istorijski ekonomizam, kako profesor Lorija naziva sada svoja više ili manje rasklimatana shvatanja, i da je zbog toga kulturni ambijent potpuno izmenjen otkako je filozofija prakse otpočela svoju borbu. Moglo bi se reći, da se izrazimo kročevskom terminologijom, da je najveća jeres koja se rodila u krilu „religije slobode“ i sama, kao i pravoslavlje, pretrpela degeneraciju, proširila se kao „sujeverje“, to jest ušla je u kombinaciju sa sistemom slobodne trgovine i proizvela ekonomizam. Treba, međutim, videti nije li jeretičko sujeverje, dok je pravoslavlje već zakržljalo, i dalje zadržalo maju koja će dovesti do njegovog ponovnog rađanja kao više religije, ako naslage sujeverja nisu lako uništive.

Neke karakteristične crte istorijskog ekonomizma: 1) u traženju istorijskih veza ne razlikuje se ono što je „relativno stalno“ od onoga što je slučajna fluktuacija i kao ekonomska činjenica se shvata lični interes ili interes male grupe, u neposrednom i „prljavo-ljudskom“ smislu. Ne vodi se, naime, računa o formiranju ekonomske klase, sa svima unutrašnjim odnosima, nego se uzima uskogrudni i zelenaški interes, naročito kada se podudara sa zločinačkim oblicima koje razmatraju krivični zakonici; 2) učenje po kome se ekonomski razvoj svodi na nizanje tehničkih promena sredstava rada. Profesor Lorija je sjajno izložio to učenje koje je primenjeno u članku o društvenom uticaju aviona, objavljenom u *Rasenja kontemporanea* iz 1912. godine; 3) učenje po kome se ekonomski i istorijski razvitak dovodi neposredno u zavisnost od izmene nekog značajnog elementa proizvodnje, otkrića nove sirovine, novog goriva itd., koji povlače za sobom primenu novih metoda u konstrukciji i pogonu mašina. U ovo poslednje vreme postoji čitava literatura o petroleju: može se kao tipičan videti članak Antonina Lavioze u *Nuovo antologia* od 16. maja 1929. Otkriće novih goriva i novih pogonskih energija, kao i novih sirovina koje treba preradivati svakako ima veliki značaj, jer može promeniti položaj pojedinih država, ali ne određuje istorijsko kretanje itd.

Često se dešava da se vodi borba protiv istorijskog ekonomizma, verujući da se suzbija istorijski materijalizam. To je, na primer, slučaj s jednim člankom u pariskom

Aveniru od 10. oktobra 1930. (koji donosi *Nedeljni pregled inostrane štampe* od 21. oktobra 1930, str. 2303—2304) i koji se uzima kao tipičan: „Odavno nam govore, a naročito posle rata, da pitanja interesa vladaju narodima, da pokreću svet napred. Marksisti su ti koji su izmislili ovu tezu s pomalo doktrinarnim nazivom „istorijski materijalizam“. U čistom marksizmu ljudi uzeti u masi ne pokoravaju se strastima, nego ekonomskim nužnostima. Politika je strast. Domovina je strast. Te dve ideje koje mnogo zahtevaju imaju u istoriji samo prividnu funkciju, jer se u stvarnosti život naroda, tokom vekova, objašnjava promenljivom igrom, kojom se stalno obnavljaju uzroci materijalne prirode. Ekonomija je sve. Mnogi filozofi i „buržoaski“ ekonomisti preuzeli su taj refren. Oni sa izvesne visine hoće da nam objasne veliku međunarodnu politiku kursom žita, petroleja i kaučuka. Oni se trude da nam dokažu kako čitavom diplomatijom upravljaju pitanja koja se odnose na carinske tarife i cenu koštanja. Takva objašnjenja uveliko cvetaju. Ona imaju slab naučni izgled i polaze od nekog višeg skepticizma koji bi hteo da bude krajnja elegancija. Strast u spoljnoj politici? Osećanje u nacionalnim pitanjima? Ta nemojte! To je roba za običan svet; veliki duhovi, oni posvećeni, znaju da svime što postoji vlada primitak i izdatak. Međutim, ovo je potpuna pseudoistina. Potpuno je netačno da narodi puštaju da ih vodi samo interes, i potpuno je istinito da se oni prvenstveno pokoravaju onome što diktira želja i vera koja žarko teži prestižu. Ko ovo ne razume, taj ne razume ništa.“ — U nastavku članka (pod naslovom *Manija prestiža*) iznose se objašnjenja uz prime-re iz nemačke i italijanske politike, koja treba da potiče iz „prestiža“, a ne diktiraju je materijalni interesi. Članak, ukratko, sadrži velik deo najbanalnijih tačaka polemike protiv filozofije prakse, ali u stvari, to je polemika protiv razjedinjenog ekonomizma Lorijinog tipa. Uostalom, pisac nije mnogo potkovan u ovom pitanju ni s drugih strana. On ne shvata da „strasti“ mogu ne biti ništa drugo do sinonim za ekonomske interese, ne razume da je teško tvrditi da je politička aktivnost trajno stanje grčevite i strasne razdraženosti; upravo se francuska politika poka-

zala kao sistematska i dosledna „racionalnost“, to jest očišćena od svakog elementa strasti itd.

U svom najrasprostranjenijem obliku ekonomističkog sujeverja filozofija prakse gubi dobar deo svoje kulturne ekspanzivnosti u višoj sferi intelektualne grupe, ma koliko da je stiče među narodnim masama i među osrednjim intelektualcima, koji neće da zamaraju mozak, ali žele da izgledaju neobično pronicljivi itd. Kao što je napisao Engels, za mnoge ljude je vrlo udobno da veruju kako uz malu cenu i bez ikakva truda mogu imati u džepu čitavu istoriju i sve filozofsko i političko znanje koncentrisano u nekoliko formula. Zaboravivši da teza, prema kojoj ljudi postaju svesni osnovnih sukoba na području ideologija, nije psihološkog ili moralnog, nego organski gnosološkog karaktera, ljudi su stvorili *forma mentis* za razmatranje politike, a prema tome i istoriju kao stalni *marché de dupes*, igru opsenarstva i obmane. „Kritička“ aktivnost se svela na otkrivanje podvala, na izazivanje skandala, na zabijanje nosa u poslove ljudi koji predstavljaju druge.

Pošto je i ekonomizam objektivni (objektivno-naučni) kanon tumačenja, ili pretpostavljajući da to jeste, zaboravilo se da bi istraživanje u pravcu neposrednih interesa moralo važiti za sve vidove istorije, za ljude koji predstavljaju „tezu“, kao i za one koji predstavljaju „antitezu“. Zaboravilo se povrh toga na jedan drugi stav filozofije prakse: na onaj da „narodna verovanja“ ili verovanja tipa narodnih verovanja imaju vrednost materijalnih snaga. Greške u tumačenju u pogledu istraživanja „prljavo–judejskih“ interesa bile su ponekad grube i smešne, pa su negativno delovale na prestiž originalnog učenja. Stoga se treba boriti protiv ekonomizma ne samo u teoriji historiografije, nego takode, i -to naročito, u političkoj teoriji i praksi. Na tom polju borbe se može i mora voditi razvijajući pojam hegemonije, onako kao što je praktično vođena u razvitku teorije političke partije i praktičnom razvitku određenih političkih partija (borba protiv teorije takozvane permanentne revolucije, kojoj se protivstavljalo shvatanje demokratsko-revolucionarne diktature, značaj podrške konstitucionalističkih ideologija itd.). Mogli bi se proučavati sudovi koji su iznošeni onako kako su se razvijali izvesni politički pokreti, uzimajući kao

tip bilanžistički pokret (od 1886. do 1890. otprilike) ili Drajfusov proces, ili čak Državni udar od 2. decembra (analiza klasične knjige o 2. decembru¹³ da bi se proučilo kakav se relativni značaj tu daje neposrednom ekonomskom faktoru i kakvo mesto tu ima konkretno proučavanje „ideologija“). U pogledu ovih događaja ekonomizam sebi postavlja sledeće pitanje: kome neposredno koristi inicijativa koja je u pitanju? — i odgovara rezonovanjem koje je isto toliko simplicističko koliko i paralogističko. Koristi neposredno izvesnoj frakciji vladajuće grupe, a da se ne bi pogrešilo, taj izbor pada na onu frakciju koja očevidno ima progresivnu funkciju i funkciju kontrole nad ukupnošću ekonomskih snaga. Možemo biti sigurni da nećemo pogrešiti, jer ako pokret koji razmatramo dođe na vlast, progresivna frakcija vladajuće grupe pre ili posle će nužno steći kontrolu nad novom vladom i stvoriti od nje oruđe da državni aparat okrene u sopstvenu korist.

Reč je, dakle, o vrlo jeftinoj nepogrešivosti, koja ne samo što nema teoretskog značaja, nego ima i veoma slab politički domet i praktičnu efikasnost: uopšte uzev, stvara samo moralističke propovedi i izaziva beskrajna lična pitanja. Kada dođe do pokreta bilanžističkog tipa, analizu bi trebalo realistički sprovesti prema sledećoj liniji: 1) društvena sadržina mase koja pristaje uz pokret; 2) kakvu je funkciju imala ta masa u ravnoteži snaga, koja se preobražava, kao što to novi pokret pokazuje svojim sopstvenim nastankom? 3) kakav politički i društveni značaj imaju zahtevi koje podnose rukovodioci, i koji nailaze na pristanak? Kojim efektivnim potrebama ti zahtevi odgovaraju? 4) ispitivanje podudarnosti sredstava s postavljenim ciljem; 5) samo u krajnjoj liniji, i to u političkom a ne moralističkom obliku, iznosi se *hipoteza* da će taj pokret nužno biti izopačen i da će služiti sasvim drukčijim ciljevima nego što su oni koje očekuju mase sledbenika. Međutim, ta se pretpostavka preventivno iznosi, kada još nikakav konkretan elemenat (koji bi, naime, izgledao takav s očevidnošću opšteg načina mišljenja, a ne zbog ezoterične „naučne analize“) ne postoji da je potkrepi, tako da ona izgleda kao moralistička optužba za dvoličnost, podvalu ili nedovoljnu lukavštinu, glupost (za sledbenike). Politička borba na taj način postavlja niz

ličnih stvari između onoga ko je upućen u stvari, pošto drži kamen mudrosti, i onoga koga obmanjuju sopstveni rukovodioci, a neće to da shvati zbog svoje neizlečive gluposti. S druge strane, dok ti pokreti ne dođu na vlast, može se uvek pomišljati da će propasti, a neki su odista i propali (sam bulanžizam koji je propao kao takav, a zatim bio definitivno zbrisan drajfusovskim pokretom; pa pokret Žorža Valoa, pokret generala Gaide). Istraživanje treba, dakle, usmeriti na to da se ustanove elementi snage, ali i elementi slabosti koje oni sadrže u sebi: „ekonomistička“ hipoteza iznosi tvrdnju o jednom neposrednom elementu snage, to jest o raspolaganju izvesnom direktnom ili indirektnom finansijskom pomoći (veliki list koji podržava pokret i sam predstavlja indirektnu finansijsku pomoć), i to je sve. A to je baš malo. I u tom slučaju analiza raznih stepena odnosa snaga može dostići vrhunac samo u sferi hegemonije i etičko-političkih odnosa.

Elementat koji treba dodati kao objašnjenje propraćeno primerima za takozvane teorije nepomirljivosti jeste onaj elementat krupnog načelnog protivljenja takozvanim kompromisima čija se podređena manifestacija može nazvati „strah od opasnosti“. Da je načelno protivljenje kompromisima tesno vezano za ekonomizam to je jasno utoliko što shvatanje na kome se to protivljenje zasniva ne može biti ništa drugo do čvrsto ubedenje da za istorijski razvitak postoje objektivni zakoni, koji imaju isti karakter kao i prirodni zakoni, uz uverenost u fatalistički finalizam čiji je karakter sličan religioznom: pošto će se povoljni uslovi sudbinski morati ostvariti, a oni će na prilično tajanstven način odrediti palingenetičke događaje, otuda proizilazi ne samo zaludnost, nego i štetnost svake voljne inicijative koja teži da unapred pripremi te situacije po nekom planu. Uporedo sa tim fatalističkim ubedenjima postoji i tendencija da se slepo i bez kriterija pouzdamo „docije“ u regulatorsku sposobnost oružja, što ipak nije potpuno lišeno izvesne logike i doslednosti, jer se misli da je intervencija volje korisna za rušenje, a ne za obnovu (koja postoji već u samom trenutku rušenja). Rušenje se shvata mehanički, a ne kao rušenje-obnova. Pri takvom načinu mišljenja ne vodi se računa o faktoru „vreme“; i u krajnjoj liniji, ne vodi se računa o samoj „ekonomiji“ u

tom smislu što se ne shvata da su masovne ideološke činjenice uvek u zadocnjenju prema masovnim ekonomskim fenomenima i da je stoga u izvesnim trenucima automatski podsticaj, koji dolazi od ekonomskog faktora, usporen, sputan ili čak trenutno prekinut od strane tradicionalnih ideoloških elemenata. Ne shvata se da stoga mora postojati svesna i unapred pripremljena borba da bi se „shvatile“ potrebe ekonomskog položaja mase, koje mogu biti u suprotnosti sa direktivama tradicionalnih vođa. Politički prikladna inicijativa uvek je nužna za oslobađanje ekonomskog kretanja od smetnji tradicionalne politike, nužna je, naime, da bi se izmenio politički pravac izvesnih snaga koje je nužno apsorbovati da bi se ostvario nov istorijski ekonomsko-politički blok, homogen i bez unutrašnjih protivrečnosti. A pošto se dve „slične“ snage mogu stopiti u nov organizam jedino nizom kompromisa ili silom oružja, udružujući ih na planu savezništva ili prinudom podređujući jednu drugoj, pitanje je da li imamo tu snagu i da li je „produktivno“ nju upotrebiti. Ako je ujedinjenje dveju snaga nužno da bi se tako pobedila neka treća snaga, pribegavanje oružju i prinudi (pod pretpostavkom da time raspolažemo) jeste puka mehanička pretpostavka, a jedina konkretna mogućnost je kompromis, jer se sila može upotrebiti protiv neprijatelja, ali ne i protiv jednog dela sebe samih, i to onog dela koji želimo brzo da asimiliramo i čiji su nam „dobra volja“ i entuzijazam potrebni.

Predviđanje i perspektiva. — Druga tačka koju treba utvrditi i razviti jeste pitanje „dvostruke perspektive“ u političkoj akciji i državnom životu. Razni su stepeni na kojima se može javiti dvostruka perspektiva, od najelementarnijih do onih najsloženijih. Ti stepeni se teoretski mogu svesti na dva osnovna, koji odgovaraju dvostrukoj prirodi Makijavelijevog Kentaura, životinjskoj i ljudskoj prirodi, sili i pristanku, autoritetu i hegemoniji, nasilju i civilizovanosti, individualnom i univerzalnom momentu („crkve“ i „države“), agitaciji i propagandi, taktici i strategiji itd. Neke su teorije „dvostruke perspektive“ sveli na nešto jedno i banalno, naprosto samo na dva oblika „neposrednosti“ koji u vremenu slede mehanički jedan za drugim, s većom ili manjom „bliskošću“. Može se.

međutim, desiti da ukoliko je prva „perspektiva“ sasvim „neposredna“, sasvim elementarna, utoliko druga mora biti „daleka“ (ne u vremenu, nego u smislu dijalektičkog odnosa), složena, uzvišena. Naime, može se desiti, kao i u ljudskom životu, da što je pojedinac više prinuđen da brani svoju neposrednu fizičku egzistenciju, utoliko pre zauzima gledište i posmatra sa stanovišta svih najsloženijih i najuzvišenijih vrednosti civilizacije i čovečanstva.

Izvesno je da predviđati znači samo videti dobro sadašnjost i prošlost kao nešto što je u kretanju: videti dobro, to jest pronalaziti osnovne i trajne elemente procesa. Ali, apsurdno je pomišljati na čisto „objektivno“ predviđanje. Onaj ko predviđa ima, u stvari „program“ koji treba da pobedi, i predviđanje je upravo elemenat takve pobede. To ne znači da predviđanje mora uvek da bude proizvoljno i neosnovano ili čisto tendenciozno. Može se, štaviše, reći da samo u onoj meri u kojoj je objektivni vid predviđanja povezan s nekim programom, u toj meri taj aspekt stiče objektivnost: 1) jer samo strast izoštrava intelekt i pomaže da intuicija postane jasnija; 2) jer, pošto je stvarnost rezultat primenjivanja ljudske volje na društvo stvari (volje mehaničara na mašinu), ne obzirati se ni na kakav voljni elemenat ili uzimati u obzir samo intervenciju tuđih volja kao objektivni elemenat opšteg kretanja sakati samu stvarnost. Samo onaj ko snažno želi, taj i pronalazi potrebne elemente za ostvarivanje svoga htenja.

Smatrati da određeni pogled na svet i na život nosi u sebi samom superiornost u sposobnosti predviđanja predstavlja stoga grešku grube uobraženosti i površnosti. Izvesno je da se jedan pogled na svet nalazi u svakom predviđanju i stoga nije bez značaja da li je to predviđanje nepovezan skup proizvoljnih misaonih akata ili stroga i dosledna vizija, ali taj značaj dobija u živom mozgu čoveka koji pravi predviđanje dajući mu život svojom snažnom voljom. To se vidi iz predviđanja takozvanih „nepristrasnih ljudi“: ona obiluju besposlicama, tananim sitnicama, elegantnim pretpostavkama. Samo postojanje jednog programa koji treba ostvariti kod „onoga koji predviđa“ dovodi do toga da se on pridržava bitnog, i da se pridržava onih elemenata koji su u stvarnosti jedino

predvidljivi, pošto se mogu „organizovati“ i pošto se njima može upravljati i menjati im pravac. To je suprotno od uobičajenog načina razmatranja pitanja. Uopšte se misli da svaki akt predviđanja pretpostavlja određivanje zakona pravilnosti kao kod prirodnih nauka. Ali pošto ti zakoni ne postoje u apsolutnom ili mehaničkom smislu koji se pretpostavlja ne vodi se računa o voljama drugih i ne „predviđa“ se njihovo primenjivanje. Stoga se gradi na proizvoljnoj pretpostavci, a ne na stvarnosti.

„Suvišan“ (i prema tome, površan i mehanički) politički realizam često dovodi do tvrđenja da državnik mora da deluje jedino u okviru „postojeće realnosti“, da se ne sme interesovati za „ono što treba da bude“, nego samo za „ono što jeste“. To bi značilo da državnik ne sme da gleda dalje od svog nosa. Ta zabluda je navela Paola Trevesa da u Guičardiniju, a ne u Makijaveliju vidi pravog „političara“.

Pored razlikovanja „diplomate“ i „političara“, treba razlikovati naučnike politike i političara na delu. Diplomata se mora kretati samo u postojećoj stvarnosti, jer se njegova specifična aktivnost ne sastoji u stvaranju novih ravnoteža, već u tome da zadrži u izvesnim pravnim okvirima ravnotežu koja postoji. Tako se i naučnik mora kretati samo u postojećoj stvarnosti, ukoliko je čisti naučnik. Ali Makijaveli nije čisti naučnik, on je pristrasan čovek, ličnost snažnih strasti, političar na delu, koji hoće da stvori nove odnose snaga i stoga ne može da se ne bavi onim „što treba da bude“, svakako ne u moralističkom smislu. Pitanje, dakle, ne treba postavljati na taj način, ono je složenije: treba, naime, videti da li je „ono što treba da bude“ proizvoljan ili nužan akt, konkretna volja, — ili isprazno htenje, želja, ljubav s oblacima. Političar na delu je stvaralac, čovek koji podstiče, ali on ne stvara ni iz čega niti se kreće u mutnoj praznini svojih želja i snova. On polazi od postojeće stvarnosti, ali šta je postojeća stvarnost? Da li je to možda nešto statično i nepokretno ili pak nije li to pre odnos snaga u stalnom kretanju i menjanju ravnoteže? Primenjivati volju za stvaranje nove ravnoteže snaga koje stvarno postoje i deluju, polazeći od one određene snage koja se smatra progresivnom, i jačajući je da bi pobedila, to i dalje znači kretati se na

terenu postojeće stvarnosti, ali da bi se savladala i prevazišla (ili da bi se tome doprinelo). „Ono što treba da bude“ je, prema tome, konkretnost; štaviše, to je jedino realističko i istorističko tumačenje stvarnosti, to je jedina istorija na delu i filozofija na delu, jedina politika.

Protivstavljanje Savonarole Makijaveliju nije protivstavljanje onog što jeste onome što treba da bude (čitav Rusoov¹⁴ paragraf o tome predstavlja čistu beletristiku), nego protivstavljanje dvaju oblika onoga što treba da bude, onog apstraktnog i maglovitog Savonarolinog i onog realističkog Makijavelijevog, realističkog iako nije postalo neposredna stvarnost, jer se ne može očekivati da jedan pojedinac ili jedna knjiga izmene stvarnost, već samo da je protumače i označe moguću liniju akcije. Granice i nevolje Makijavelijeve sastoje se samo u tome što je on bio „privatno lice“, pisac, a ne šef države ili vojske, koji je isto tako pojedinac, ali raspolaže snagama jedne države ili vojske, a ne samo vojskom reči. Ali se zato ne može reći da je i Makijaveli bio „razoružani prorok“: to bi značilo izigravati duhovitost, i to na suviše jevtin način. Makijaveli nikada ne govori da misli ili namerava sam da izmeni stvarnost, već jedino, i to konkretno, da pokaže kako su istorijske snage morale dejstvovati da bi bile delotvorne.

Analiza situacija. Odnosi snaga. — Proučavanje koje je usmereno na to kako treba analizirati „situacije“, to jest kako treba utvrđivati razne stepene odnosa snaga, može poslužiti kao osnovno izlaganje političke nauke i veštine, koja biva shvaćena kao ukupnost praktičnih istraživačkih pravila i posebnih zapažanja korisnih za buđenje interesa za postojeću stvarnost i podsticanje strožih i snažnijih političkih intuicija. Zajedno s tim proučavanjem treba shvatiti i izlaganje onoga što u politici treba shvatiti kao strategiju i taktiku, „strategijski“ plan, propagandu i agitaciju, ili nauku organizacije i administracije u politici.

Elementi empirijskih zapažanja, koji su obično izloženi bez reda u raspravama o političkoj nauci (može se uzeti kao primer u tom pogledu delo G. Moske *Elementi političke nauke*), ukoliko nisu apstraktna pitanja ili kule u vazduhu, trebalo bi da se smeste u razne stepene odnosa snaga, počevši od odnosa međunarodnih snaga (gde bi

naše mesto zabeleške o tome šta je velika sila, o grupisanju država u hegemonističke sisteme i, prema tome, o pojmu nezavisnosti i suvereniteta u pogledu malih i srednjih sila) da bi se prešlo na objektivne društvene odnose, to jest na stepen razvitka proizvodnih snaga, na odnos političke snage i partije (hegemonistički sistemi u okviru jedne države) i na neposredne političke odnose (odnosno potencijalno vojne).

Da li međunarodni odnosi prethode osnovnim društvenim odnosima ili njima (logično) slede? Bez sumnje, oni slede tim osnovnim društvenim odnosima. Svaka organska promena u strukturi menja organski *apsolutne* i *relativne* odnose na međunarodnom polju, kroz svoje tehničko-vojne izraze. Čak i geografski položaj jedne nacionalne države ne prethodi nego sledi (logično) strukturalne promene, premda deluje na njih u izvesnoj meri (upravo u onoj meri u kojoj nadgradnje deluju na strukturu, politika na privredu itd.). S druge strane, međunarodni odnosi dejstvuju pasivno i aktivno na političke odnose (hegemonije partija). Ukoliko je neposredni privredni život jedne nacije podređeniji međunarodnim odnosima, utoliko više jedna određena partija predstavlja tu situaciju i iskorišćuje je da bi sprečila prevagu protivničkih stranaka (treba se setiti čuvenog Nitijevog govora o tome da je italijanska revolucija *tehnički* nemoguća!). Iz tog niza činjenica može se doći do zaključka da često takozvana „partija tuđina“ nije ona koju kao takvu vulgarno označuju, nego baš ona najnacionalističkija partija koja manje predstavlja vitalne snage svoje zemlje, a više njihovu potčinjenost i ekonomsku podjarmljenost hegemonističkim nacijama.*

Problem odnosa između strukture i nadgradnji treba tačno postaviti i rešiti da bismo dospeli do tačne analize snaga koje dejstvuju u istoriji jednog određenog razdoblja i da bismo odredili njihov odnos. Treba se kretati na području ovih dvaju načela: 1) načela da nijedno društvo sebi ne postavlja zadatke za čije rešenje već ne postoje potrebni i dovoljni uslovi, ili uslovi koji su bar na putu da nastanu i da se razviju; 2) načela da nijedno društvo ne

---

* Jedan nagoveštaj na taj međunarodni „represivni“ element unutrašnjih energija nalazi se u člancima koje je 22. i 23. marta 1932. objavio Đ. Volpe u *Korijere dela sera*.

propada i ne može biti zamenjeno ako pre toga nije razvilo sve oblike života koji su implicitno sadržani u njegovim odnosima.¹⁵ Od razmišljanja o ovim pravilima možemo doći do razvijanja čitavog niza drugih načela istorijske metodologije. Međutim, u izučavanju strukture treba razlikovati organske pokrete (relativno stalne) od onih koji se mogu nazvati „konjunktorni“ (i javljaju se kao slučajni, neposredni, skoro uzgredni). I konjunkturane pojave svakako zavise od organskih pokreta, ali njihov značaj nema širok istorijski domet: one dovode do sitne političke kritike koja teče iz dana u dan, koja uvek napada male rukovodeće grupe i ličnosti, neposredno odgovorne za vlast. Organske pojave dovode do istorijsko-društvene kritike koja napada velike grupacije, preko neposredno odgovornih ličnosti i rukovodećeg kadra. U izučavanju jednog istorijskog razdoblja ukazuje se veliki značaj ovog razlikovanja. Dolazi do krize koja se ponekad proteže desetine godina. To izuzetno trajanje znači da su se u strukturi ispoljile (da su sazrele) neizlečive protivrečnosti, ali koje političke snage što pozitivno deluju da bi sačuvale i odbranile samu strukturu nastoje ipak da saniraju u izvesnim granicama i da ih prevaziđu. Ti stalni i uporni naponi (pošto nijedan društveni oblik neće da prizna da je prevaziđen) čine područje „slučajnog“, na kome se organizuju antagonističke snage koje teže da dokažu (a to dokazivanje u krajnjoj liniji uspeva i biva „istinito“ samo onda ako postane nova stvarnost, ako pobede antagonističke snage, ali odmah nastaje niz ideoloških, verskih, filozofskih, političkih i pravnih itd. polemika, čija se konkretnost može ocenjivati prema tome u kojoj meri im polazi za rukom da budu ubedljive i u kojoj meri pomeraju već postojeći raspored društvenih snaga) da već postoje nužni i dovoljni uslovi za to da određeni zadaci mogu i prema tome i moraju da budu istorijski rešeni. (Moraju, zato što svako neispunjavanje istorijske nužnosti povećava nered i priprema najteže katastrofe.).

Greška u koju se često pada u istorijsko-političkim analizama sastoji se u tome što se ne ume pronaći pravi odnos između onoga što je organsko i onoga što je slučajno: dolazi do toga da se izlažu kao neposredno delujući oni uzroci koji, međutim, deluju samo posredno

ili se tvrdi da su neposredni uzroci jedini delotvorni uzroci. U jednom slučaju imamo preterivanje u „ideologizmu“. „ekonomizmu“ i sitničarskom doktrinerstvu, u drugom preterivanje u „ideologizmu“. U jednom slučaju se precenjaju mehanički uzroci, u drugom se veliča elemenat volje i individualni elemenat. Razlikovanje na organske „pokrete“ i činjenice i „konjunkturane“ ili slučajne pokrete i činjenice mora se primeniti na sve vrste situacija, ne samo na one u kojima dolazi do regresivnog razvoja ili u kojima dolazi do akutnih kriza, nego i na one situacije u kojima dolazi do progresivnog razvitka ili do blagostanja, kao i na one u kojima dolazi do stagnacije proizvodnih snaga. Dijalektička veza između dva niza pokreta i, prema tome, istraživanja, teško se može tačno ustanoviti; i ako je greška teška u istoriografiji, ona postaje još teža u politici, kada nije u pitanju rekonstrukcija prošlosti, već izgradnja sadašnjosti i budućnosti*. Lične želje i najniže strasti uzrok su zablude, utoliko što zamenjuju objektivnu i nepristrasnu analizu, a to dolazi ne samo kao svesno „sredstvo“ za stimuliranje na akciju nego i kao samoobmana. Zmija i u ovom slučaju ujeda šarlatana, to jest demagog je prva žrtva svoje demagogije . . .

Jedan vid tog istog problema jeste pitanje takozvanog odnosa snaga. Često u istorijskim pripovedanjima možemo pročitati opšti izraz „odnosi snaga povoljni, nepovoljni za ovu ili onu tendenciju“. Tako apstraktno rečeno, ova formulacija ne objašnjava ništa, ili gotovo ništa, jer se samo ponavlja činjenica koju treba objasniti, i to jednom se iznosi kao činjenica, a drugi put kao apstraktan zakon i

* Nerazmatranje neposrednog elementa „odnosa snaga“ vezano je za ostatke vulgarnog liberalnog shvatanja, čija je jedna manifestacija sindikalizam, manifestacija koja je verovala da je utoliko naprednija ukoliko je, u stvari, pravila korak unatrag. Stvarno, liberalno vulgarno shvatanje, koje daje značaj odnosu političkih snaga organizovanim u raznim partijskim oblicima (čitaoci novina, parlamentarni i lokalni izbori, masovne partijske i sindikalne organizacije u užem smislu) bilo je naprednije od sindikalizma koji je najveći značaj davao osnovnom ekonomsko-društvenom odnosu i samo njemu. Liberalno vulgarno shvatanje je implicitno vodilo računa i o tom odnosu (kao što se pokazuje po mnogim znacima), ali je više insistiralo na odnosu političkih snaga, koji je bio izraz onog drugog, i u stvari ga sadržavao. Ti ostaci vulgarnog liberalnog shvatanja mogu se pronaći u čitavom nizu rasprava za koje se veli da su povezane s filozofijom prakse i koje su dovele do infantilnih oblika optimizma i gluposti.

kao objašnjenje. Teorijska greška se, dakle, sastoji u tome što se jedno načelo istraživanja i tumačenja iznosi kao „istorijski uzrok“.

Međutim, u „odnosu“ snaga treba razlikovati razne momente i stepene, a u osnovi to su ovi:

1. Odnos društvenih snaga koji je tesno vezan za strukturu, objektivan, nezavisan od volje ljudi, koji se može meriti sistemima egzaktnih ili fizičkih nauka. Na bazi stepena razvitka materijalnih snaga proizvodnje imamo društvene grupacije od kojih svaka predstavlja jednu funkciju i ima određeni položaj u samoj proizvodnji. Taj odnos je onakav kakav je, jedna nepokorna stvarnost: niko ne može izmeniti broj preduzeća i njihovih nameštenika, broj gradova s određenim brojem gradskog stanovništva itd. Taj osnovni raspored dozvoljava da se izučava da li u društvu postoje slojevi potrebni i dovoljni za njegov preobražaj, to jest da li omogućava kontrolisanje stepena realizma i ostvarljivosti raznih ideologija nastalih na samom njegovom terenu, terenu protivrečnosti koje je ono stvorilo za vreme svog razvitka.

2. Naredni momenat je odnos političkih snaga; to znači procenjivanje stepena homogenosti, samosvesti i organizacije koji su dostigle razne društvene grupe. Taj se momenat može sa svoje strane analizirati i razdvojiti na razne stepene koji odgovaraju raznim momentima kolektivne političke svesti, onako kako su se dosad manifestovali u istoriji. Prvi i najelementarniji je ekonomsko-sindikalni momenat: trgovac oseća da mora biti solidaran s drugim trgovcem, fabrikant s drugim fabrikantom itd.; ali trgovac oseća solidarnost i s fabrikantom; to jest oseća se homogeno jedinstvo i dužnost da to jedinstvo organizuju profesionalne grupe, ali ne i šire društvene grupe. Drugi momenat nastaje onda kad se postigne svest o solidarnosti interesa među svim članovima društvene grupe, ali još samo na ekonomskom polju. Već u tom trenutku postavlja se pitanje države, ali samo na terenu postizanja političko-pravne jednakosti s vladajućim grupama, pošto se traži pravo učešća u zakonodavstvu i administraciji, pa makar i u njihovom menjanju i reformisanju, ali u osnovnim postojećim okvirima. Treći momenat je onaj kada se stiže svest da sopstveni korporativni interesi u njihovom sadaš-

njem i budućem razvoju prevazilaze esnafski krug, okvir čisto ekonomske grupe, i mogu i moraju postati interesi drugih podređenih grupa. To je očividnija politička faza koja označava jasan prelaz od strukture u oblast složenih nadgradnji. To je faza u kojoj ranije nastale ideologije postaju „partija“, sučeljavaju se i stupaju u borbu sve dotle dok jedna od njih ili bar jedna njihova kombinacija ne počne da teži za tim da preovlada, da se nametne, da se proširi na čitavu društvenu oblast, određujući osim jedinstvenosti ekonomskih i političkih ciljeva još i intelektualno i moralno jedinstvo, postavljajući sva ona pitanja oko kojih plamti borba ne na sindikalnom nego na jednom „univerzalnom“ planu, stvarajući tako hegemoniju jedne osnovne društvene grupe nad nizom podređenih grupa. Država je zamišljena kao organizam jedne grupe, namenjen da stvori povoljne uslove za maksimalno širenje te grupe; ali taj razvitak i to širenje shvataju se i dokazuju kao pokretačka snaga jedne opšte ekspanzije, razvitka svih „nacionálnih“ snaga. Odnosno, vladajuća grupa se konkretno koordinira s opštim interesima podređenih grupa i državni život se shvata kao stalno formiranje i prevazilaženje nestabilnih ravnoteža (u okviru zakona) između interesa osnovne grupe i interesa podređenih grupa, ravnoteža u kojima interesi vladajuće grupe preovlađuju ali samo do izvesne mere, ne, naime, do uskog ekonomsko-sindikalnog interesa.

U stvarnoj istoriji ti se momenti uzajamno prepliću, da tako kažemo, horizontalno i vertikalno, to jest prema društvenim ekonomskim delatnostima (horizontalno) i prema teritorijama (vertikalno), kombinujući se i razdvajajući se na različite načine: svaka od tih kombinacija može se izraziti u sopstvenom organizovanom ekonomskom i političkom obliku. Treba još povesti računa i o tome da se sa tim unutrašnjim odnosima jedne države-nacije prepliću i međunarodni odnosi, stvarajući nove originalne i istorijski konkretne kombinacije. Jedna ideologija koja je nastala u razvijenijoj zemlji širi se u nerazvijenim zemljama, sudelujući u lokalnom kretanju kombinacije.*

* Religija je, na primer, uvek bila izvor takvih nacionalnih i međunarodnih ideološko-političkih kombinacija, a s religijom i druge

Taj odnos između međunarodnih i nacionalnih snaga komplikuje se još i time što u svakoj državi ima priličan broj teritorijalnih oblasti različite strukture i različitog odnosa snaga na svim stepenima (tako je Vandeja bila udružena s reakcionarnim međunarodnim snagama i predstavljala ih je u okviru francuske teritorije; tako je Lion u francuskoj revoluciji predstavljao poseban splet odnosa itd.).

3. Treći momenat jeste momenat odnosa vojnih snaga, koji neposredno odlučuje s vremena na vreme (istorijski razvitak se stalno koleba između prvog i trećeg momenta, uz posredovanje ovog drugog). Ali ni on nije nešto neodređeno, nešto što se može odmah naći u šematskom obliku; i u njemu se mogu razlikovati dva stepena: vojni u uskom ili tehničko-vojnom smislu i stepen koji se može nazvati političko-vojni. U istorijskom razvitku ta dva stepena su se pojavljivala u velikom broju raznolikih kombinacija. Tipičan primer koji može poslužiti kao granični dokaz jeste odnos vojnog tlačenja jedne države nad jednom nacijom koja nastoji da postigne državnu nezavisnost. Taj odnos nije čisto vojni, nego političko-vojni; i zaista, takav tip tlačenja bio bi neobjašnjiv kada kod potlačenog naroda ne bi bilo društvenog rasula i pasivnosti njegove većine; stoga se nezavisnost neće moći da postigne samo vojnim snagama, nego vojnim i političko-vojnim. Doista, kada bi potlačena nacija, da bi otpočela borbu za nezavisnost, morala čekati da joj država-hegemon dopusti da organizuje sopstvenu vojsku u uskom i tehničkom smislu te reči, imala bi dobro da pričekava (može se desiti da nacija-hegemon ispuni zahtev da se organizuje sopstvena vojska potlačene nacije, ali to znači da je već velik deo borbe izvojevan i dobijen na političko-vojnom polju. Potlačena nacija će u početku,

međunarodne formacije, masonerija, Rotari klub, Jevreji, profesionalna diplomatija, koje sugerišu politička sredstva različitog istorijskog porekla i doprinose da ona trijumfuju u određenim zemljama. Te formacije deju kao međunarodna politička partija koja funkcioniše u svakoj naciji svim svojim koncentrisanim međunarodnim snagama. Neka religija, masonerija, Rotari klub, Jevreji itd. mogu ulaziti u društvenu kategoriju „intelektualaca“, čija je funkcija na međunarodnom planu da posređuju među ekstremima, da „podruštvljuju“ tehničke pronalazke koji stavljaju u pokret svaku aktivnost rukovodstva i da iznalaze kompromise i izlaze među krajnjim rešenjima.

dakle, suprotstaviti vojnoj sili hegemonске nacije jednu snagu koja je samo „političko-vojna“, to jest suprotstavitiće joj jedan oblik političke akcije koji će imati sposobnosti da se odrazi u vojnom pogledu, i to: 1) što bi mogao da oslabi iznutra ratnu gotovost hegemonске nacije; 2) što bi prinudio hegemonску vojnu silu da se razvuče i ospe po velikoj teritoriji, upropašćujući na taj način veliki deo njene ratne gotovosti. U italijanskom preporodu može se primetiti kobno odsustvo političko-vojnog vodstva, naročito kod Stranke akcije¹⁶ (zbog njene urođene nesposobnosti), ali i kod Pijemontske umerene stranke¹⁷, kako pre tako i posle 1848. godine, svakako. ne zbog nesposobnosti nego zbog „ekonomsko-političkog maltuzijanstva“, to jest zato što se nije htela čak ni nagovestiti mogućnost jedne agrarne reforme, i što se nije želelo sazivanje jedne nacionalne ustavotvorne skupštine, već se težilo samo za tim da se pijemontska monarhija, bez uslova ili ograničenja od strane naroda, proširi na celu Italiju jedino sankcijom regionalnih plebiscita.

Drugo pitanje vezano za prethodna jeste da li ekonomske krize neposredno određuju osnovne istorijske krize. Odgovor na ovo pitanje sadržan je implicitno u prethodnim paragrafima, gde razmatrana pitanja predstavljaju samo drugi način postavljanja pitanja koje sada razmatramo. Međutim, iz didaktičkih razloga je potrebno, s obzirom na posebnu publiku, da se razmotri svaki način predstavljanja jednog istog pitanja kao da je to nezavisan i nov problem. Može se isključiti da neposredne ekonomske krize same po sebi izazivaju bitne događaje. One mogu stvoriti samo povoljniji teren za širenje izvesnih načina mišljenja, postavljanja i rešavanja pitanja koja nose čitav docniji razvitak državnog života. Uostalom, sva tvrđenja koja se tiču perioda kriza ili ona koja se odnose na periode prosperiteta mogu dovesti do jednostranih sudova. U svom priručniku o istoriji francuske revolucije, suprotstavljajući se tradicionalnoj vulgarnoj istoriji koja apriorno „nalazi“ krizu koja se podudara s velikim prelomima društvene ravnoteže, Matijez tvrdi da je oko 1780. godine ekonomsko stanje bilo prilično dobro, zbog čega se ne može reći da je katastrofa apsolutističke države uzrokovana krizom osiromašavanja. Treba primetiti da je

francuska država tada bila obuzeta smrtonosnom finansijskom krizom i postavljalo se pitanje na koji od tri povlašćena društvena staleža treba da padnu tereti i žrtve da bi se popravile državne i kraljevske finansije. Dalje, ako je ekonomski položaj buržoazije i bio snažan, svakako nije bilo povoljno stanje narodnih klasa u gradovima i na selu, naročito onih koje je mučila endemična beda. U svakom slučaju, do poremećaja ravnoteže snaga nije došlo iz neposrednih mehaničkih uzroka siromašenja društvene grupe koja je bila zainteresovana za to da poremeti ravnotežu, i zaista ju je i poremetila, već se to desilo u okviru sukoba koji su bili iznad neposrednog ekonomskog sveta, vezanih za klasni „prestiz“ (ekonomski interesi budućnosti), za raspaljivanje osećanja nezavisnosti, autonomije i vlasti. Posebno pitanje ekonomske bede ili blagostanja kao uzroka novih istorijskih stvarnosti jeste parcijalan vid pitanja odnosa snaga na različitim stepenima. Mogu se pojaviti promene bilo zbog toga što stanje blagostanja ugrožava uski egoizam protivničke grupe, kao i zbog toga što je beda postala nepodnošljiva a u starom društvu se ne vidi nijedna snaga koja je u stanju da je ublaži i da zakonitim sredstvima uspostavi normalno stanje. Može se stoga reći da su svi ti elementi konkretan izraz konjunktivnih fluktuacija ukupnosti društvenih odnosa snaga, na čijem terenu dolazi do prelaza od tih odnosa ka političkim odnosima snaga da bi dostigli vrhunac u odlučujućem vojnom odnosu.

Ako odjednom nestane tog procesa razvitka, a to je u suštini proces čiji su akteri ljudi i ljudska volja i sposobnost, stanje ostaje neaktivno i mogu se izvesti protivrečni zaključci: staro društvo se održava i obezbeđuje sebi razdoblje „predaha“, fizički istrebljujući protivničku elitu i terorišući rezervne mase; ili pak dolazi do uzajamnog uništenja snaga koje su u sukobu i uspostavlja se grobni mir, makar i pod nadzorom inostranog stražara.

Ali najznačajnija primedba koju treba staviti povodom svake konkretne analize odnosa snaga jeste sledeća: da te analize ne mogu i ne smeju biti cilj same sebi (izuzev ako se ne piše poglavlje o istoriji prošlosti), već dobijaju značaj samo ako služe tome da opravdaju jednu praktičnu aktivnost, jednu voljnu inicijativu. One

pokazuju koje su tačke najmanjeg otpora gde se najkorisnije može primeniti snaga volje, one sugerišu neposredne taktičke operacije, ukazuju na to kako se može bolje postaviti kampanja političke agitacije, koji će jezik mase bolje shvatiti itd. Odlučujući elemenat svake situacije jeste trajno organizovana snaga i odavno pripremljena tako da se može ubaciti u akciju kada se oceni da je situacija povoljna (a povoljna je samo ukoliko postoji snaga puna borbenog žara). Stoga se osnovni zadatak sastoji u sledećem — nastojati sistematski i strpljivo da se ta snaga obrazuje, razvije i učini sve homogenijom, zbijenijom i svesnom sebe. To se vidi u vojnoj istoriji i brižljivosti s kojom su vojske uvek bile pripremane da otpočnu rat u bilo kom trenutku. Velike države su velike upravo stoga što su u svakom trenutku bile spremne da efikasno učestvuju u povoljnim međunarodnim prilikama, a prilike su bile povoljne zato što je postojala konkretna mogućnost da velike države efikasno učestvuju.

Zapažanja o nekim vidovima strukture političkih partija u periodima organske krize. — Na izvesnoj tački svoga istorijskog života društvene grupe se odvajaju od svojih tradicionalnih partija, to jest tradicionalne partije u postojećem organizacionom obliku, s određenim ljudima koji ih sačinjavaju, predstavljaju i njima rukovode, ne priznaju se više kao sopstveni izraz njihove klase ili dela klase. Kada dođe do takvih kriza, situacija postaje delikatna i opasna, jer je polje otvoreno za nasilna rešenja, za aktivnosti mračnih sila koje predstavljaju ljudi koje šalje providenje, ili su dar božji.

Kako nastaju te situacije sukoba između „predstavljenih i predstavnika“, koji se sa područja partije (partijske organizacije u uskom smislu, izborno-parlamentarnog polja, novinarske organizacije) odražavaju na čitav državni organizam jačajući relativni položaj birokratije (civilne i vojne) visokih finansijskih krugova, crkve i uopšte svih organizama koji su relativno nezavisni od kolebanja javnog mišljenja? U svakoj zemlji proces je drukčiji, iako je sadržina ista. A sadržina je kriza hegemonije rukovodeće klase, do koje dolazi ili stoga što je rukovodeća klasa pretrpela neuspeh u nekom velikom političkom poduhvatu za koji je tražila pristanak velikih masa, ili ga silom

nametnula (kao što je slučaj sa ratom), ili stoga što su široke mase (naročito seljačke i sitnoburžoaski intelektualci) od političke pasivnosti iznenada prešle na izvesnu aktivnost i postavljaju zahteve koji u svojoj ukupnosti sačinjavaju revoluciju. Govori se o „krizi vlasti“, a to je upravo kriza hegemonije, ili kriza države u celini.

Kriza stvara opasne situacije, jer razni slojevi stanovništva ne poseduju istu sposobnost brzog orijentisanja i reorganizovanja u istom tempu. Tradicionalna rukovodeća klasa, koja ima brojno izvežbano osoblje, menja ljude i programe i ponovo uspostavlja kontrolu koja joj je izmicala brže nego što se to dešava u podređenim klasama. Ona će i žrtve da čini, izložiće se mračnoj budućnosti dajući demagoška obećanja, ali održava vlast, trenutno je i ojača, i služi se njome da bi smlavila protivnika i rasturila njegov rukovodeći kadar, koji ne može biti mnogobrojan ni mnogo izvežban. Prelazak ljudstva mnogih stranaka pod zastavu jedne jedine partije koja bolje predstavlja i obuhvata potrebe čitave klase, to je organska i normalna pojava, iako je njen ritam neobično brz i skoro munjevit u poređenju s mirnim vremenima. To je, u stvari, fuzija čitave jedne društvene grupe pod jedinstvenim rukovodstvom za koje se smatra da je jedino kadro da reši dominantan problem opstanka i otkloni smrtnu opasnost. Kada kriza ne nade takvo organsko rešenje nego rešenje u vidu nekog vođe božjeg pomazanika, znači da postoji statička ravnoteža (čiji faktori mogu biti različiti, ali u kojima prevladuje nezrelost progresivnih snaga); znači da nijedna grupa, ni konzervativna, ni progresivna nema snage da pobedi i da je konzervativnoj grupi potreban gospodar.*

Taj red pojava je vezan za jedno od najznačajnijih pitanja koja se tiču političke partije: naime, za sposobnost partije da se suprotstavlja navikama, tendencijama mumificiranja i tome da postane anahronistička partija. Partije nastaju i konstituišu se u organizaciju da bi rukovodile situacijom u trenucima koji su istorijski od životnog značaja za njihove klase; ali one ne umeju uvek da se prilagode novim zadacima i novim epohama, ne znaju

---

* Uporedi *Osamnaesti brimer Luja Bonaparte*.

uvek da se razvijaju onako kako se razvijaju celokupni odnosi snaga (i otuda relativni položaj njihovih klasa) u određenoj zemlji ili na međunarodnom polju. Pri analizi tog razvitka stranaka treba razlikovati društvenu grupu, partijsku masu, birokratiju i partijski glavni štab. Birokratija je najopasnija konzervativna snaga, koja se drži utabanih staza; ako ona uspe da obrazuje – posebno solidarno telo koje se oseća nezavisnim od mase, partija postaje anahronična, a u trenucima akutne krize gubi svoju društvenu sadržinu i ostaje kao kula u vazduhu. Može se videti šta se dešava s nizom nemačkih stranaka zbog širenja hitlerizma. Francuske partije su bogato polje za takva istraživanja: one su sve mumificirane i anahronične, one su istorijsko-politički dokumenti raznih faza francuske istorije, čiju zastarelu terminologiju ponavljaju; kriza tih stranaka može postati još katastrofalnija od krize nemačkih stranaka.

U razmatranju ovog niza događaja obično se propušta da se birokratski elemenat postavi na pravo mesto, civilno i vojno, i ne drži se na umu da u tu analizu moraju ući ne samo vojni i birokratski elementi koji deluju, nego i društveni slojevi iz kojih se, u datim državnim celinama, buržoazija po tradiciji regrutuje. Jedan politički pokret može imati vojni karakter čak i ako armija kao takva i ne učestvuje otvoreno u njemu; jedna vlada može imati vojni karakter, premda armija kao takva ne učestvuje u vladi. Može se desiti da u određenim situacijama konvenira „ne otkrivati“ vojsku, ne izvoditi je iz ustavnosti, ne unositi politiku među vojnike, kako se to već kaže, da bi se održala povezanost između oficira i vojnika na terenu prividne vanstranačke neutralnosti. Pa ipak, vojska je ta, odnosno glavni štab i oficirski kor su ti koji određuju novu situaciju i njome vladaju. S druge strane, nije tačno da se vojska, prema ustavu, nikada ne sme baviti politikom; vojska bi baš morala braniti ustav, to jest legalni oblik države, s povezanim institucijama; stoga takozvana neutralnost znači samo podršku nazadnoj strani, ali u takvim situacijama treba ovako postaviti pitanje kako bi se sprečilo da u vojsci nastanu iste nesuglasice koje postoje u zemlji i da otuda iščezne određujuća vlast glavnog štaba zbog raspadanja vojske. Svi ti elementi posmatranja nisu.

svakako, apsolutni; u raznim istorijskim momentima i u raznim zemljama oni imaju vrlo različito važenje.

Prvo treba pristupiti sledećem istraživanju: postoji li u određenoj zemlji širok društveni sloj za koji je civilna i vojna birokratska karijera vrlo važan elemenat ekonomskog života i političke afirmacije (stvarno učešće u vlasti, pa bilo i posredno, „ucenjivanjem“)? U modernoj Evropi taj se sloj može naći u srednjoj i sitnoj seoskoj buržoaziji koja je više ili manje raširena u raznim zemljama, u zavisnosti od razvitka industrijskih snaga, s jedne, i agrarne reforme, s druge strane. Birokratska karijera (civilna i vojna) svakako nije monopol toga društvenog sloja; ali, takva karijera naročito odgovara tome sloju zbog društvene funkcije koju on vrši i zbog psiholoških tendencija koje ta funkcija određuje ili podstiče. Ta dva elementa daju celoj društvenoj grupi izvesnu homogenost i direktivnu snagu, i prema tome političku vrednost i funkciju koje su često odlučujuće u celom društvenom organizmu. Elementi ovog sloja su navikli da direktno komanduju grupama ljudi, pa makar te grupe bile sasvim male, i to da komanduju „politički“, a ne „ekonomski“. Naime, u njihovoj veštini komandovanja nema sposobnosti za raspoređivanje „stvari“, raspoređivanje „ljudi i stvari“ u jednu organsku celinu, kao što se to dešava u industrijskoj proizvodnji, jer grupa nema ekonomskih funkcija u modernom smislu te reči. Ona ima dohodak, jer je pravno vlasnik jednog dela nacionalnog zemljišta, njena se funkcija sastoji u tome da „politički“ sprečava seljaka zemljoradnika da poboljša sopstvenu egzistenciju, zato što bi svako poboljšanje relativnog položaja seljaka bilo katastrofalno za njen društveni položaj. Hronična beda i produženi rad seljaka, sa skotskim načinom života koji je tome posledica, bitna su potreba te grupe. Zato ta grupa s najvećom energijom pruža otpor i protivi se svakom i najmanjem pokušaju samostalne organizacije seljačkog rada i svakom seljačkom kulturnom pokretu koji prelazi granice zvanične religije. Ta društvena grupa ima svoje granice i uzroke svoje unutrašnje slabosti u teritorijalnoj rasutosti i „nehomogenosti“ koja je tesno vezana s takvom rasutošću. To objašnjava i neke druge karakteristike: prevrtljivost, raznolikost ideoloških sistema koje

sledi, i samu neobičnost ideologija koje ponekad sledi. Htenje je odlučno usmereno ka jednom cilju, ali ono je sporo i obično mu je potreban dug proces da se organizaciono i politički centralizuje. Proces se ubrzava kada se posebno „htenje“ te grupe podudara s htenjem i neposrednim interesima visoke klase. Ne samo što se proces tada ubrzava nego se odmah ispoljava i „vojna sila“ ovoga sloja, koji ponekad, organizovavši se, nameće svoju volju visokoj klasi, bar što se tiče „oblika“ rešenja ako ne već i njegove sadržine. Vidi se kako ovde dejstvuju isti oni zakoni kao što su oni koji su primećeni kod odnosa grad—selo u odnosu na podređene klase: snaga grada automatski postaje snaga sela, ali pošto na selu sukobi odmah dobijaju oštar i „ličan“ oblik, zbog odsustva ekonomskih mogućnosti i zbog obično težeg pritiska odozgo nadole, protivnapadi na selu moraju biti brži i odlučniji. Ta grupa shvata i uviđa da je poreklo njenih nevolja u gradu, u moći gradova, i stoga shvata da „mora“ nametnuti rešenje visokim gradskim klasama, kako bi se ugasilo glavno žarište, čak i ako to visokim gradskim klasama ne odgovara odmah, ili zbog toga što je odveć skupo ili zbog toga što vremenom može postati opasno (ove klase vide šire razvojne cikluse u kojima je moguće manevrisati, a ne samo neposredni „fizički“ interes). U tom, a ne u apsolutnom smislu treba shvatiti rukovodeću funkciju ovoga sloja; pa ipak, nije to beznačajna stvar. Treba primetiti da taj „vojni“ karakter društvene grupe o kojoj je reč, koji je tradicionalno bio spontani odraz izvesnih uslova života, sada biva svesno izgrađivan i organski pripreman. U taj svesni pokret ulaze sistematski naponi da se osnivaju i postojano održavaju razna udruženja vojnih lica u rezervi i bivših boraca raznih formacija i rodova vojske, naročito oficirskih, — udruženja koja su vezana za glavne štabove i u slučaju potrebe mogu biti mobilisana, tako da nema potrebe da se mobilise vojska regruta, koja bi na taj način zadržala svoj karakter alarmirane rezerve, koju bi te „privatne“ snage jačale i imunizovale od političkog raspadanja, „privatne“ snage koje neće moći da ne utiču na njen moral, dajući mu podršku i jačajući ga. Može se reći da se ostvaruje pokret „kozačkog“ tipa, ne u formacijama raspoređenim duž

nacionalnih granica, kao što je to bilo sa carističkim kozacima, nego duž „granica“ društvene grupe.

U čitavom nizu zemalja uticaj vojnog elementa u državnom životu ne znači samo uticaj i važenje tehničkog vojnog elementa, nego uticaj i važenje društvenog sloja iz koga tehnički vojni element (naročito niži oficiri) potiče. Ovaj niz zapažanja neophodan je za analiziranje najskrivljenijeg vida onog određenog političkog oblika koji se obično naziva cezarizam ili bonapartizam, da bi se razlikovao od drugih oblika u kojima tehnički vojni element preovlađuje kao takav u možda još uočljivijim i isključivijim oblicima. . .

U analizi trećeg stepena ili momenta sistema odnosa postojećih snaga u jednoj određenoj situaciji može se korisno pribeći pojmu koji se u vojnoj nauci naziva „strateški položaj“ ili, preciznije rečeno, stepen strateške pripreme borbenog poprišta. A jedan od njegovih osnovnih elemenata određen je kvalitativnim stanjem rukovodećeg kadra i aktivnih snaga koje se mogu nazvati snage prve linije (uključujući tu i one jurišne). Stepenn strateške pripreme može doneti pobjedu snagama koje su „naizgled“ (to jest kvantitativno) slabije od protivničke snage. Može se reći da strateška priprema teži tome da svede na nulu takozvane „nemerljive faktore“, to jest neposredne iznenadne reakcije u određenom trenutku tradicionalno inertnih i pasivnih snaga. U elemente pripremanja povoljnog strateškog položaja treba uključiti upravo one koji su razmatrani u primedbama o postojanju i organizaciji jednog vojnog staleža pored tehničkog organizma nacionalne vojske. . .

Cezarizam. — Cezar, Napoleon I, Napoleon III, Kromvel itd. Sastaviti spisak istorijskih događaja koji su dostigli svoju najvišu tačku u nekoj velikoj „herojskoj“ ličnosti.

Može se reći da cezarizam izražava situaciju u kojoj zaraćene strane postižu ravnotežu na katastrofalan način, to jest postižu ravnotežu tako da se nastavljanje borbe može završiti jedino uzajamnim uništenjem. Kada se napredna snaga *A* bori protiv nazadne snage *B*, može se desiti ne samo to da *A* pobedi *B* ili *B* pobedi *A*, nego se može dogoditi i to da ne pobedi ni *A* ni *B*, nego da se

uzajamno iskrve, a neka treća snaga *C* interveniše spolja podjarmljujući ono što je ostalo od *A* i *B*. To se upravo desilo u Italiji posle smrti Veličanstvenog¹⁸.

Ali ako i izražava uvek nalaženje rešenja u „arbitru“, rešenja poverenog nekoj velikoj ličnosti, jedne istorijsko-političke situacije koju karakteriše ravnoteža snaga čija je perspektiva katastrofalna, cezarizam nema uvek isto istorijsko značenje. Može postojati progresivan i nazadni cezarizam. A tačno značenje svakog oblika cezarizma može, u krajnjoj liniji, izgraditi konkretna istorija, a ne jedna sociološka shema. Cezarizam je progresivan onda kada njegova intervencija pomaže progresivnoj snazi da pobedi, pa makar uz izvesne ustupke i ublažavanja koja ograničavaju pobedu; a regresivan je onda kada njegova intervencija pomaže pobedu regresivne snage, i u ovom slučaju s izvesnim ustupcima i ograničenjima, koji imaju vrednost, domet i značenje koji se razlikuju od onih u prethodnom slučaju. Cezar i Napoleon I predstavljaju primer progresivnog cezarizma, a Napoleon III i Bizmark primer regresivnog cezarizma.

Reč je o tome da se vidi da li je u dijalektičkom protivstavu „revolucija — restauracija“ revolucija ili restauracija onaj elemenat koji preovlađuje, pošto je sigurno da se u istorijskom kretanju nikada ne ide natrag, i da ne postoje potpune restauracije. Uostalom, cezarizam je polemičko-ideološka formula, a ne kanon interpretacije istorije. Može se doći do cezarističkog rešenja bez Cezara, bez „herojske“ i reprezentativne ličnosti. Parlamentarni sistem je i sam dao mehanizam za takva kompromisna rešenja. Makdonaldove „laburističke“ vlade bile su u izvesnoj meri rešenja takve vrste; mera cezarizma je postala intenzivnija kada je bila formirana vlada s Makdonaldom na njenom čelu i s konzervativnom većinom. . .

U savremenom svetu pojave cezarizma su sasvim drukčije; one se razlikuju od pojava progresivnog tipa kao što je Cezar — Napoleon I i od onih tipa Napoleona III, iako se približuju ovom poslednjem. U modernom svetu ravnoteža katastrofalnih perspektiva ne ostvaruje se između snaga koje bi se u krajnjoj liniji mogle stopiti i ujediniti, pa makar i posle napornog i krvavog procesa, nego između onih snaga čije je protivstavljanje istorijski

neizlečivo i koje se, štaviše, naročito produbljava s pojavom tih cesarskih oblika. Međutim, cesarizam ima i u modernom svetu izvesno mesto, veće ili manje, što već zavisi od zemalja i njihovog relativnog značaja u svetskoj strukturi, jer jedan društveni oblik „uvek“ ima marginalne mogućnosti daljeg razvoja i organizacionog sređivanja, a naročito može računati na relativnu slabost antagonističke progresivne snage zbog posebne prirode i načina njenog života, a to je slabost koju treba održavati; zbog toga je rečeno da je moderni cesarizam više policijski nego vojni.

Bila bi metoda greška (jedan vid sociološkog mehanicizma) kada bismo smatrali da u pojavama cesarizma — bilo progresivnog, bilo nazadnog, bilo onoga koji ima epizodno srednje obeležje — ceo novi istorijski fenomen potiče iz ravnoteže „osnovnih“ snaga. Treba videti i odnose koji postoje među glavnim grupama (razne vrste — društveno-ekonomske i tehničko-ekonomske) osnovnih klasa i pomoćnih snaga koje su podvrgnute hegemonističkom uticaju ili ih on vodi. Tako se državni udar od 2. decembra ne bi mogao shvatiti bez proučavanja funkcije vojnih grupa i francuskih seljaka.

S te tačke gledišta vrlo je važna istorijska epizoda, takozvani pokret za Drajfusov slučaj¹⁹ u Francuskoj; i on ulazi u ovaj niz razmatranja, ali ne zato što je doveo do cesarizma, nego upravo suprotno od toga, zato što je sprečio dolazak cesarizma koji se pripremao, cesarizma izrazito reakcionarnog obeležja. Međutim, Drajfusov pokret je karakterističan, jer su elementi istog vladajućeg društvenog bloka ti koji osujećuju cesarizam najreakcionarnijeg dela samog bloka, ne oslanjajući se na seljake, na selo, nego na podređene elemente grada, koje je vodio socijalistički reformizam (ali koji su se oslanjali i na najnapredniji deo seljaštva). Mogu se naći i drugi takvi moderni istorijsko-politički pokreti, kao što je bio Drajfusov, pokreti koji izvesno nisu revolucije, ali nisu potpuno ni reakcije, bar u tom smislu što na dominantnom polju lome zagušljive državne kristalizacije i uvode u državni život i društvene aktivnosti kadar koji se razlikuje i koji je mnogobrojniji od onog prethodnog. I ti pokreti mogu imati relativno „progresivnu“ sadržinu ukoliko pokazuju da su u starom društvu postojale latentne delotvorne

snage koje stari upravljači nisu umeli da iskoriste, pa ma to bile i „marginalne snage“, ali ne apsolutno progresivne, utoliko što ne mogu da „čine epohu“. Istorijski efikasnim učinila ih je graditeljska slabost protivnika, a ne unutrašnja sopstvena snaga, i one su, prema tome, vezane za određena stanja ravnoteže snaga koje se bore među sobom, obeju nesposobnih da na sopstvenom polju izraze pravu rešenost na obnovu.

Politička borba i vojni rat. — U vojnom ratu se postiže mir onda kada je postignut strateški cilj, kada je uništena neprijateljska vojska i kada je okupirana neprijateljska teritorija. Treba nadalje primetiti da je dovoljno za prestanak rata da se strateški cilj postigne samo potencijalno: dovoljno je da bude nesumnjivo da jedna vojska više ne može da se bori i da pobednička vojska „može“ okupirati neprijateljsku teritoriju. Politička borba je neizmerno složenija. U izvesnom smislu, ona se može uporediti s kolonijalnim ratovima ili starim osvajačkim ratovima, to jest kada pobednička vojska zaposeda ili namerava stalno da zaposedne čitavu osvojenu teritoriju ili jedan njen deo. Tada pobeđena vojska biva razoružana i raspršena, ali se borba nastavlja na političkom terenu i terenu borbe vojne „pripreme“.

Tako politička borba Indije protiv Engleske (i, u izvesnoj meri, Nemačke protiv Francuske, ili Madarske protiv Male antante) poznaje tri oblika rata: pokretni, pozicioni i podzemni rat. Gandijev pasivni otpor je pozicioni rat koji postaje u izvesnim trenucima pokretni, a u drugim podzemni rat. Bojkot je pozicioni rat, štrajkovi su pokretni rat, tajno pripremanje oružja i jurišnih borbenih elemenata jeste podzemni rat. Postoji jedan oblik arditizma²⁰, ali je on upotrebljen s mnogo promišljenosti. Kad bi Englezi bili ubedeni da se priprema velik prevratnički pokret koji bi imao da uništi njihovu sadašnju stratešku nadmoć (koja se, u izvesnom smislu, sastoji u njihovoj mogućnosti da manevrišu duž unutrašnjih linija i da koncentrišu snage na „sporadično“ najopasnijoj tački) masovnim napadom, — to jest primoravajući ih da razrede snage na jednom ratnom poprištu koje bi odjednom postalo opšte — njima bi odgovaralo da izazovu preuranjeni ispad indijskih borbenih snaga kako bi ih

identifikovali i obezglavili opšti pokret. Tako bi Francuskoj konveniralo da nemačka nacionalistička desnica bude umešana u avanturistički državni udar, koji bi primorao ilegalnu vojnu organizaciju za koju se misli da postoji da se pokaže pre vremena, i time omogući intervenciju, munjevitu s francuskog gledišta. Evo u ovim mešovitim oblicima borbe, čije je osnovno obeležje vojno a pretežno političko (ali svaka politička borba ima uvek vojnu podlogu), upotreba jurišnih odreda iziskuje originalan taktički razvoj, čijoj koncepciji ratno iskustvo može samo da dá podstreka, a ne može joj služiti kao uzor.

Posebno treba razmotriti pitanje balkanskih komita vezanih za posebne uslove regionalnog geofizičkog ambijenta, za formiranje seljačkih klasa a isto tako i za stvarnu efikasnost vlada. Isti je slučaj i s irskim bandama, čiji je oblik ratovanja i organizacije vezan za irsku društvenu strukturu. Komite i Irci i drugi oblici partizanskog ratovanja moraju se odvojiti od pitanja arditizma, iako izgleda da sa njim imaju dodirnih tačaka. Ti oblici borbe svojstveni su slabim ali ogorčenim manjinama koje se bore protiv dobro organizovane većine; a moderni arditizam pretpostavlja veliku rezervu, iz raznih razloga imobilisanu, ali rezervu koja je potencijalno efikasna, koja ga podržava i pothranjuje individualnim doprinosima. . .

O birokratiji. — 1. U političkoj nauci i istoriji državnih oblika od bitnog je značaja činjenica da se u istorijskom razvitku političkih i ekonomskih oblika obrazovao tip činovnika „od karijere“, tehnički osposobljenog za birokratski posao (civilni i vojni). Da li je posredi bila nužnost ili degeneracija, u poređenju sa samoodlučivanjem (selfgovernment), kao što na to pretenduju „čiste“ pristalice sistema slobodne trgovine? Izvesno je da je svaki društveni i državni oblik imao svoj činovnički problem, svoj način postavljanja i rešavanja tog problema, svoj sistem odabiranja, svoj tip činovnika koji treba izgrađivati. Od kapitalnog je značaja rekonstruisati razvoj svih tih elemenata. Problem činovnika delimično se podudara s problemom intelektualaca. Ali, ako je istina da je svakom novom društvenom i državnom obliku bio potreban nov tip činovnika, istina je i to da nove rukovodeće grupe nikada nisu mogle da mimoidu, bar za

izvesno vreme, ustanovljene tradicije i interese, to jest da mimođu formacije već postojećih činovnika koji su se izgradili pre njihovog dolaska na vlast (i to naročito u crkvenoj i vojnoj oblasti). Jedinstvo manuelnog i intelektualnog rada i prisnija veza između zakonodavne i izvršne vlasti (po čemu bi se izabrani funkcioneri interesovali ne samo za kontrolu, već i za izvršavanje državnih poslova) mogu biti pokretački motivi novog pravca za rešenje problema intelektualaca, kao i problema činovnika.

2. S pitanjem birokratije i njene „najbolje“ organizacije povezana je i diskusija o takozvanom „organskom centralizmu“ i „demokratskom centralizmu“ (koji, uostalom, nema ničeg zajedničkog s apstraktnom demokracijom, kao što su francuska revolucija i Treća republika razvile oblike organskog centralizma koje nisu poznavali ni apsolutna monarhija, ni Napoleon I). Biće potrebno istraživati i proučavati stvarne ekonomske i političke odnose koji nalaze svoj organizacioni oblik, svoje grananje i svoju funkcionalnost u raznim pojavama organskog i demokratskog centralizma na svim područjima: u državnom životu (unitarizam, federacija, unija federativnih država, federacija država ili federalna država itd.); u međunarodnom životu (savezi, razni oblici međunarodne političke „konstelacije“); u životu političkih i kulturnih udruženja (masonerija, Rotari klub, katolička crkva); korporativnih, ekonomskih (karteli, trustovi); u jednoj zemlji, u raznim zemljama itd.

Polemike koje su nastale u prošlosti (pre 1914) povodom nemačke prevlasti u životu visoke kulture i nekih međunarodnih političkih snaga²¹: da li je bila realna ta prevlast, ili u čemu se ona realno sastojala? Može se reći: a) da nikakva organska disciplinska veza nije uspostavljala takvu prevlast koja je, prema tome, bila običan fenomen apstraktnog kulturnog uticaja i vrlo labilnog prestiža; b) da se takav kulturni uticaj ni po čemu nije doticao stvarne aktivnosti, koja je, obrnuto, bila razjedinjena, lokalistička, bez celovitog pravca. Ne može se stoga govoriti ni o kakvom centralizmu, ni organskom, ni demokratskom, ni nekom drukčijem, a ni mešovitom centralizmu. Uticaj su osećale i trpele retke grupe intelektualaca, koje nisu bile povezane s narodnim masama, i

upravo to odsustvo povezanosti bilo je karakteristično za tu situaciju. Pa ipak, takvo stanje stvari zaslužuje da se razmotri jer koristi objašnjenju procesa koji je doveo do formulisanja teorija o organskom centralizmu, a te su teorije upravo bile jednostrana i intelektualcima svojstvena kritika tog nereda i te raspršenosti snaga.

Kod teorija organskog centralizma treba razlikovati one koje skrivaju precizan program realne prevlasti jednog dela nad celinom (bilo dela koji sačinjava takav stalež kao što su intelektualci, bilo dela koji je sastavljen od „povlašćene“ teritorijalne grupe) i one koje su samo jednostrani stav sektaša i fanatika i koje, premda mogu prikriti program prevlasti (obično jedne jedine ličnosti, kao što je ličnost nepogrešivog pape, po čemu se katolicizam pretvorio u neku vrstu kulta pape), ne izgleda odmah da skrivaju takav program kao svesnu političku činjenicu. Tačniji naziv bio bi birokratski centralizam. „Ograničenost porekla“ može postojati jedino kod demokratskog centralizma koji je „centralizam“ u kretanju, da se tako izrazimo, to jest stalno prilagodavanje organizacije stvarnom kretanju, prožimanje podsticaja odozdo komandovanjem odozgo, stalno uklapanje elemenata koji izviru iz dubine mase u čvrst okvir rukovodećeg aparata koji obezbeđuje kontinuitet i redovno nagomilavanje iskustava. On je „organski“ stoga što vodi računa o kretanju, koje je organski način pojavljivanja istorijske stvarnosti a ne uključuje se mehanički u birokratiju, a istovremeno vodi računa o onome što je relativno stabilno i trajno ili što se bar kreće u pravcu koji je lako predvideti itd. Taj element stabilnosti u državi otelovljuje se u organskom razvitku centralnog jezgra rukovodeće grupe, kao što se dešava na užem planu u životu partije. Preovladavanje birokratskog centralizma u državi pokazuje da je rukovodeća grupa prezasićena i postaje uska klika koja teži da ovekoveči svoje uskogrode interese, regulišući ili čak i gušeći nastajanje snaga koje se suprotstavljaju, iako su te snage istorodne s osnovnim dominantnim interesima (na primer, u krajnje protekcionističkim sistemima u borbi s ekonomskim liberalizmom). U partijama koje predstavljaju podređene društvene grupe element stabilnosti je nužan da bi se obezbedila prevlast ne povlašćenim

grupama, nego progresivnim elementima, koji su organski progresivni u poređenju s drugim srodnim i savezničkim, ali izmešanim i nestalnim grupama.

U svakom slučaju, treba istaći da je do bolesnih manifestacija birokratskog centralizma došlo zbog nedostatka inicijative i odgovornosti dole, to jest zbog političke primitivnosti perifernih snaga, čak i onda kada su srodne s teritorijalnom grupom koja je hegemon (pojava pijemontizma²² u prvim decenijama italijanskog jedinstva). Stvaranje takvih situacija može biti krajnje štetno i opasno u međunarodnim organizmima (Društvo naroda).

Demokratski centralizam pruža elastičnu formulu koja je prikladna za mnoge oblike; ona živi ukoliko se tumači i stalno prilagodava potrebama; ona se sastoji u kritičkom istraživanju onoga što je jednako u prividnoj raznolikosti i onoga što je, opet, različito i čak suprotno u prividnoj jednolikosti da bi se organizovalo i tesno povezalo ono što je slično, ali na takav način da organizovanje i povezivanje izgledaju praktična i „induktivna“ potreba, esperimentalna, a ne rezultat racionalističkog, deduktivnog, apstraktivnog procesa, to jest procesa svojstvenog čistim intelektualcima (ili čistim magarcima). Taj stalan intenzivan rad na odvajanju „internacionalnog“ i „unitarističkog“ elementa u nacionalnoj i lokalnoj stvarnosti jeste, u stvari, konkretna politička akcija, jedina produktivna delatnost istorijskog napretka. Ona zahteva organsko jedinstvo između teorije i prakse, između intelektualnih slojeva i narodnih masa, između upravljača i onih kojima se upravlja. Formule o jedinstvu i federaciji gube veliki deo svoga značaja s tog stanovišta, dok zadržavaju svoj otrov u birokratskoj koncepciji, po kojoj naposljetku prestaje da postoji jedinstvo, već dolazi do ustajale baruštine, površinski smirene i „neme“, i tada nemamo federaciju nego „vreću krompira“, to jest mehaničko dodavanje pojedinačnih „jedinica“ koje nemaju veze među sobom. . .

Pitanje „kolektivnog čoveka“ ili „društvenog konformizma“. — Vaspitni i obrazovni zadatak države čiji je cilj uvek da stvori nove i više tipove civilizacije, da dovede u sklad „civilizaciju“ i moralnost najširih nacionalnih slojeva s potrebama stalnog razvoja ekonomskog proizvodnog

aparata, dakle da izgradi i fizički nove tipove čovečnosti. Ali kako će svaki pojedinac uspeti da se otelovi u kolektivnog čoveka, i kako će se odigrati vaspitni pritisak na pojedince, kako će se dobiti njihov pristanak i postići njihova saradnja, kako dovesti do toga da nužnost i prinuda postanu „sloboda“? Pitanje „prava“ čiji će pojam morati biti proširen, uključujući tu takođe one aktivnosti koje danas potpadaju pod formulu „pravno indiferentnog“, i koje su u sferi građanskog društva koje dela bez „sankcija“, bez taksativnih „obaveza“, ali vrši kolektivni pritisak i postiže objektivne rezultate u izgrađivanju običaja, načina mišljenja i delovanja, moralu itd.

Politički pojam takozvane „neprekidne revolucije“ ponikao je još pre 1848. godine, kao naučno razrađeni izraz jakobinskih iskustava od 1789. godine do Termidora. Formula je svojstvena jednom istorijskom razdoblju u kome još nisu postojale velike masovne političke partije i veliki ekonomski sindikati, a društvo je tada još bilo, da tako kažemo, u stanju fluidnosti u mnogim svojim vidovima kao što su: veća zaostalost sela, skoro potpuni monopol političko-državnog delovanja u svega nekoliko gradova ili naprosto u jednom jedinom (Pariz za Francusku); državni aparat je bio relativno slabo razvijen i postojala je veća samostalnost i nezavisnost građanskog društva od državne aktivnosti; određeni sistem vojnih snaga i nacionalnog naoružanja; veća samostalnost i nezavisnost nacionalnih privreda od ekonomskih odnosa svetskog tržišta itd. U razdoblju posle 1870. godine, s evropskom kolonijalnom ekspanzijom, svi se ti elementi menjaju, unutrašnji i međunarodni organizacioni odnosi države postaju složeniji i jači, a formula iz četrdeset osme godine o „neprekidnoj revoluciji“ biva razrađena i prevaziđena u političkoj nauci i pretvara se u formulu „građanske hegemonije“. Dešava se u politici ono što i u vojnoj nauci: pokretni rat sve više postaje pozicioni rat i može se reći da jedna država pobeđuje u ratu ukoliko ga do tančina i tehnički pripremi u mirno doba. Masivna struktura modernih demokratija, bilo kao državnih organizacija bilo kao ukupnost udruženja u građanskom životu, znači za političku veštinu isto što i „rovovi“ i stalna frontovska utvrđenja u pozicionom ratu: oni čine samo

„delimičnim“ elemenat pokreta koji je pre činio „sav“ rat itd.

Pitanje se postavlja za moderne države, a ne za zaostale zemlje i kolonije, gde su još na snazi oblici koji su drugde prevaziđeni i postali anahronistički. I pitanje vrednosti ideologija (kao što se može zaključiti iz polemike Malagodi — Kroče²³) — sa Kročevim primedbama o sorelovskom „mitu“, koje se mogu okrenuti protiv „strasti“ — treba proučavati u jednoj raspravi o političkoj nauci.

Internacionalizam i nacionalna politika. — Spis (u vidu odgovora na pitanja) Đuzepe Besariona²⁴ od septembra 1927. o nekim bitnim tačkama političke nauke i veštine. Čini mi se da treba razviti ovu tačku: kako, prema filozofiji prakse (u njenoj političkoj manifestaciji), u formulaciji njenog osnivača²⁵, ali naročito u preciziranju koje je dao njen najnoviji veliki teoretičar²⁶, treba razmatrati međunarodnu situaciju u njenom nacionalnom aspektu. Stvarno, „nacionalni“ odnos je rezultat jedne jedinstvene (u izvesnom smislu) „originaine“ kombinacije koja u ovoj originalnosti i jedinstvenosti treba da bude shvaćena i zamišljena ako želimo da je savladamo i usmerimo. Razume se, razvitak ide u pravcu internacionalizma, ali polazna tačka je „nacionalna“ i od te polazne tačke treba krenuti. Ali, perspektiva je internacionalna i ne može da ne bude internacionalna. Stoga treba tačno proučavati kombinacije nacionalnih snaga kojima će internacionalna klasa morati da upravlja i da ih razvija prema internacionalnoj perspektivi i direktivama. Rukovodeća klasa biće takva samo ako bude tačno tumačila ovu kombinaciju, čiji je ona sastavni deo, i baš kao takva može dati pokretu izvesnu usmerenost u izvesnim perspektivama. Čini mi se da na toj tački leži osnovno razmimoilaženje između Leona Davidoviča²⁷ i Besariona kao tumača većinskog pokreta²⁸. Optužbe za nacionalizam su neprikladne ako se odnose na srž pitanja. Ako se proučava napor koji su od 1902. do 1917. godine ulagali pripadnici većine²⁹, vidi se da se njegova originalnost sastoji u čišćenju internacionalizma od svakog nejasnog, često ideološkog elementa (u lošem smislu) da bi mu se dao sadržaj realističke politike. U pojmu hegemonije splanu se

zahtevi nacionalnog karaktera i jasno je što izvesne tendencije o tome pojmu ne govore ili ga se samo ovlaš dotiču. Klasa internacionalnog obeležja, ukoliko vodi usko nacionalne (intelektualne) društvene slojeve, a često čak i one koji su manje nego nacionalni — partikulariste i opštinare (seljake), ta klasa se mora „nacionalizovati“ u izvesnom smislu, a taj smisao, uostalom, nije mnogo uzak, jer pre nego što se stvore uslovi za jednu privredu prema nekom svetskom planu, nužno je proći kroz mnogostruke faze u kojima regionalne kombinacije (grupe nacija) mogu biti različite. S druge strane, ne treba nikad zaboraviti na to da istorijski razvitak sledi zakone nužnosti sve dotle dok inicijativa ne pređe jasno na stranu onih snaga koje teže izgradnji prema planu mirne i solidarne podele rada. Da su ne-nacionalni pojmovi (to jest oni koji se ne odnose na svaku pojedinu zemlju) pogrešni, to se vidi iz sledećeg apsurdna: oni su dovodili do pasivnosti i inercije u dvema sasvim različitim fazama: 1) u prvoj fazi niko nije mislio da treba da otpočne akciju, to jest smatrao je da bi se tim otpočinjanjem izolovao; očekujući da se svi zajedno pokrenu, niko se nije pomerao niti organizovao pokret; 2) druga faza je možda gora, jer se očekuje anahronistički ne-prirodni „napoleonizam“ (jer se sve istorijske faze ne ponavljaju u istom obliku). Teoretske slabosti ovog modernog oblika starog mehanicizma maskirala je opšta teorija o permanentnoj revoluciji, koja nije ništa drugo nego uopšteno predviđanje dato kao dogma, i koje se uništava samo po sebi zbog toga što se stvarno ne pojavljuje.

Država. — Profesor Đulio Miškolci, direktor Madarske akademije u Rimu, piše u „Madarskoj zemlji“³⁰ da je u Italiji „parlament, koji je pre, da tako kažemo, bio izvan države, ostao dragocen saradnik, ali je uklopljen u državu i pretrpeo je bitnu promenu u svom sastavu itd.“

Da parlament može biti „uklopljen“ u državu, to je otkriće nauke i političke tehnike dostojno raznih Kristofora Kolumba modernog forkajolizma³¹. Uza sve to, tvrđenje je zanimljivo da bi se videlo kako mnogi političari praktično shvataju državu. Stvarno, treba postaviti sledeće pitanje: da li parlamenti predstavljaju sastavni deo državne strukture, čak i u zemljama gde imaju maksimum

delovanja, ili kakvu pak stvarnu funkciju imaju? I, ako je odgovor potvrđan, na koji način oni predstavljaju deo države, i na koji način vrše svoju posebnu funkciju? Međutim, da li je postojanje parlamenta bez državnog značaja ako oni organski i ne sačinjavaju deo države? I kakvu zasnovanost imaju optužbe na račun parlamentarizma i višepartijskog sistema, koji je neodvojiv od parlamentarizma (objektivnu zasnovanost, razume se, to jest onu koja je vezana za činjenicu da postojanje parlamenta samo po sebi stvara prepreke i usporava *tehničku* akciju države)?

Razume se da predstavnički režim može politički „dosadivati“ profesionalnoj birokratiji, ali nije stvar u tome. Pitanje je da li je predstavnički režim, režim partija, postao, i iz kojih razloga, smetnja i naopak mehanizam umesto da bude mehanizam pogodan za odabiranje biranih funkcionera koji bi dopunjavali i uravnotežavali imenovane birokrate da se ne bi okamenili. Uostalom, problem ne iscrpljuje ni potvrđan odgovor na ova pitanja: jer, ako i pretpostavimo (a treba pretpostavljati) da je parlamentarizam postao neefikasan i čak štetan, ne treba zaključivati da je birokratski režim rehabilitovan i da ga treba veličati. Treba videti da li se parlamentarizam i predstavnički režim identifikuju i nije li moguće neko drukčije rešenje bilo parlamentarizma bilo birokratskog režima, s novom vrstom predstavničkog režima. . .

Hegelovo učenje o partijama i udruženjima kao „privatnoj“ potki države. Ono samo je istorijski poniklo iz političkog iskustva francuske revolucije i trebalo je da dâ veću konkretnost konstitucionalizmu. Vlada koja je dobila pristanak ljudi kojima vlada, ali organizovani pristanak, a ne opšti i neodređen kakav se daje u trenutku izbora: država ima i traži pristanak, ali i „vaspitava“ taj pristanak, zajedno s političkim i sindikalnim organizacijama, koje su ipak privatni organizmi, prepušteni privatnoj inicijativi rukovodeće klase. Hegel na taj način u izvesnom smislu već prevazilazi čisti konstitucionalizam i teorijski razrađuje parlamentarnu državu s njenim višepartijskim sistemom. Njegovo shvatanje udruživanja ne može da ne bude još neodređeno i primitivno, nešto između shvatanja političara i ekonomiste, već prema istorijskom iskustvu

vremena, a to iskustvo je bilo vrlo ograničeno i pružalo jedan jedini dovršenj primer organizacije, i to onaj „korporativni“ (politika nakalemljena na privredu).

Francuska revolucija pruža dva pretežna tipa: klubove, koji nisu krute organizacije tipa „narodnih zborova“, u čijem se središtu nalaze pojedine političke ličnosti od kojih svaka ima svoj list i njime pobuđuje pažnju i interesovanje određene klijentele iznijansirane na svojim ivicama, a ta klijentela podržava teze lista na sastancima kluba. Izvesno je da su među revnosnim posetiocima klubova morale postojati uže i probrane grupacije ljudi koji su se međusobno poznavali i koji su se odvojeno sastajali i pripremali atmosferu sastanaka da bi pružili podršku jednoj ili drugoj struji, što je zavisilo od trenutka a isto tako i od konkretnih interesa.

Tajne zavere, koje su se zatim toliko proširile u Italiji pre četrdeset osme godine, morale su se razviti posle Termidora u Francuskoj, u krugu drugostepenih sledbenika jakobinizma, s mnogim teškoćama u Napoleonovom periodu zbog oštroke policijske kontrole, a lakše su se razvijale od petnaeste do tridesete godine, za vreme restauracije koja je u osnovi bila dosta liberalna i nije imala izvesnih preokupacija. U tom razdoblju, od petnaeste do tridesete godine, moralo je doći do diferencijacije narodnog političkog tabora, i ona već izgleda znatna u „slavnim danima“ 1830, kada se pomaljaju formacije koje su nastajale tokom prethodnih petnaest godina. Posle tridesete i sve do četrdeset osme godine taj proces diferencijacije se usavršava i pruža dosta potpune tipove s Blankijem i Filipom Buonarotijem.

Teško da je Hegel mogao izbliza upoznati ta istorijska iskustva koja su, međutim, življa kod Marksa.

Revolucija koju je buržoaska klasa unela u koncepciju prava i, prema tome, u funkciju države, sastoji se naročito u želji za konformizmom (otuda etičnost prava i države). Prethodne vladajuće klase bile su suštinski konzervativne u tom smislu što nisu težile za tim da izgrade organski prelazak drugih klasa njihovoj klasi, da prošire, naime, „tehnički“ i ideološki svoju klasnu sferu; to je koncepcija zatvorene kaste. Buržoaska klasa postavlja sebe kao organizam koji je u stalnom kretanju.

sposoban da apsorbuje čitavo društvo, prilagođavajući ga svom kulturnom i ekonomskom nivou; čitava funkcija države je izmenjena: država postaje „vaspitač“ itd.

Kako dolazi do zastoja i povratka na shvatanje države kao čiste sile itd.? Buržoaska klasa je „zasićena“: ne samo što se ne proširuje, nego se raspada; ne samo što ne asimiluje nove elemente, nego dolazi do razjednačavanja jednog dela nje same (ili su bar razjednačavanja kudikamo mnogobrojnija od asimilacija). Jedna klasa koja postavlja sebe kao kadru da asimiluje čitavo društvo, a istovremeno je stvarno u stanju da izrazi taj proces, takva klasa dovodi do savršenstva to shvatanje države i prava, tako da poima kraj države i prava, jer su postali nepotrebni pošto su izvršili svoj zadatak i pošto ih je apsorbovalo građansko društvo. . .

Treba promisliti o sledećem: nije li pak shvatanje o državi-noćnom čuvaru (na stranu odredba polemičkog karaktera: žandarm, noćni čuvar itd.) shvatanje o državi koja sama prevazilazi ekstremne „sindikarno-ekonomske“ faze?

Još uvek smo na terenu identifikovanja države i vlade, identifikovanja koje je upravo ponovno pojavljivanje sindikalno-ekonomskog oblika, to jest brkanja građanskog i političkog društva, jer treba primetiti da u opšti pojam države ulaze elementi koje treba dodati pojmu građanskog društva (u tom smislu bi se moglo reći da je država = političko društvo + građansko društvo, to jest hegemonija oklopljena prinudom). U jednom učenju o državi³², koje zamišlja državu kao nešto što po svom smeru podleže sopstvenom odumiranju i utapanju u uređeno društvo (Società regolata), to pitanje je osnovno. Element država-prinuda može se zamisliti kao nešto što se postepeno iscrpljuje onako kako se afirmišu sve znatniji elementi uređenog društva (ili etičke države ili građanskog društva).

Izrazi „etička država“ ili „građansko društvo“ značili bi da su tu „etiku“ države bez države imali pred sobom najveći naučnici politike i prava ukoliko su se postavljali na teren čiste nauke (čiste utopije, utoliko što je zasnovana na pretpostavci da su svi ljudi stvarno jednaki i, prema tome, jednako razumni i moralni, to jest sposobni

da spontano i slobodno prihvate zakon, a ne zbog toga što su prinuđeni, što im to nameću druge klase, kao stvar koja je van njihove savesti).

Treba podsetiti na to da je izraz „noćni čuvar“ za liberalnu državu Lasalov, to jest izraz jednog dogmatičkog a ne dijalektičkog teoretičara države (razmotriti dobro Lasalovo učenje o tome i o državi uopšte, koje je u suprotnosti s marksizmom). U učenju o državi-sređenom društvu, od faze u kojoj će „država“ biti jednaka „vladi“ i od faze u kojoj će se „država“ poistovetiti s „gradanskim društvom“ biće potrebno preći na fazu države-noćnog čuvara, to jest prinudne organizacije koja će štiti razvoj elemenata sređenog društva koji su u stalnom porastu, i koja stoga postepeno smanjuje svoje samovlasne i prinudne intervencije. Ali to ne može navesti na pomisao o novom liberalizmu, iako je to početak nove ere organske slobode.

Ako je istina da nijedan tip države ne može a da ne prođe kroz primitivnu ekonomsko-sindikalnu fazu, iz toga se izvlači zaključak da sadržina političke hegemonije nove društvene grupe koja je zasnovala nov tip države mora biti pretežno ekonomske prirode: reč je o tome da se reorganizuje struktura i stvarni odnosi između ljudi i ekonomskog sveta, ili proizvodni odnosi. Elementi nadgradnje ne mogu a da ne budu oskudni, a njihov karakter imaće obeležje predviđanja i borbe, ali s još oskudnim elementima „plana“: kulturni plan će pre svega biti negativan, to će biti kritika prošlosti, težnja za tim da baci u zaborav i uništi: linije izgradnje biće još uvek „velike linije“, skice koje bi se mogle (i morale) menjati u svakom trenutku, da bi se usaglasile s novom strukturom koja je u formiranju. Upravo do toga ne dolazi u razdoblju gradova; štaviše, kultura, koja ostaje funkcija crkve, ima upravo antiekonomske obeležje (kapitalističke ekonomije koja se rada); ona nije usmerena na to da da hegemoniju novoj klasi, već, naprotiv, da je u tome spreči. Humanizam i renesansa su zbog toga reakcionarni pokreti, jer obeležavaju poraz nove klase, negaciju ekonomskog sveta koji joj je svojstven itd.

Drugi element za razmatranje jeste element organskih odnosa između unutrašnje politike i spoljne politike

jedne države. Da li unutrašnja politika određuje spoljnu ili obrnuto? I u ovom slučaju biće potrebno razlikovati: velike sile, s relativnom međunarodnom autonomijom, i druge sile, i još razne oblike vladavine (jedna vlada kao što je vlada Napoleona III imala je naizgled dve politike reakcionarnu unutrašnju, a liberalnu spoljnu).

Stanje jedne države pre i posle nekog rata. Očevidno je da u jednom savezu važi stanje u kome se neka država nalazi u trenutku mira. Stoga se može desiti da onaj ko je imao hegemoniju za vreme rata izgubi na kraju hegemoniju zbog slabljenja koje je pretrpeo u borbi, i da mora videti kako neki „podređeni“, koji je bio spretniji ili „srećniji“, postaje hegemon. To se dešava u „svetskim ratovima“, kada geografski položaj primorava državu da baci u vatreni lonac sve svoje izvore: pobeđuje zbog svojih saveza, ali je pobeda zatiče oslabljenu. Evo zbog čega kod pojma „velike sile“ treba voditi računa o mnogim elementima, a naročito onim „stalnim“, to jest naročito o „ekonomskoj i finansijskoj potencijalnosti“, i stanovništvu.

Organizovanje nacionalnih društava. — Primetio sam prethodno da u jednom određenom društvu niko nije dezorganizovan i bez partije, uz pretpostavku da se organizacija i partija shvate u širokom, a ne formalnom smislu. U toj mnogostrukosti posebnih društava dvostrukog karaktera — prirodnog i ugovornog ili dobrovoljnog — jedno društvo ili više njih relativno ili apsolutno preovladuju, obrazujući hegemonistički aparat jedne društvene grupe nad preostalim stanovništvom (ili građanskim društvom), što je osnova države shvaćene usko kao upravno-prinudni aparat.

Uvek se dešava da pojedinci pripadaju više nego jednom posebnom društvu; oni često pripadaju i međusobno suprotnim društvima. Totalitarna politika teži upravo ovome: 1) da postigne da članovi jedne određene partije nađu u toj jedinoj partiji sva zadovoljstva koja su ranije nalazili u velikom broju organizacija, odnosno teži da prekine sve niti koje te članove vezuju s njoj stranim kulturnim organizmima; 2) da uništi sve ostale organizacije ili da ih uključi u sistem u kome bi partija bila jedini regulator. To se dešava onda: 1) kada je data partija

nosilac nove kulture, i tada imamo progresivnu fazu; 2) kada data partija želi da spreči da neka druga snaga, nosilac nove kulture; postane i sama „totalitarna“; i tada imamo regresivnu i objektivnu reakcionarnu fazu, iako reakcija (kao što to uvek biva) ne priznaje da je takva i nastoji da se prikaže kao da je ona nosilac nove kulture . . .

Moral i politika. — Dolazi do borbe. Sudi se o „pravičnosti“ i „pravednosti“ zahteva dveju strana koje su u sukobu. Dolazi se do zaključka da jedna od tih dveju strana nema pravo, da njeni zahtevi nisu pravedni, ili da im naprosto nedostaje zdrav razum. Ovakvi zaključci su rezultat raširenih i popularnih načina mišljenja koje deli čak i sama ona strana koju na taj način pogađa prekor. Pa ipak, ta strana i dalje tvrdi „kako je u pravu“, kako je „pravična“ i, što je još važnije, nastavlja da se bori podnoseći žrtve; a to znači da njena ubedenja nisu površna, hladna, da nisu u pitanju polemički razlozi radi spasavanja obraza, nego da su posredi stvarno duboki razlozi koji deluju u svesti ljudi.

To ima da znači da je pitanje loše postavljeno i loše rešeno; da su pojmovi pravičnosti i pravednosti sasvim formalni. Doista, može se desiti da obe strane koje su u sukobu imaju pravo „pri ovakvom stanju stvari“, ili da izgleda da jedna ima više prava od druge „pri ovakvom stanju stvari“, ali da nema prava „ako bi se stvari morale izmeniti“. Dakle, ono što upravo treba proceniti u jednom sukobu nije samo stanje stvari nego cilj koji te strane nameravaju da postignu samim sukobom. A taj cilj, koji još ne postoji kao efektivna i procenjiva stvarnost, kako će se moći proceniti? I ko će ga moći proceniti? Zar neće sam sud postati elemenat sukoba, to jest zar neće on biti samo jedan elemenat u prilog ili na štetu jedne ili druge strane? U svakom slučaju može se reći: 1) da je u jednom sukobu svaki sud morala apsurdan, jer se on može zasnivati samo na postojećim stvarnim činjenicama koje sukob upravo teži da izmeni; 2) da je jedino mogućan „politički“ sud, to jest podudaranje sredstava sa ciljem (uključuje, dakle, utvrđivanje cilja ili ciljeva na raznim stepenima po jednoj lestvici postepenog približavanja cilju). Sukob je „nemoralan“ ukoliko udaljuje od cilja ili

ukoliko ne stvara uslove koji približuju cilju), (to jest ne stvara najprikladnija sredstva za postizanje cilja), ali nije „nemoralan“ s drugih „moralističkih“ stanovišta. Tako se ne može suditi o političaru po činjenici da li je on pošten ili nije, već po tome da li se on pridržava ili se ne pridržava svojih obaveza (i u tom pridržavanju obaveza može biti uključeno ono „biti pošten“, to jest „biti pošten“ može da bude potreban politički faktor, i uopšte uzev to i jeste, ali sud je politički a ne moralan). O njemu se ne sudi po tome što pravično radi, već po tome da li postiže ili ne postiže pozitivne rezultate ili izbegava negativan rezultat, zlo, i u tome je možda potrebno „pravično delati“, ali to je političko sredstvo, a ne moralan sud.

Odvojenost između rukovodilaca i rukovodenih. — Ta odvojenost dobija razne vidove, već prema opštim okolnostima i uslovima. Uzajamno podozrenje: rukovodilac sumnja da ga „rukovodeni“ vara, preterujući u pozitivnim podacima i onima koji su povoljni za akciju, pa stoga u svojim proračunima mora voditi računa o toj nepoznatoj koja komplikuje jednačinu. „Rukovodeni“ sumnja u energiju i duh odlučnosti rukovodioca i stoga je i nesvesno naveden na to da precenjuje pozitivne a prikriva ili umanjuje negativne stvari. Tu postoji uzajamna prevara, koja je poreklo novih oklevanja, podozrenja, ličnih pitanja itd.

Kada se to desi znači: 1) da postoji kriza u komandovanju; 2) organizacija, društveni blok grupe o kojoj je reč nije još imao vremena da se učvrsti, da dovede do uzajamnog slaganja, uzajamne *lojalnosti*; 3) ali tu je i treći elemenat: nesposobnost „rukovodenog“ da izvršava svoj zadatak, što znači dalje nesposobnost „rukovodioca“ da izabere, kontroliše svoje osoblje i upravlja njime . . .

Čovek-pojedinac i čovek-masa. — Latinska poslovice — „*Senatores boni viri senatus mala bestia*“³³ — postala je svakidašnji izraz. Šta znači ta poslovice i kakvo je značenje dobila? Da se gomila pojedinaca kojom vladaju neposredni interesi, ili koja je obuzeta strašću izazvanom trenutnim utiscima, prenošenim od usta do usta, ujedinjuje u kolektivnoj rešenosti na najgore postupke, koja

odgovara najnižim bestijalnim interesima. Opaska je tačna ukoliko se odnosi na slučajne gomile, okupljene kao što se okuplja „mnoštvo pod nastrešnicom za vreme pljuska“, sastavljene od ljudi koji nisu vezani sponama odgovornosti prema drugim ljudima, ili grupama ljudi, ili prema jednoj konkretnoj ekonomskoj stvarnosti, čije se rasulo odražava na nesreći pojedinaca. Može se stoga reći da individualizam u takvim gomilama ne samo što nije prevaziđen, nego je užasno pojačan, zbog toga što postoji izvesnost o nekažnjivosti i neodgovornosti.

Ali je isto tako uobičajena primedba da se „dobro pripremljena“ skupština jogunastih i nedisciplinovanih elemenata ujedinjuje u zajedničkim odlukama koje su iznad individualnog proseka: kvantitet postaje kvalitet. Kada ne bi tako bilo, ne bi bila mogućna vojska, na primer; ne bi bile moguće nečuvene žrtve koje dobre disciplinovane grupe ljudi znaju da podnesu u određenim prilikama, kada je njihovo osećanje društvene odgovornosti snažno probudeno osećanjem neposredne zajedničke opasnosti, kada budućnost izgleda važnija od sadašnjosti.

Može se navesti primer jednog mitinga na trgu, koji se razlikuje od mitinga u zatvorenoj dvorani, a drukčiji je i od sindikalnog mitinga profesionalne kategorije itd. Sednica oficira glavnog štaba biće sasvim drukčija od sastanka vojnika jednog voda itd.

Tendencija ka konformizmu u savremenom svetu raširenija je i dublja nego u prošlosti: standardizacija načina mišljenja i delovanja dobija nacionalni ili čak kontinentalni obim. Ekonomska baza čoveka-kolektiva: velike fabrike, tejlORIZACIJA, racionalizacija itd. Ali da li je u prošlosti postojao kolektivni čovek ili nije? Postojao je u obliku karizmatičkog pravca, da se izrazimo kao Mikels; to jest, postizala se kolektivna volja pod impulsom i neposrednom sugestijom „heroja“, čoveka koji je predstavljao druge; ali, ta kolektivna volja bila je rezultat spoljnih faktora i stalno je nastajala i nestajala. Današnji čovek-kolektiv bitno se formira, na primer, odozdo nagore, na osnovu mesta koje je dobio u svetu proizvodnje: čovek-predstavnik ima i danas funkciju u formiranju čoveka-kolektiva, ali mnogo manju nego u

prošlosti, tako da on može nestati a da se pri tome cement kolektiva ne raspadne i ne sruši zdanje.

Kaže se da „zapadni naučnici smatraju da psiha mase nije ništa drugo nego ponovno izbijanje nekadašnjih nagona prvobitne horde i stoga vraćanje na davno prevaziđene stadije kulture“; to treba da se odnosi na takozvanu „psihologiju gomile“, to jest slučajnih mnoštava, pa je to tvrđenje pseudonaučno, vezano je za pozitivističku sociologiju.

U pogledu društvenog „konformizma“ treba primetiti da pitanje nije novo i da je komična uzbuna koju su lansirali izvesni intelektualci. Konformizam je uvek postojao: danas je u pitanju borba između „dva konformizma“, to jest borba za hegemoniju, kriza građanskog društva. Stari intelektualni i moralni upravljači društva osećaju kako im izmiče tlo pod nogama, uvidaju da su njihove „propovedi“ postale baš „propovedi“, to jest nešto što je tuđe stvarnosti, puka forma bez sadržine, utvare bez duha; otuda i njihovo očajanje i njihove reakcionarne i konzervativne tendencije; pošto se naročiti oblik civilizacije, kulture, morala koji su oni predstavljali raspada, oni viču da umire svaka civilizacija, svaka kultura, svaki moral, zahtevaju represivne mere države i obrazuju grupu otpora odvojenu od stvarnog istorijskog procesa, produžavajući na taj način trajanje krize, jer se nestanak jednog načina življenja i verovanja ne može ostvariti bez krize. Predstavnici novog poretka u nastajanju, s druge strane, iz „racionalističke“ mržnje prema starom, šire utopije i fantastične planove. Kakva je orijentaciona tačka za novi svet koji se rada? Svet proizvodnje, rad. Najveći utilitarizam treba da bude u osnovi svake analize moralnih i intelektualnih ustanova koje treba stvoriti i principa koje treba širiti: kolektivni i individualni život mora se organizovati za maksimalnu rentabilnost proizvodnog aparata. Razvitak ekonomskih snaga na novim osnovama i progresivno uspostavljanje nove strukture saniraće suprotnosti koje ne mogu izostat i, stvorivši novi „konformizam“ odozdo, dozvolice da se razviju nove mogućnosti samodiscipline, to jest i individualne slobode.

Psihologija i politika. — Naročito u razdobljima finansijske krize čuje se kako se mnogo govori o „psiholo-

giji" kao stvarnom uzroku određenih marginalnih pojava. Psihologija (nepoverenje), panika itd. Ali šta u ovom slučaju znači „psihologija“? To je sramežljiv smokvin list kojim se označava politika, to jest određena politička situacija.

Pošto se pod „politikom“ obično podrazumeva akcija parlamentarnih frakcija, stranaka, listova i, uopšte uzev, svaka akcija koja se obavlja po očevidnoj i unapred utvrđenoj direktivi, „psihologijom“ se nazivaju elementarni fenomeni mase koji nisu unapred utvrđeni, koji su neorganizovani i nisu otvoreno dirigovani, koji izražavaju prekid društvenog jedinstva između rukovodilaca i rukovodjenih. Tim „psihološkim presijama“ rukovodjeni izražavaju svoje nepoverenje u rukovodioce i traže da se promene ličnosti i pravci finansijske, pa, prema tome, i ekonomske aktivnosti. Štediše ne ulažu uštede i izvlače ih iz određenih aktivnosti koje izgledaju posebno riskantne itd.: zadovoljavaju se minimalnim interesima i čak interesima ravnim nuli; neki put više vole čak i da izgube jedan deo kapitala da bi ostatak sklonili na sigurno mesto.

Može li samo „vaspitanje“ biti dovoljno da bi se izbegle te krize opšteg nepoverenja? One su simptomatične baš zato što su „opšte“, a protiv „opštosti“ teško je vaspitavati novo poverenje. Često nizanje psiholoških kriza pokazuje da je jedan organizam bolestan, to jest da društvena celina nije više u stanju da izbaci sposobne rukovodioce. Reč je, dakle, o političkim krizama, štaviše o društveno-političkim krizama rukovodeće grupacije . . .

Neki uzroci greške. — Jedna vlada, ili političar, ili društvena grupa primenjuju jednu političku ili privrednu odluku. Iz toga se i suviše lako izvlače zaključci za tumačenje sadašnje stvarnosti i predviđanje njenog razvitka. Ne vodi se dovoljno računa o činjenici da primenjena odluka, pokrenuta inicijativama itd., može poticati od pogrešnog proračuna i da prema tome ne predstavljaju nikakvu „konkretnu istorijsku aktivnost“. U istorijskom kao i u biološkom životu, pored živorodenih ima i pobačaja. Istorija i politika su tesno vezane, štaviše one su ista stvar, ali ipak treba praviti razliku u oceni istorijskih činjenica i političkih činjenica i postupaka. U istoriji, s obzirom na široku perspektivu prema prošlosti i s obzirom

na to da su sami rezultati inicijativa dokumenat o istorijskoj vitalnosti, u istoriji se manje greši nego u ocenjivanju tekućih političkih činjenica i postupaka. Stoga veliki političar može biti samo „vrlo obrazovan čovek“, to jest mora „poznavati“ maksimum elemenata sadašnjeg života, i to ne knjiški, u smislu „erudicije“, nego „živo“, kao konkretnu sadržinu političke „intuicije“ (ipak, da bi „intuitivna“ sadržina u njemu postala živa, biće potrebno da on te elemente nauči i „knjiški“).

Borba generacija. — Činjenica da starija generacija ne uspeva da vodi mladu generaciju delimično je i izraz krize porodice i novog položaja žene u društvu. Vaspitavanje dece sve se više poverava državi ili privatnim školskim ustanovama, a to dovodi do „osećajnog“ siromašnja u odnosu na prošlost i do mehanizacije života. Najgore je to što se starija generacija u određenim situacijama odriče svog vaspitnog zadatka, i to na osnovu loše shvaćenih teorija ili primenjenih u situacijama drukčijim od onih čiji su izraz bile. Pada se i u oblike idolatrije države: u stvari, svaki homogeni društveni element jeste „država“, on predstavlja državu ukoliko prihvata njen program: inače se brka država s državnom birokratijom. Svaki građanin je „funkcioner“ ako je aktivan u društvenom životu u onom pravcu koji je označila država — vlada, i utoliko je više „funkcioner“ ukoliko u većoj meri prihvata program i inteligentno ga razrađuje.

Istorija i „progres“. — Istorija je postigla izvestan stadij; stoga izgleda da je antiistorijski svaki onaj pokret koji se javlja u suprotnosti s tim izvesnim stadijem ukoliko „reprodukuje“ prethodni stadij. U tom slučaju se počinje govoriti o reakciji. Pitanje nastaje otuda što se istorija ne shvata kao istorija klasa. Jedna klasa je postigla izvestan stepen, izgradila izvestan oblik državnog života; da li je stoga reakcionarna ona podređena klasa koja se diže, ako kida tu stečenu stvarnost? Unitarističke države, autonomistički pokreti; unitaristička država je bila istorijski progres, nužan progres, ali se zato ne može reći da je antiistorijski i reakcionaran svaki pokret koji teži da razbije unitarističke države. Ako podređena klasa ne može drukčije da postigne svoju istorijsku stvarnost nego razbijajući te ljuštore, znači da su u pitanju administrativ-

no-vojno-fiskalna jedinstva, a ne moderna jedinstva. Možda stvaranje takvog modernog jedinstva traži da bude razbijeno ono prethodno „formalno“ jedinstvo itd. Gde postoji više modernog jedinstva — u „federalnoj“ Nemačkoj, ili u „unitarističkoj“ Alfonsovoj Španiji, Španiji zemljoposjednika, generala i jezuita itd? Ta se primedba može proširiti na mnoge druge istorijske pojave, na primer na stepen „kosmopolitizma“, postignut u raznim razdobljima međunarodnog kulturnog razvitka. U XVIII veku je kosmopolitizam intelektualaca bio „maksimalan“, ali koliki je deo društvene celine imao? I nije li velikim delom bila posredi hegemonistička manifestacija francuske kulture i njenih velikih intelektualaca? Izvesno je ipak da je svaka nacionalna vladajuća klasa bliža drugim vladajućim klasama u pogledu kulture i običaja nego što se dešava kod podređenih klasa, čak ako su ove i „kosmopolitske“ po programu i istorijskom opredeljenju. Jedna društvena grupa može biti „kosmopolitska“ po svojoj politici i svojoj privredi, a da to ne bude po običajima, a takode ni po kulturi (realnoj).

INTELEKTUALCI I REVOLUCIJA

INTELEKTUALCI I ORGANIZACIJA KULTURE

ZA ISTORIJU INTELEKTUALACA

Formiranje intelektualaca. — Da li su intelektualci autonomna i nezavisna društvena grupa ili pak svaka društvena grupa ima svoju sopstvenu specijalizovanu kategoriju intelektualaca? Problem je složen zbog toga što se stvarni istorijski proces formiranja raznih intelektualnih kategorija dosad javljao u raznim oblicima.

Postoje dva takva najznačajnija oblika:

1. Radajući se na prvobitnom terenu jedne bitne funkcije u svetu ekonomske proizvodnje, svaka društvena grupa stvara sebi istovremeno, organski, jedan ili više slojeva intelektualaca koji joj pružaju homogenost i svest o sopstvenoj funkciji ne samo na ekonomskom nego i na društvenom i političkom polju; industrijski kapitalist stvara industrijskog tehničara, naučnika političke ekonomije, organizatora nove kulture, novog prava itd. itd. Treba istaći činjenicu da industrijski kapitalist predstavlja društvenu tvorevinu koju već karakteriše izvesna upravljačka i tehnička sposobnost (to jest intelektualna): on mora posedovati izvesnu tehničku sposobnost, ne samo u oblasti omeđenoj njegovom aktivnošću i inicijativom, nego i u drugim oblastima, bar u onima koje su bliže privrednoj proizvodnji (on mora biti organizator velikog broja ljudi, mora organizovati „poverenje“ onih ljudi koji ulažu u njegovo preduzeće, kupaca njegove robe itd.).

Ako ne svi kapitalisti, a ono bar njihova elita mora biti kadra da organizuje društvo uopšte, u čitavom njegovom složenom organizmu službi, sve do državnog organizma, i to iz nužnosti da se stvore povoljni uslovi za širenje sopstvene klase; ili bar mora biti sposobna da izabere „poslovođe“ (specijalizovane činovnike) kojima će poveriti aktivnost organizovanja opštih veza van preduzeća. Može se primetiti da su „organski“ intelektualci, koje svaka nova klasa sa sobom stvara i izgrađuje u svom progresivnom razvitku, ponajviše „specijalizacije“ delimičnih vidova prvobitne aktivnosti novog društvenog tipa koji je nova klasa iznela na površinu.

I feudalci su posedovali jednu posebnu tehničku sposobnost, naime vojnu, i upravo od onog trenutka kada aristokratija gubi monopol u tehničko-vojnoj sposobnosti, upravo tada počinje kriza feudalizma. Ali formiranje intelektualaca u feudalnom i ranijem klasičnom svetu jeste pitanje koje treba posebno razmatrati: to formiranje i razrada idu putevima i načinima koje treba konkretno proučavati. Isto tako treba uočiti da seljačka masa, iako vrši bitnu funkciju u svetu proizvodnje, ne stvara sopstvene „organske“ intelektualce i ne „asimiluje“ nijedan sloj „tradicionalnih“ intelektualaca, iako druge društvene grupe crpu mnoge svoje intelektualce iz seljačke mase, i premda je veliki deo tradicionalnih intelektualaca seljačkog porekla.

2. Ali svaka „bitna“ društvena grupa koja ulazi u istoriju iz prethodne ekonomske strukture i kao izraz njenog razvitka (razvitka te strukture) našla je, bar u dosadašnjoj istoriji, kategorije intelektualaca koje su već ranije postojale i za koje je, štaviše, izgledalo kao da predstavljaju istorijski kontinuitet koji nisu prekidale najsloženije i najkorenitije promene društvenih i političkih oblika.

Od svih intelektualnih kategorija najtipičnija je kategorija klera, koji je dugo držao monopol (za ceo jedan istorijski period, koji čak delimično karakteriše taj monopol) u izvesnim značajnim službama: verskoj ideologiji, to jest filozofiji i nauci te epohe, školi i obrazovanju, moralu, pravosuđu, dobrotvornim ustanovama, bolnicama itd. Kler možemo smatrati kategorijom intelektualaca koja je organski vezana za zemljišnu aristokratiju: bila je pravno izjednačena s aristokratijom s kojom je delila feudalno vlasništvo nad zemljom i korišćenje državnim privilegijama koje su bile vezane za svojinu.* Ali monopol koji je u

---

* U pogledu jedne kategorije ovih intelektualaca, možda najznačajnije posle „klera“ po prestižu i društvenoj funkciji u prvobitnim društvenim zajednicama — kategorije *lekara* u širem smislu, to jest svih onih koji se „bore“ ili izgleda da se bore protiv smrti i bolesti — biće potrebno videti *Istoriju medicine* od Artura Kastiljonija. Treba imati na umu da je postojala veza između religije i medicine, a u izvesnim oblastima još i dalje postoji: bolnice koje vode redovnici s nekim organizatorskim funkcijama, pored činjenice da se pop javlja onde gde se pojavljuje i lekar (isterivanje nečistih sila, ukazivanje razne nege, itd.).

nadgradnjama držao kler* nije se vršio bez borbe i ograničenja, i tako su nastale u raznim oblicima (koje treba konkretno istraživati i proučavati) druge kategorije koje su bile favorizovane i uvećane jačanjem centralne monarhove vlasti, sve do apsolutizma. Tako se stvara sudska aristokratija sa svojim sopstvenim privilegijama, stalež administratora itd., naučnici, teoretičari, svetovni filozofi itd.

Pošto te razne kategorije tradicionalnih intelektualaca osećaju po „staleškoj solidarnosti“ svoj neprekidni istorijski kontinuitet i svoju „kvalifikovanost“, to one sebe postavljaju i kao samostalne i nezavisne od vladajuće društvene grupe. Taj samostalan položaj nije bez posledica na ideološkom i političkom polju, i to dalekosežnih posledica: čitava idealistička filozofija može se lako povezati s položajem koji je zauzeo društveni sloj intelektualaca i može se definisati kao izraz te socijalne utopije zbog koje se intelektualci smatraju „nezavisnim“, samostalnim, sa svojim vlastitim obeležjima itd.

Treba, međutim, primetiti da iako papa i visoka crkvena hijerarhija smatraju da su više vezani za Hrista i apostole nego za senatore Anjelija i Benija, to ne važi i za Dentilea i Kročea, na primer; Kroče se oseća naročito čvrsto vezan za Aristotela i Platona, ali on ne krije, naprotiv, da je vezan za senatore Anjelija i Benija, i u tome upravo i treba tražiti najistaknutije obeležje Kročeove filozofije.

Koje su „maksimalne“ granice prihvaćenog pojma „intelektualac“? Može li se naći jedinstven kriterij da bi se jednako okarakterisale razne i različite intelektualne delatnosti, i da bi se one istovremeno i bitno razlikovale od delatnosti drugih društvenih grupacija? Čini mi se da se najrasprostranjenija metoda zabluda sastoji u tome što se kriterij razlikovanja tražio u samoj prirodi intelektualne delatnosti a ne u celokupnom sistemu u kome su se one

---

— Mnoge velike verske ličnosti bile su takode, ili su ih tako shvatali, veliki „iscelitelji“: ideja o čudu sve do vaskrsavanja mrtvih. Čak se i za kraljeve dugo verovalo da isceljuju dodirom ruke itd.

* Otuda je nastalo opšte značenje „intelektualac“ ili „specijalist“ za reč „*chierico*“ u mnogim jezicima neolatinskog porekla ili jezicima na koje su, preko crkvenog latinskog, snažno uticali neolatinski jezici, sa svojim korelativom „*laico*“ u smislu neupućen, nestručnjak.

(a, prema tome, i grupe koje ih otelovljuju) našle u opštem sklopu društvenih odnosa. Doista, radnika ili proletera, na primer, ne karakteriše posebno manuelni ili instrumentalni rad, nego taj rad u određenim uslovima i određenim društvenim odnosima (na stranu mišljenje da ne postoji „čisto fizički rad i da je čak Tejlorov izraz „uvežbani gorila“ metafora da bi se odredila granica u izvesnom pravcu: u, ma kojem fizičkom radu, čak i najmehaničijem i najnižem, postoji minimum tehničke kvalifikacije, to jest minimum intelektualne stvaralačke aktivnosti). A već smo primetili da industrijski kapitalist po samoj svojoj funkciji mora u izvesnoj meri imati izvestan broj kvalifikacija intelektualnog obeležja, iako te kvalifikacije ne određuju njegov društveni lik, nego upravo društveni odnosi karakterišu položaj industrijskog kapitalista.

Svi su ljudi intelektualci, moglo bi se stoga reći; ali nemaju svi ljudi u društvu funkciju intelektualca.*

Kada ljude delimo na intelektualce i ne-intelektualce mi se, u stvari, pozivamo samo na neposrednu društvenu funkciju profesionalne kategorije intelektualaca, to jest imamo u vidu smer na kome počiva najveći teret specifične profesionalne delatnosti, bilo u intelektualnom stvaranju, bilo u muskularno-nervnom naporu. To znači da ako se može govoriti o intelektualcima, ne može se govoriti o ne-intelektualcima, jer takvi ljudi ne postoje. Ali sam taj odnos između napora intelektualno-cerebralnog stvaranja i muskularno-nervnog napora nije uvek isti; imamo, dakle, različite stupnjeve specifične intelektualne delatnosti. Ne postoji ljudska delatnost iz koje se može isključiti svako učešće intelekta, ne može se *homo faber* odvojiti od *homo sapiens-a*. Svaki čovek naposljetku razvija van svoje profesije neku intelektualnu delatnost, on biva „filozof“, umetnik, čovek od ukusa, on deli jedan pogled na svet, ima izvesnu liniju moralnog vladanja, doprinosi, dakle, tome da se održi ili promeni jedan pogled na svet, to jest doprinosi da se stvore novi načini mišljenja.

---

* Svakome se može desiti da ponekad isprži dva jajeta ili usije pocepano odelo, ali se zbog toga neće kazati da su svi ljudi kuvari ili krojači.

Problem stvaranja novog intelektualnog sloja sastoji se, dakle, u tome da se kritički razradi intelektualna aktivnost koja postoji kod svakog čoveka na izvesnom stepenu razvitka, i da se pri tome promeni odnos te aktivnosti s muskularno-nervnim naporom u pravcu nove ravnoteže, postižući da osnova novog i integralnog pogleda na svet postane taj muskularno-nervni napor kao elemenat opšte praktične aktivnosti, koji stalno obnavlja fizički svet i društvo. U književniku, filozofu, umetniku imamo tradicionalni i vulgarizovani tip intelektualca. Stoga novinari koji smatraju da su književnici, filozofi, umetnici, smatraju i da su „pravi“ intelektualci. U savremenom svetu, osnovu novog tipa intelektualca mora činiti tehničko obrazovanje koje je tesno vezano za industrijski rad, čak i za onaj najprimitivniji i najnekvalifikovaniji.

Na toj osnovi je nedeljni list *Ordine nuovo* radio na razvijanju izvesnih oblika novog intelektualizma i određivanja njegovih novih koncepcija, i to nije bio jedan od najmanjih razloga njegovog uspeha, jer je takva postavka odgovarala latentnim težnjama i bila u skladu s razvitkom stvarnih oblika života. Način postojanja novog intelektualca ne može se više sastojati u elokvenciji, spoljnoj i trenutnoj pokretačkoj snazi osećanja i strasti, nego u aktivnom učestvovanju u praktičnom životu kao graditelja, organizatora, kao čoveka koji „stalno ubeđuje“ — jer nije samo puki govornik — a ipak je nadmoćan u odnosu na apstraktan matematski duh; od tehnike-rada on dolazi do tehnike-nauke i do istorijsko-humanističke koncepcije, bez koje čovek ostaje „stručnjak“, a ne postaje „rukovodilac“ (stručnjak + političar).

Na taj način se istorijski obrazuju kategorije koje su specijalizovane za vršenje intelektualne funkcije, obrazuju se u vezi sa svim društvenim grupama, ali naročito sa najznačajnijim društvenim grupama, i podležu širim i složenijim razrađivanjima u spoju s vladajućom društvenom grupom. Jedno od najvažnijih obeležja svake grupe koja se razvija u pravcu dominacije jeste njena borba za asimilaciju i „ideološko“ osvajanje tradicionalnih intelektualca, asimilaciju i osvajanje koji su utoliko brži i

efikasniji ukoliko određena grupa istovremeno stvara sopstvene organske intelektualce.

Ogroman razvitak školske aktivnosti i organizacije (u širem smislu) u društvima koja su nastala iz srednjovekovnog sveta pokazuje kakav su značaj u savremenom svetu stekle intelektualne kategorije i funkcije: koliko se nastojalo da se produbi i proširi „intelektualnost“ svakog pojedinca; isto toliko se nastojalo da se umnoži broj specijalizacija i da se one izoštre. To proizilazi iz školskih institucija raznih stepena, sve do organizama koji unapređuju takozvanu „visoku kulturu“ na svim poljima nauke i tehnike.

Škola je sredstvo za stvaranje intelektualaca raznog stepena. Složenost intelektualnih funkcija u raznim državama može se objektivno meriti po broju specijalizovanih škola i po njihovom hijerarhijskom ustrojstvu: ukoliko je šire „područje“ školstva i ukoliko su mnogobrojniji „vertikalni stepeni“ škole, utoliko je složeniji kulturni svet, civilizacija određene države. Može se naći poređenje u oblasti industrijske tehnike: industrijalizacija jedne zemlje meri se po njenoj opremi za izradu mašina alatlika i sve preciznijih instrumenata za izradu mašina itd. Može se reći da je zemlja koja ima najbolju opremu za izradu instrumenata za eksperimentalne kabinete naučnika i za izradu instrumenata za baždarenje tih instrumenata naj-složenija u industrijsko-tehničkoj oblasti, najcivilizovanija itd. Tako je i sa stvaranjem intelektualaca i školama koje su posvećene njihovom pripremanju: škole i instituti visoke kulture mogu se *asimilovati*. I u ovoj oblasti kvantitet se ne može odvojiti od kvaliteta. Najistančanijoj tehničko-kulturnoj specijalizaciji ne može a da ne odgovara najveća moguća proširenost osnovnog obrazovanja i najveća briga za favorizovanje srednjih školskih stepena u najvećem broju. Prirodno, nije bez nezgoda ta potreba da se stvori najšira moguća osnova za izbor i stvaranje najviših intelektualnih kvalifikacija, to jest da se visokoj kulturi i nadmoćnoj tehnici da jedna demokratska struktura: tako se stvara mogućnost širokih kriza nezaposlenosti u slojevima srednjih intelektualaca kao što se, u stvari, i dešava u svim savremenim društvima.

Treba primetiti da se stvaranje intelektualnih staleža

u određenoj stvarnosti ne odigrava na apstraktno demokratskom terenu, nego na osnovu veoma konkretnih istorijskih tradicionalnih procesa. Obrazovali su se staleži koji po tradiciji „proizvode“ intelektualce, i to su oni isti koji su obično specijalizovani za „štednju“, to jest sitna i srednja zemljišna buržoazija i izvesni slojevi gradske sitne i srednje buržoazije. Različita podela raznih vrsta škola (klasičnih i stručnih) na „ekonomskoj“ teritoriji, i raznolike težnje različitih kategorija tih staleža određuju ili daju oblik stvaranju raznih grana intelektualne specijalizacije. Tako u Italiji seoska buržoazija daje naročito državne činovnike i pripadnike slobodnih profesija, dok gradska buržoazija daje industrijske tehničare: stoga Severna Italija naročito daje tehničare, a Južna Italija činovnike slobodnih profesija.

Odnos između intelektualaca i sveta proizvodnje nije neposredan, kao što se to dešava kod osnovnih društvenih grupa, nego u njemu „posreduje“ u različitom stepenu čitavo društveno tkivo kompleksa nadgradnji, čiji su „funkcioneri“ upravo intelektualci. „Organska povezanost“ raznih slojeva intelektualaca, njihova više ili manje tesna povezanost sa osnovnom društvenom grupom, mogla bi se meriti utvrđivanjem gradacije funkcija i nadgradnji odozdo nagore (od strukturalne osnove pa naviše). Zasad se mogu fiksirati dva velika „plana“ nadgradnji. Onaj koji se može nazvati „gradansko društvo“, to jest ukupnost organizama koji se u svakodnevnom jeziku nazivaju „privatni“, i plan „političkog društva ili države“, koji odgovaraju „hegemonijskoj“ funkciji koju vladajuća grupa vrši u čitavom „društvu“, i funkciji „direktne dominacije“ ili komandovanja koje se izražava u državi i „pravnoj“ vladavini. Te su funkcije upravo organizatorske i sjedinjujuće. Intelektualci su „poslovođe“ vladajuće grupe za vršenje podređenih funkcija u društvenoj hegemoniji i političkoj vladavini, naime: 1) za obezbeđenje „spontanog“ pristanka velikih masa stanovništva uz smer koji je društvenom životu utisnula osnovna vladajuća grupa, a taj pristanak „istorijski“ nastaje iz prestiža (i, prema tome, iz poverenja) koji vladajućoj grupi daje njen položaj i njene funkcije u svetu proizvodnje; 2) za vršenje funkcija u aparatu državne prinude koji „legalno“ obe-

zbeduje disciplinu onih grupa koje ne daju ni aktivan ni pasivan „pristanak“; ali taj je aparat uspostavljen za čitavo društvo za slučaj da izbiju krize u upravljanju i rukovođenju, a to je trenutak kada se gubi spontani pristanak masa.

Ovakvo postavljanje problema ima za rezultat veoma veliku širinu pojma o intelektualcu, ali jedino je tako moguće konkretno se približiti stvarnosti. Takav način postavljanja pitanja sukobljava se sa kastinskim predrasudama: istina je da sama organizatorska funkcija društvene hegemonije i državne dominacije dovodi do izvesne podele rada i, prema tome, do čitave gradacije u kvalifikacijama, i u nekima od njih nema više nikakve direktivne i organizatorske nadležnosti. U aparatu državnog i društvenog upravljanja postoji čitav niz poslova manuelnog i instrumentalnog karaktera (po vrsti a ne po zamisli, po delovanju a ne po samoj službi ili funkciji itd.): ali očevidno je da treba načiniti ovakvo razlikovanje, kao što će biti potrebno da se napravi još poneko. U stvari, intelektualnu aktivnost treba razlikovati po stepenima čak i sa unutrašnjeg gledišta, treba je deliti na stepene koji u trenucima krajnjeg suprotstavljanja daju pravu kvalitativnu razliku: na najvišu stepenicu biće potrebno postaviti stvaraoce s područja raznih nauka, filozofije, umetnosti itd.; na najnižu — najskromnije „administratore“ i popularizatore već postojećeg tradicionalnog i nagomilanog intelektualnog bogatstva.*

U savremenom svetu tako shvaćena kategorija intelektualaca proširila se na nečuvan način. Društveni demokratsko-birokratski sistem izgradio je znatan broj intelektualaca, što nije sve opravdano društvenim potrebama proizvodnje, čak iako je opravdano političkim potrebama osnovne vladajuće grupe. Otuda proizilazi Larijeva koncepcija o neproduktivnom „radniku“ (ali u odnosu na koga je taj radnik neproduktivan i u odnosu na koji način

---

* I u ovom slučaju vojni organizam pruža uzor takvih složenih gradacija: niži oficiri, viši oficiri, glavni štab; i ne treba zaboraviti na četne podoficire, čiji je stvarni značaj veći nego što se obično misli. Zanimljivo je zabeležiti da se svi ti delovi osećaju solidarni među sobom i da čak najniži slojevi izrazitije ispoljavaju duh solidarnosti i iz toga izvlače „oholost“ koja ih često izlaže zajedljivim dosetkama i poruzi.

proizvodnje?), koja bi se delimično mogla opravdati ako se ima u vidu da te mase intelektualaca iskorišćavaju svoj položaj kako bi izdejsstvovale da im se doznači ogroman deo nacionalnog dohotka.

Masovno obrazovanje standardizovalo je pojedince i u pogledu pojedinačne kvalifikacije i psihologije, dovodeći do istih pojava kao i u svim drugim standardizovanim masama: ono dovodi do konkurencije, koja stvara potrebu profesionalne organizacije za zaštitu, stvara nezaposlenost, superprodukciju školovanih ljudi, dovodi do iseljavanja itd.

Različiti položaj intelektualaca gradskog i seoskog tipa. — Intelektualci gradskog tipa razvili su se s industrijom i povezani su sa njenom sudbinom. Njihova se funkcija može uporediti s funkcijom nižih oficira u vojsci: oni nemaju nikakve samostalne inicijative u razradi planova izgradnje; dovode radnu masu u odnos s industrijskim kapitalistom i povezuju je, razrađuju neposredno izvršavanje plana proizvodnje koji je utvrdio industrijski glavni štab, kontrolišući osnovne faze njegovog sprovođenja. U svom opštem proseku, gradski intelektualci su veoma standardizovani; visoki gradski intelektualci sve više se stapaju s onim pravim industrijskim glavnim štabom.

Intelektualci seoskog tipa većim su delom „tradicionalni“, to jest vezani su za seosku društvenu masu i sitnu buržoaziju grada (naročito u manjim centrima), koju još nije razvio i stavio u pokret kapitalistički sistem: taj tip intelektualaca dovodi seosku masu u dodir s državnom i mesnom upravom (advokati, beležnici itd.), i zbog te funkcije on ima veliku političko-društvenu funkciju, jer se profesionalno posredovanje teško može odvojiti od političkog posredovanja. Osim toga, intelektualac na selu (sveštenik, advokat, učitelj, beležnik, lekar itd.) ima viši prosečni životni standard ili bar različit od standarda prosečnog seljaka i zbog toga za seljaka predstavlja uzor u njegovoj težnji da izide iz svog položaja i da taj položaj poboljša. Seljak uvek misli da bi bar jedan njegov sin mogao postati intelektualac (naročito sveštenik), to jest da bi mogao postati gospodin, i izdići na taj način društveni stepen svoje porodice i olakšati joj ekonomski život

vezama koje će svakako morati održavati s drugom gospodom. Stav seljaka prema intelektualcu je dvojak i izgleda protivrečan: on se divi društvenom položaju intelektualca i uopšte državnog činovnika ali se ponekad pretvara da ga prezire, to jest njegovo divljenje se nagonski meša s elementima zavisti i strašnog besa. Ništa se ne može shvatiti u pogledu kolektivnog života seljaka i klica i razvojnih vrenja koji u tom životu postoje ako se ne uzme u razmatranje, ako se konkretno ne proučava i ne produbljava, to stvarno potčinjavanje intelektualcima: svaki organski razvitak seljačkih masa vezan je, do izvesne mere, za pokrete intelektualaca i od njih zavisi.

Drukčiji je slučaj s gradskim intelektualcima: fabrički tehničari ne obavljaju nikakvu političku funkciju u krugu svojih radnih masa, ili je to pak jedna već prevaziđena faza; ponekad se dešava upravo suprotno, to jest da radne mase, bar preko svojih sopstvenih organskih intelektualaca, vrše politički uticaj na tehničare.

Centralna tačka ovog pitanja ostaje razlika između intelektualaca koji su organska kategorija svake osnovne društvene grupe i intelektualaca koji su tradicionalna kategorija; iz te razlike nastaje čitav niz problema i mogućih istorijskih istraživanja.

Najzanimljivije pitanje, ako se posmatra sa ove tačke gledišta, jeste ono koje se tiče savremene političke partije, njenog stvarnog porekla, njenog razvitka, njenih oblika. Šta postaje partija u odnosu na problem intelektualaca? Pri tome treba razlikovati nekoliko stvari: 1) za neke društvene grupe politička partija nije ništa drugo nego svojstveni način stvaranja sopstvene kategorije organskih intelektualaca (koji se tako stvaraju i ne mogu a da se ne stvore s obzirom na opšte uslove formiranja, života i razvitka određene društvene grupe) direktno u oblasti politike i filozofije, a ne više na polju proizvodne tehnike*, 2) politička partija je upravo za sve grupe mehanizam koji u građanskom društvu obavlja istu funkci-

---

* Na polju proizvodne tehnike obrazuju se oni slojevi za koje se može reći da odgovaraju „trupnim podoficirima“ u vojsci, to jest kvalifikovani i specijalizovani radnici u gradu, a na složeniji način napoličari i težaci na selu, pošto napoličar i težak uopšte uzev odgovara pre tipu zanatlje, koji je kvalifikovani radnik srednjovekovne privrede.

ju koju država vrši u široj i sintetičnijoj meri u političkom društvu, to jest ostvaruje tesno povezivanje između organskih intelektualaca određene grupe, one vladajuće, i tradicionalnih intelektualaca; tu funkciju partija vrši upravo u zavisnosti od svoje osnovne funkcije, naime stvaranja sopstvenih ljudi, elemenata društvene grupe koja je nastala i razvila se kao „ekonomska“, — sve do njihovog pretvaranja u kvalifikovane političare intelektualce, rukovodioce, organizatore svih aktivnosti i funkcija koje ulaze u organski razvoj jednog integralnog društva, građanskog i političkog. Može se čak reći da politička partija na svom području vrši svoju funkciju mnogo potpunije i više organski nego što država obavlja svoju funkciju na širem području: intelektualac koji postaje član političke partije određene društvene grupe, stapa se s organskim intelektualcima iste grupe, tesno se povezuje za tu grupu, a to se kroz učešće u državnom životu dešava samo u osrednjoj meri, dok se ponekad uopšte ne dešava. Štaviše, događa se da mnogi intelektualci misle da su država; to verovanje, s obzirom na znatan broj pripadnika te kategorije, ima zamašne posledice i dovodi do neprijatnih komplikacija za osnovnu ekonomsku grupu koja *stvarno* čiri državu.

Da sve članove političke partije treba „natrati“ intelektualcima, to je tvrđenje koje može izgledati kao šala i karikatura; pa ipak, ako razmislimo, ništa tačnije od toga. Biće potrebno načiniti razliku u stepenima, jer će neka partija moći da ima veću ili manju složenost višeg ili nižeg stepena, nije to ono što je važno; važna je funkcija, koja je rukovodeća i organizatorska, to jest vaspitna, to jest intelektualna. Trgovac ne stupa u partiju zato da bi se bavio trgovinom, niti industrijalac da bi proizvodio više i uz manje troškove, niti seljak stupa u partiju da bi naučio nov metod obrađivanja zemlje, iako neki vidovi tih potreba trgovca, industrijalca, seljaka mogu da budu zadovoljeni u političkoj partiji.* Za te ciljeve u izvesnim granicama postoji strukovni savez u kome ekonomsko-korporativna delatnost trgovca, industrijalca, seljaka nalazi svoj najpodesniji okvir. U političkoj partiji, elementi

* Opšte mišljenje tome protivreći tvrdeći da trgovac, industrijalac, seljak, — kao „političari“ gube umesto da dobiju, i da su najgori u svojoj kategoriji, o čemu se može diskutovati.

ekonomske društvene grupe prevazilaze taj stadij svog istorijskog razvitka i postaju pokretačke snage opštih aktivnosti, nacionalnog i međunarodnog karaktera. Ta funkcija političke partije morala bi se jasnije ispoljiti konkretnom istorijskom analizom načina na koji su se razvijale organske i tradicionalne kategorije intelektualaca, bilo na polju raznih nacionalnih istorija, bilo na polju razvitka raznih najznačajnijih društvenih grupa u okviru različitih nacija; naročito onih grupa čija je ekonomska aktivnost pretežno bila instrumentalna.

Formiranje tradicionalnih intelektualaca je najzanimljiviji istorijski problem. On je svakako vezan za ropstvo klasičnog sveta i položaj slobodnjaka grčkog i istočnjačkog porekla u društvenoj organizaciji Rimskog Carstva.

Beleška I. — Promena uslova u društvenom položaju intelektualaca u Rimu od republike do carstva (od aristokratsko-korporativnog režima do demokratsko-birokratskog) vezana je za Cezara koji je dodelio pravo građanstva lekarima i učiteljima slobodnih veština kako bi ih naveo da se radije nastane u Rimu i kako bi i druge privukao tamo: „Omnesque medicinam Romae professos et liberalium artium doctores, quo libentius et ipsi urbem incolerent et coeteri appeterent civitate donavit”³⁴ (Svetonije, *Cezarev život*, XLII). Cezar je, dakle, odlučio: 1) da u Rimu stalno nastani intelektualce koji su se tu već nalazili, stvarajući na taj način stalnu kategoriju intelektualaca, jer se bez stalnosti nije mogla stvoriti kulturna organizacija; biće da je tamo bilo prethodno izvesne fluktuacije koju je bilo neophodno zaustaviti itd.; 2) da privuče u Rim najbolje intelektualce iz čitavog Rimskog Carstva, podstičući zamašnu centralizaciju. Tako je nastala ona kategorija „carskih” intelektualaca u Rimu, koja će se nastaviti u katoličkom kleru i ostaviti tolike tragove u čitavoj istoriji italijanskih intelektualaca po svome „kosmopolitskom” obeležju, sve do 1700. godine.

To odvajanje, ne samo društveno nego i nacionalno i raso, do koga je došlo između znatne mase intelektualaca i vladajuće klase Rimskog Carstva ponavlja se i posle pada Carstva, i ono se sada odigrava između germanskih ratnika i romanizovanih intelektualaca koji su bili produžetak kategorije slobodnjaka. S tim se pojavama isprepliće radanje i razvoj katolicizma i crkvene organizacije koja tokom mnogih vekova apsorbuje veći deo intelektualnih delatnosti i drži monopol kulturnog vodstva, primenjujući kaznene sankcije prema onome ko želi da se suprotstavi tome monopolu ili da ga izbegne. U Italiji dolazi do pojave kosmopolitske funkcije intelektualaca poluostrva, više ili manje intenzivne u zavisnosti od vremena. Pome-

nuću razlike koje odmah upadaju u oči u razvitku intelektualaca u čitavom nizu zemalja, bar najznačajnije razlike, uz napomenu da će biti potrebno da se te primedbe provere i prodube.

Za Italiju je najznačajnija činjenica upravo ta internacionalna ili kosmopolitiska funkcija njenih intelektualaca, koja je uzrok i posledica razjedinjenosti u kojoj je ostalo poluostrvo od pada Rimskog Carstva do 1870. godine.

Francuska pruža sliku potpuno skladnog razvoja svih nacionalnih energija, a naročito intelektualnih kategorija. Kada se 1789. godine politički pomalja u istoriji nova društvena grupacija, ona je potpuno opremljena za sve svoje društvene funkcije i zato se bori za potpunu vladavinu nad nacijom, i pri tome ne pravi bitne kompromise sa starim klasama, nego ih, naprotiv, podređuje svojim ciljevima. Prve ćelije intelektualnog tipa radaju se sa prvim ekonomskim ćelijama: njihovom uticaju podleže i sama crkvena organizacija (galikanstvo,³⁵ veoma rane borbe između crkve i države). Ta masovna intelektualna izgrađenost objašnjava funkciju francuske kulture u XVIII i XIX veku, funkciju organskog međunarodnog i kosmopolitskog zračenja i ekspanzije s imperijalističkim i hegemonijskim obeležjem. Ta funkcija je stoga mnogo drukčija od italijanske, koju karakteriše imigracija pojedinaca i koja ne deluje povratno na nacionalnu osnovu da bi je ojačala, nego, naprotiv, sudeluje u tome da se onemogućí obrazovanje čvrste nacionalne osnove.

U Engleskoj je razvitak mnogo drukčiji nego u Francuskoj. Nova društvena grupacija, koja je nastala na osnovu savremenog industrijalizma, doživljava zapanjujući ekonomsko-korporativni razvitak, ali nesigurno napreduje na intelektualno-političkom polju. Tu imamo veoma široku kategoriju organskih intelektualaca, koji su ponikli na istom industrijskom polju s ekonomskom grupacijom, ali u najvišoj sferi nalazimo da se zadržao skoro monopolski položaj stare zemljoradničke klase, koja gubi ekonomsku prevlast ali zadugo zadržava političko-intelektualnu, i kao „tradicionalni intelektualci“ i rukovodeći sloj biva asimilovana od strane nove grupe na vlasti. Stara zemljišna aristokratija udružuje se sa industrijalcima u takvoj vrsti

sprege koja u drugim zemljama odgovara srastanju tradicionalnih intelektualaca s novim vladajućim klasama.

Engleski fenomen se pojavio i u Nemačkoj, i to združen s drugim istorijskim i tradicionalnim elementima. Kao i Italija, i Nemačka je bila sedište jedne univerzalističke, nadnacionalne institucije i ideologije (Sveto rimsko carstvo nemačke nacije) i dala je izvestan broj ljudi srednjovekovnom kosmopolisu, siromašeći sopstvene unutrašnje snage i izazivajući borbe koje su odvlačile od problema nacionalnog organizovanja i održavale srednjovekovnu teritorijalnu razjedinjenost. Industrijski razvitak je tekao u polufudalnom okviru koji je trajao do novembra 1918. i *junker* su zadržali političko-intelektualnu prevlast koja je bila kudikamo veća od prevlasti odgovarajuće engleske grupe. Oni su bili tradicionalni intelektualci nemačkih industrijalaca, ali sa specijalnim povlasticama i sa jakom svešću da su nezavisna društvena grupa, svešću zasnovanoj na činjenici što su držali značajnu ekonomsku vlast nad zemljom, koja je „produktivnija“ nego u Engleskoj. Pruski *junker* liče na svešteničko-vojnu kastu koja ima gotovo monopol u rukovodećoj organizacionoj funkciji u političkom društvu, ali istovremeno ima sopstvenu ekonomsku osnovu i ne zavisi isključivo od velikodušnosti vladajuće ekonomske grupe. Pored toga, za razliku od engleske zemljišne vlastele, *junker* su obrazovali oficirski sloj velike stajaće vojske, što im je davalo solidne organizacione kadrove pogodne za čuvanje staleškog duha i političkog monopola.*

U Rusiji imamo različite pojave: političku i ekonomsto-trgovačku organizaciju stvorili su Normani (Varjazi), a versku — vizantijski Grci. Posle izvesnog vremena, Nemci i Francuzi donose evropska iskustva u Rusiju i daju prvi čvrst skelet dotada amorfnoj ruskoj istoriji. Nacionalne

---

* U knjizi Maksa Vebera *Parlament i vladavina novog poretka u Nemačkoj* mogu se naći elementi koji pokazuju kako je politički monopol plemstva sprečio stvaranje kadrova buržoaskih političara, mnogobrojnih i iskusnih, i tako taj monopol leži u osnovi stalnih parlamentarnih kriza i raspadanja liberalnih i demokratskih partija; otuda značaj katoličkog centra i socijaldemokratije, koji su u periodu carstva uspeali da obrazuju sopstveni, prilično značajan parlamentarni i rukovodeći sloj.

snage su inertne, pasivne i prijemčive, ali možda upravo zato potpuno asimiliraju strane uticaje i same strance, rusifikujući ih. U najnovijem istorijskom razdoblju dešava se obrnuto: elita onih najaktivnijih, najenergičnijih, najpreduzimljivijih i najdisciplinovanijih lica emigrira u inostranstvo, prima kulturno i istorijsko iskustvo naprednijih zemalja Zapada, ne gubeći pri tome najbitnije odlike sopstvene nacionalnosti, to jest ne kidajući sentimentalne i istorijske veze sa svojim narodom; posle završenog intelektualnog šegrtovanja, ta se elita vraća u zemlju, primoravajući narod na prisilno buđenje, na ubrzani marš napred, bez stanki i predaha. Razlike između te elite i one uvezene iz Nemačke (koju je doveo Petar Veliki, na primer) sastoji se u njenom suštinski nacionalno-narodnom obeležju: ne može je asimilirati inertna pasivnost ruskog naroda jer ona sama predstavlja rusku energičnu reakciju na sopstvenu istorijsku inertnost.

Na sasvim drugom polju i pod sasvim drukčijim uslovima vremena i mesta taj ruski fenomen se može uporediti s radanjem američke nacije (Sjedinjene Države): anglo-saksonski doseljenici takođe su intelektualna elita, ali sa naročitim moralnim obeležjima. Razume se, reč je o prvim doseljenicima, pionirima, protagonistima engleskih verskih i političkih borbi, koji su bili pobedeni, ali ne i poniženi i potlačeni u svojoj prvobitnoj domovini. Oni sa sobom donose u Ameriku, pored moralne energije i rešenosti, izvestan stepen civilizacije, izvesnu fazu evropskog istorijskog razvitka, koja, pošto su je na netaknuto američko tle presadile takve pokretačke snage, nastavlja da razvija snage koje su u njihovoj prirodi, ali s neuporedivo bržim ritmom nego u staroj Evropi gde postoji čitav niz kočnica (moralnih, intelektualnih, političkih, ekonomskih, kočnica otelovljenih u određenim grupama stanovništva, ostataka prošlih režima koji neće da nestanu) koje se suprotstavljaju brzom procesu i uljuljuju u osrednjost svaku inicijativu, rastvarajući je u vremenu i prostoru.

U Sjedinjenim Državama primećujemo u izvesnoj meri odsustvo tradicionalnih intelektualaca i, prema tome, drukčiju ravnotežu intelektualaca uopšte. Tamo se postiglo na industrijskoj osnovi masovno i čvrsto formiranje

svih savremenih nadgradnji. Potrebu ravnoteže ne određuje činjenica da organske intelektualce treba stopiti s onim tradicionalnim intelektualcima koji ne postoje kao kristalizovana kategorija koja se protivi novome, već činjenica da treba stopiti u nacionalnoj retorti jedinstvene kulture sve one vrste raznih kultura koje su uneli doseljenici različitog nacionalnog porekla. Nedostatak širokog taloženja tradicionalnih intelektualaca, kakvo se ostvarilo u zemljama starih civilizacija, objašnjava, delimično, postojanje jedinih dveju velikih političkih partija, koje bi se, u stvari, lako mogle svesti na jednu jedinu (uporedi s Francuskom, ne samo posleratnom, kada je mnoštvo partija postalo opšta pojava) i nasuprot tome neograničeno mnoštvo verskih sekti.*

Još jednu zanimljivu manifestaciju treba proučavati u Sjedinjenim Državama, a to je formiranje zapanjujućeg broja intelektualaca Crnaca, koji usvajaju američku kulturu i tehniku. Može se zamisliti kakav bi indirektan i direktan uticaj ti intelektualci Crnci mogli da vrše na zaostale afričke mase kad bi se ostvarila jedna od ovih pretpostavki: 1) da američki ekspanzionizam upotrebi nacionalne Crnce za osvajanje afričkih tržišta i širenje sopstvenog tipa civilizacije (nešto slično se već desilo, samo ne znam u kojoj meri); 2) da se borbe za ujedinjenje američkog naroda zaoštre do te mere da dovedu do iseljenja Crnaca i povratka u Afriku najnezavisnijih i najenergičnijih intelektualnih elemenata i, prema tome, manje sklonih da se potčine mogućem zakonodavstvu koje bi bilo još više ponižavajuće nego što su danas rasprostranjeni običaji. Tada bi iskrsla dva osnovna pitanja: 1) pitanje jezika: to jest, da li bi engleski mogao postati jezik obrazovanih Afrike, koji bi sjedinio sadašnje usitnjene dijalekte? 2) da li bi taj intelektualni sloj mogao imati asimilatorsku i organizatorsku sposobnost do te mere da sadašnje primitivno osećanje prezrene rase pretvori u „nacionalno“ osećanje, uzdižući afrički kontinent do mita i funkcije zajedničke otadžbine svih Crnaca. Čini mi se da američki Crnci zasada imaju više negativan nego pozitivan

---

* Čini mi se da ih je zabeleženo preko 200; uporedi s Francuskom i njenim ogorčenim borbama vođenim da bi se održalo versko i moralno jedinstvo francuskog naroda.

rasni i nacionalni duh, duh koji je izazvala borba što je vode belci da bi ih izolovali i potlačili: ali zar to nije bio slučaj i s Jevrejima, sve do 1700? Već amerikanizovana Liberija, sa zvaničnim engleskim jezikom, morala bi postati Sinaj američkih Crnaca, s tendencijom da se postavi kao afrički Pijemont.

U Južnoj i Srednjoj Americi pitanje intelektualaca treba razmatrati, čini mi se, vodeći računa o ovim osnovnim uslovima: ni u Južnoj ni u Srednjoj Americi ne postoji široka kategorija tradicionalnih intelektualaca, ali se stvar ne postavlja u istom vidu kao u Sjedinjenim Državama. U stvari, u osnovi razvitka tih zemalja nalazimo kadrove španske i portugalske civilizacije XVI i XVII veka, koju karakterišu protivreformacija i parazitski militarizam. Kristalizovani slojevi koji se još i danas u tim zemljama odupiru jesu kler i vojna kasta, dve kategorije tradicionalnih intelektualaca koje su okamenjene po uzoru na majku domovinu, Evropu. Industrijska baza je veoma sužena i nije razvila složene nadgradnje: najveći broj intelektualaca je seoskog tipa, i pošto dominira latifundija s prostranim crkvenim imanjima, ti intelektualci su vezani za kler i veleposednike. Nacionalni sastav je vrlo neuravnotežen i među belcima, ali se komplikuje zbog znatnih masa Indijanaca, koji u nekim zemljama sačinjavaju većinu stanovništva. Uopšte uzev, može se reći da u tim američkim oblastima još postoji stanje *Kulturkampf*³⁶-a i Drajfusovog procesa, to jest stanje u kome svetovni i buržoaski element još nije dostigao fazu kada se klerikalni i militaristički interesi i uticaj podređuju svetovnoj politici moderne države. Tako se dešava da zbog opozicije jezuitizmu masonerija i takav tip kulturne organizacije kao što je „Pozitivistička crkva“ imaju mnogo uticaja. Poslednji događaji (novembar 1930) — od Kaljesovog *Kulturkampf*-a u Meksiku, do vojno-narodnih ustanaka u Argentini, Brazilu, Peruu, Čileu, Boliviji — upravo pokazuju tačnost ovih primedaba.

Drugi tipovi stvaranja kategorija intelektualaca i njihovih odnosa s nacionalnim snagama mogu se naći u Indiji, Kini i Japanu. U Japanu imamo formiranje intelektualaca engleskog i nemačkog tipa, to jest industrijsku

civilizaciju koja se razvija u feudalno-birokratskom okviru. sa sopstvenim odlikama koje se ne mogu pobrkati.

U Kini postoji fenomen pisma, izraz potpune odvojenosti intelektualaca od naroda. U Indiji i Kini se pak na verskom polju ispoljava ona ogromna udaljenost koja postoji između intelektualaca i naroda. Problem različitih verovanja i različitog načina poimanja i vršenja obreda iste religije među raznim slojevima društva, ali naročito između klera i intelektualaca i naroda, trebalo bi uopšte proučavati, jer se taj problem svuda u izvesnoj meri ispoljio, iako je u zemljama istočne Azije imao svoje najekstremnije manifestacije. U protestantskim zemljama je razlika relativno mala (povećavanje broja sekta je povezano s potrebom potpunog srastanja između intelektualaca i naroda, što u sferi više organizacije stvara sve nezgode stvarnog shvatanja narodnih masa). Ta je razlika veoma značajna u katoličkim zemljama, ali u raznim stepenima: manja je u Katoličkoj Nemačkoj i u Francuskoj, veća u Italiji, naročito na Jugu i ostrvima; veoma je velika na Iberijskom poluostrvu i u zemljama Latinske Amerike. Ta pojava postaje još zamašnija u pravoslavnim zemljama, gde treba govoriti o tri stepena iste religije: o religiji visokog sveštenstva i monaha, svetovnog sveštenstva i naroda. Ona postaje apsurdna u istočnoj Aziji, gde narodna religija često nema ničeg zajedničkog s religijom iz knjiga, iako se obema daje isti naziv.

Pitanje mladih. — Postoje mnoga „pitanja“ mladih. Dva mi se čine naročito značajna: 1) „starija“ generacija uvek vaspitava „mlade“, biće tu, naravno, i sukoba, neslaganja itd., ali posredi su površinske pojave nerazdvojno povezane sa svakim delom vaspitavanja i obuzdavanja, izuzev ako nisu posredi klasne interferencije; odnosno „mladi“ (ili znatan deo njih) rukovodeće klase (shvaćene u širem smislu, ne samo ekonomskom nego i političko-moralnom) bune se i prelaze naprednoj klasi koja je postala istorijski sposobna da uzme vlast. Ali u tom slučaju reč je o „mladima“ kojima su pre rukovodili „stari“ jedne klase a sada dolaze pod rukovodstvo „starih“ druge klase. U svakom slučaju ostaje stvarna podređenost „mladih“ kao generacije „starima“, samo sa razlikama u temperamentu i živosti, koje su pomenute; 2)

kada fenomen dobije takozvani „nacionalni“ karakter, to jest kada se ne javlja otvoreno klasna interferencija, tada se pitanje komplikuje i postaje haotično. „Mladi“ su u stanju stalne pobune, jer postoje duboki uzroci takvom stanju, a ne dozvoljava im se da analiziraju, kritikuju i savladaju te uzroke (ne pojmovno i apstraktno, nego istorijski i stvarno); „stari“ stvarno vladaju ali . . . *après moi le déluge*,³⁷ oni ne uspevaju da vaspitaju mlade, da ih pripreme za nasleđivanje. Zašto? To znači da postoje svi uslovi zbog kojih „stari“ jedne klase moraju rukovoditi tim mladima, a ne mogu to činiti iz spoljnih razloga političko-vojnog pritiska. Borba čiji su normalni spoljni izrazi ugušeni navaljuje kao gangrena što razjeda strukturu stare klase, slabi je i izaziva njeno truljenje. Ta struktura dobija bolesne oblike, oblike mistične, čulne, vidove moralne ravnodušnosti, patoloških psihičkih i fizičkih degeneracija itd. Stara struktura ne sadrži nove potrebe i ne uspeva da ih zadovolji: stalna ili povremena nezaposlenost takozvanih intelektualaca jedna je od tipičnih pojava te nesposobnosti, koja dobija oštro obeležje za najmlade, ukoliko ne pruža „otvorene horizonte“. S druge strane, ta situacija dovodi do „zatvorenih kadrova“ feudalno-vojnog karaktera, to jest ona sama zaoštava probleme koje ne ume da reši.

Nacionalizam i partikularizam. — Članak Žilijena Bende u časopisu *Nouvel literer* od 2. novembra 1929. *Comment un écrivain sert-il l'universel?* proizilazi iz knjige *Izdajstvo intelektualaca*. Članak se osvrće na jedno skorašnje delo, Vehselerov *Esprit und Geist*, u kome se nastoji da dokaže nacionalnost misli i objasni da je nemačko *Geist* itekako različito od francuskog *Esprit*-a. Pisac poziva Nemce da ne zaborave tu posebnost svoga uma i uza sve to smatra da radi na jedinstvu naroda, na osnovu misli Andre Žida da čovek, ukoliko je više partikularist, bolje služi opštem interesu. Benda podseća na manifest pedeset i četiri francuska pisca, objavljen 19. jula 1919. u *Figaru* — *Manifeste du parti de l'Intelligence*, u kome se kaže: „*N'est-ce pas en nationalisant qu'une littérature prend une signification plus universelle, un intérêt plus humainement général?*“³⁸

Benda smatra da je ispravno da se univerzalnosti

bolje služi ukoliko su ljudi više partikularisti. Ali jedna je stvar *biti* partikularist, a druga *propovedati* partikularizam. U tome je greška nacionalizma, koji na osnovu te greške često pretenduje na to da je pravi univerzalistički, pravi pacifistički karakter. Nacionalno je, naime, različito od nacionalističkog. Gete je „nacionalno“ bio Nemač, Stendal „nacionalno“ Francuz, ali ni jedan ni drugi nisu bili nacionalisti. Jedna ideja nije delotvorna ako nije izražena na neki način, umetnički, to jest posebno. Ali, da li je duh poseban utoliko što je nacionalan? Nacionalnost je primarna posebnost; ali veliki pisac se izdvaja još među svojim sunarodnicima, i ta druga „posebnost“ nije prođetak one prve. Renan kao Renan nije uopšte *nužna* posledica francuskog duha; on je, u odnosu na taj duh, originalna pojava, slučajna *nepredvidljiva* (kako kaže Bergson). Pa ipak, Renan ostaje Francuz, kao što čovek, iako je čovek, ostaje sisar; ali njegova vrednost, kao i kod čoveka uopšte, leži upravo u njegovom razlikovanju od grupe iz koje je potekao.

A to upravo ne žele nacionalisti, za koje se vrednost velikih intelektualaca, učitelja, sastoji u njihovoj sličnosti s duhom njihove grupe, u njihovoj vernosti, u tačnosti kojom oni izražavaju taj duh (koji se, uostalom, definiše kao duh velikog intelektualca, učitelja, zbog čega oni naposljetku uvek imaju pravo).

Zbog čega toliki moderni pisci toliko drže do „nacionalne duše“ koju, kako kažu, sami predstavljaju? Korisno je za čoveka koji nema ličnosti da proglaši kako je osnovno biti nacionalan. Maks Nordau piše o nekom čoveku koji je uzviknuo: „Kažete da nisam ništa. Pa dobro: ipak sam nešto — ja sam savremenik.“ Tako mnogi kažu da su najfrancuskiji pisci itd. Na taj način se stvara hijerarhija i organizacija *de facto*, a to je suština čitavog pitanja: Benda, kao i Kroče, razmatra pitanje intelektualaca apstrahujući ih iz klasne situacije i od njihove funkcije koja je nastala ogromnim širenjem knjige i periodične štampe.

Ali ako je taj stav objašnjiv za osrednje ljude, kako ga objasniti kod velikih ličnosti? Možda je objašnjenje koordinirano: velike ličnosti upravljaju mediokritetima i nužno dele izvesne njihove praktične predrasude koje ne

škode njihovim delima. Vagner je znao (uporedi *Ecce homo* od Ničea) šta radi kad je tvrdio da je njegova umetnost izraz nemačkog genija, pozivajući tako celu jednu rasu da sama sebi aplaudira u njegovim delim.

Međutim, Benda kod mnogih vidi kao razlog te činjenice samo verovanje da je duh dobar u onoj meri u kojoj prihvata izvestan *kolektivan* način mišljenja, a rdav ukoliko nastoji da se individualizuje. Kad je Beres pisao — „C'est le rôle des maîtres de justifier les habitudes et préjugés qui sont ceux de la France, de manière à préparer pour le mieux nos enfants à prendre leur rang dans la procession nationale“ — on je mislio upravo da je njegova dužnost i dužnost francuskih mislilaca koji su dostojni toga imena da i oni udu u tu povorku. Ta tendencija je imala poraznih rezultata u literaturi (neiskrenost). U politici, ta tendencija ka nacionalnom odlikovanju dovela je do toga da je rat, umesto da bude jednostavno politički, postao rat nacionalnih duhova, s obeležjima duboke strasti i surovosti.

Benda zaključuje primedbom da sav taj trud i nastojanje da se održi nacionalizovanje duha znači da se rada evropski duh i da će se umetnik morati individualisati u evropskom duhu ako želi da služi opštem. Rat je upravo pokazao da ti nacionalistički stavovi nisu slučajni niti su rezultat intelektualnih uzroka (logičke greške itd.); oni su bili i jesu vezani za određeno istorijsko razdoblje u kome samo ujedinjenje svih nacionalnih elemenata može biti uslov za pobedu. Intelektualna borba je jalova ako se vodi bez stvarne borbe koja teži da preokrene tu situaciju. Istina je da se rada evropski duh i ne samo evropski, ali upravo to zaoštava nacionalno obeležje intelektualaca, naročito njihovog najuzdignutijeg sloja.

Integralno novinarstvo. — U ovim beleškama razmatra se ona vrsta novinarstva koja bi se mogla nazvati „integralnim“ novinarstvom (u smislu koji će dobijati sve jasnije značenje tokom samih zabeležaka), to jest ona vrsta koja ne samo što nastoji da zadovolji sve potrebe (izvesne kategorije) svojih čitalaca, nego nastoji i da stvori i razvije te potrebe i na taj način, u izvesnom smislu, stvara svoje čitaoce i postepeno povećava njihov broj.

Ako se razmotre svi oblici novinarstva i publicističko-izdavačke delatnosti koji uopšte postoje, videće se da svaki od njih pretpostavlja druge snage koje treba integritati ili s kojima treba uspostaviti „mehaničku“ koordinaciju. Da bi se ovo pitanje kritički razvilo i proučile sve njegove strane, izgleda celishodnije (za metodološke i didaktičke svrhe) da pretpostavimo jednu drugu situaciju: naime, da postoji, kao polazna tačka, kulturna grupacija (u širem smislu), više ili manje jednorodna, grupacija izvesnog tipa, izvesnog nivoa i naročito s izvesnom opštom orijentacijom, i da se u toj grupaciji traži oslonac za građenje potpune, autarhične kulturne građevine, počinjući upravo od . . . jezika, to jest od sredstva izražavanja i uzajamnog dodira. Čitava ta građevina morala bi biti sagrađena po „racionalnim“, to jest funkcionalnim načelima, ukoliko se poseduju određene premise i ako se žele da postignu određene posledice. Izvesno, dok se „plan“ izvršava, premise se nužno menjaju; jer ako je istina da izvestan cilj pretpostavlja izvesne premise, istina je i to da se za vreme stvarnog vršenja određene aktivnosti te premise nužno menjaju i preobražavaju, a svest o cilju, proširujući se i konkretizujući, deluje na premise, „prilagođavajući“ ih sve više. Objektivno postojanje premisa dopušta da mislimo na izvesne ciljeve, to jest date premise su takve jedino u odnosu na izvesne ciljeve koji se mogu zamisliti kao konkretni. Ali ako se ciljevi počnu postepeno ostvarivati, zbog same te činjenice što se oni ostvaruju,

zbog postignute ostvarljivosti — nužno se menjaju početne premise koje u međuvremenu nisu više . . . početne, pa se menjaju i zamišljeni ciljevi, i tako redom.

Na tu vezu se vrlo retko pomišlja, iako je ona odmah očigledna. Njenu manifestaciju vidimo u poduhvatima koji se odvijaju „po planu“, koji nisu čisti „mehanizmi“ upravo zato što se zasnivaju na ovom načinu mišljenja u kome je učešće slobode i duha inicijative (duha „kombinacija“) mnogo veće nego što hoćemo da priznamo, zbog uloge poput one koju su imale maske u komediji del arte, uloge koja im je svojstvena, uloge zvaničnih predstavnika „slobode“, „inicijative“, apstraktno (ili suviše „konkretno“) shvaćene. Ta veza je, dakle, istinska, pa ipak je istina i to da se početne „premise“ stalno nanovo prikazuju, pa makar i u drugim uslovima. To što je jedna „školska generacija“ naučila azbuku ne znači da analfabetizam odjednom i zauvek nestaje; svake godine doći će nova „generacija“ koju će biti potrebno učiti azbuci. Ipak je očevidno da ukoliko analfabetizam postaje redi kod odraslih utoliko su manje teškoće da se osnovne škole stoprocentno ispune. Uvek će biti „analfabeta“, ali oni će težiti da nestanu do normalne granice koju predstavljaju deca od pet do šest godina.

Čitaoci. — Čitaocce treba posmatrati s dve osnovne tačke gledišta: 1) kao ideološke elemente, filozofski „izmenjive“, sposobne, gipke, prikladne za menjanje; 2) kao „ekonomske“ elemente koji su u mogućnosti da nabave publikacije i navedu druge ljude da ih nabave. U stvarnosti se ta dva elementa ne mogu odvajati jedan od drugoga jer je ideološki elemenat podstrek za ekonomski čin nabavke i širenja publikacije. Kod sastavljanja izdavačkog plana treba, ipak, praviti razliku između ta dva vida da bi računi bili realistični, a ne zasnovani na sopstvenim željama. S druge strane, mogućnosti u ekonomskoj oblasti ne odgovaraju uvek volji, ideološkom podstreku, i stoga se unapred treba postarati za mogućnost „indirektne“ nabavke, to jest nadoknadene službama (rasturanje). Jedno izdavačko preduzeće objavljuje razne vrste časopisa i knjiga, podeljenih prema raznim nivoima kulture. Teško je utvrditi koliko mogućih „klijenata“ postoji na svakom

nivou. Treba poći od onog najnižeg i na njemu se može utvrditi „minimalni“ komercijalni plan, to jest najrealističiji proračun, vodeći ipak računa o tome da delatnost može (i mora) promeniti početne uslove ne samo u tom smislu što oblast klijentele može (mora) biti proširena, nego da se može (mora) utvrditi hijerarhija potreba koje treba zadovoljiti i, prema tome, delatnosti koju treba razvijati.

Opšte je poznata primedba da su se dosad postojeća preduzeća birokratisala, to jest nisu podsticala potrebe niti organizovala da se one zadovolje. Zbog toga se često i dešavalo da je haotična inicijativa pojedinca davala bolje plodove od organizovane inicijative. Istina je u tome da u ovom drugom slučaju nije postojala „inicijativa“ i nije postojala „organizacija“ nego samo birokratija i fatalističko aljkavo poslovanje. Umesto da jača napore, ta takozvana organizacija je često bila narkotik, nešto što pritiska, čak opstrukcionizam i sabotaža. Uostalom, ne može se govoriti o ozbiljnom novinskom i izdavačkom preduzeću ako nedostaje ovaj elemenat: organizovanje kupaca, prodaje, a za tu prodaju — pošto je u pitanju poseban kupac (bar u svojoj masi) — potrebna je posebna organizacija, tesno vezana za ideološku usmerenost prodaje „robe“. Uobičajena je napomena da je u savremenom listu administrativni direktor — pravi direktor, a ne onaj redakcijski.

Intelektualni pokreti i centri. — Dužnost je novinarske delatnosti (u njenim različitim manifestacijama) da prati i kontroliše sve intelektualne pokrete i centre koji postoje i obrazuju se u zemlji. Sve, to jest isključujući samo one koji imaju slučajan i neozbiljan karakter; mada i te pokrete treba bar zabeležiti, onim tonom koji zaslužuju.

Razlika između intelektualnih *centara* i *pokreta* i druge razlike i stepenovanja. Katolicizam je, na primer, veliki centar i veliki pokret, ali u njemu samom postoje parcijalni pokreti i centri koji teže da preobrazu celinu, ili imaju određenije i ograničenije ciljeve o kojima treba voditi računa. Pre nego išta drugo, treba izgleda „nacrtati“ intelektualno-moralnu *mapu* zemlje, to jest zaokružiti velike pokrete ideja i velike centre (ali velikim pokretima

ne odgovaraju uvek veliki centri, bar ne onim uočljivim i konkretnim obeležjima koji se obično pripisuju toj reči, a tipičan primer za to jeste katolički centar).

Treba zatim voditi računa o novatorskim podsticajima koji se ispoljavaju, ali nisu uvek vitalni, to jest nemaju posledica, ali ih zbog toga ne treba manje pratiti i kontrolisati. Početak jednog pokreta je uvek nesiguran, njegova je budućnost neodređena itd. Da li će biti potrebno sačekati da taj pokret postigne svu svoju snagu i čvrstinu da bi se čovek njime bavio? Nije čak ni neophodno da on bude postojan, dosledan i intelektualno bogat: ne pobeđuju uvek oni pokreti koji su najpostojaniji, najdosledniji i intelektualno najbogatiji. Često čak pobeđuje neki pokret upravo zbog svoje osrednjosti i logičke gipkosti; svemu tu ima mesta, najupadljiviji kompromisi su mogući i oni upravo mogu biti razlog uspehu . . .

Diletantizam i disciplina. — Potreba za ozbiljnom i oštrom unutrašnjom kritikom bez konvencionalnosti i polovičnih mera. Postoji jedna tendencija istorijskog materijalizma koja podstiče i favorizuje sve loše tradicije prosečne italijanske kulture i kao da priliči nekim crtama italijanskog karaktera, a to su: improvizacija, „talentizam“, fatalistička lenost, bezumni diletantizam, nedostatak intelektualne discipline, neodgovornost i moralna i intelektualna neloyalnost. Istorijski materijalizam ruši čitav niz predrasuda i konvencionalnosti, lažnih dužnosti, licemernih obaveza: ali ne opravdava zbog toga padanje u skepticizam i snobovski cinizam. Isti rezultat je imao i makijavelizam zbog toga što su ljudi proizvoljno širili pojmove, ili što su brkali politički „moral“ i privatni „moral“, to jest politiku i etiku, a to brkanje svakako nije postojalo kod Makijavelija, naprotiv, jer se Makijavelijeva veličina sastoji upravo u tome što je on napravio razliku između politike i etike.

Ne može postojati stalno udruženje sposobno da se razvija, a da se ne oslanja na određena etička načela koja samo udruženje postavlja svojim pojedinim članovima zbog unutrašnjeg jedinstva i homogenosti, — što je potrebno da bi se postigao cilj. Nisu zbog toga ta načela

lišena sveopšteg karaktera. Tako bi bilo kad bi udruženje imalo cilj u samom sebi, to jest kad bi bilo sekta ili udruženje za vršenje zločinštava (u tom jedinom slučaju izgleda mi da se može reći da se politika i etika brkaju upravo zato što je „posebno“ izdignuto do „opšteg“). Ali jedno normalno udruženje zamišlja sebe samo kao aristokratiju, elitu, avangardu, to jest shvata sebe samo kao udruženje koje je milionima niti vezano za određenu društvenu grupaciju, a preko nje i za čitavo čovečanstvo. Stoga se to udruženje ne postavlja kao nešto konačno i okamenjeno, nego kao nešto što teži da se proširi na čitavu jednu društvenu grupaciju, koja se opet shvata kao nešto što teži da ujedini čitavo čovečanstvo. Svi ti odnosi daju po svojoj tendenciji sveopšti karakter etici grupe, koju treba pojmiti kao sposobnu da postane norma vladanja čitavog čovečanstva. Politika je shvaćena kao proces koji će se preliti u moral, to jest kao nešto što teži da izbije u nešto zajedničko u čemu će biti prevaziđena politika, pa, prema tome, i moral. S tog istorijskog stanovišta (storicistico) može se jedino objasniti strepnja mnogih ljudi u pogledu nesaglasnosti između privatnog i javno-političkog morala. Ona je nesvestan i sentimentalno nekritički odraz suprotnosti sadašnjeg društva, to jest odsustva jednakosti moralnih subjekata.

Ali, ne može se govoriti o *eliti*-aristokratiji, avangardi, kao o neodređenoj i haotičnoj zajednici na koju bi milošću nekog tajanstvenog svetog duha ili nekog drugog tajanstvenog i metafizičkog nepoznatog božanstva silazio dar inteligencije, sposobnosti, vaspitanja, tehničke spreme itd.; pa ipak, takav način shvatanja je uobičajen. Odražava se u malom ono što se dešavalo na nacionalnom planu kada se država shvatala kao nešto izdvojeno iz zajednice građana, kao neki bog-otac koji će misliti o svemu, brinuti se o svemu, itd. Otuda odsustvo stvarne demokratije, stvarne kolektivne nacionalne volje, i stoga u toj pasivnosti pojedinaca i potreba za više ili manje prikrivenim despotizmom birokratije. Zajednicu treba shvatiti kao proizvod delovanja kolektivne volje i misli, proizvod koji je postignut putem konkretnog pojedinačnog napora, a ne putem nekog sudbonosnog procesa koji je pojedincima tuđ. Otuda proizilazi obaveza unutrašnje a ne samo

spoljne i mehaničke discipline. Ako tu treba da bude polemika i rascepa, ne treba se plašiti toga da se čovek s njima suoči i da ih savlada: oni su neizbežni u ovim procesima razvitka, a izbegavati ih znači samo odgoditi ih za ono vreme kada će postati upravo opasni ili čak katastrofalni itd.

Tipski časopisi. — Uglavnom se mogu utvrditi tri osnovne vrste časopisa, koje karakteriše način na koji se ureduju, vrsta čitalaca kojima se oni misle da obraćaju, vaspitni ciljevi koje žele da postignu. Prvu vrstu može nam pružiti spoj direktivnih elemenata koji se na specijalizovan način susreću u *Kritici* B. Kročca, u *Politici* F. Kopole i *Nuova rivista storika* od K. Barbagala. Druga vrsta, „kritičko-istorijsko-bibliografska“, dobija se iz kombinacija elemenata koji su bili karakteristični za najuspelije sveske *Leonarda* od L. Rusa, *Unita* od *Rerum scriptor*-a i *Precolinijevog* časopisa *La voce*. Treću vrstu davala bi kombinacija nekih elemenata drugog tipa i takve vrste nedeljnih engleskih listova kao što su *Mančester gardian* *vikli* ili *Tajms vikli*. Svaka od ovih vrsta časopisa morala bi da ima veoma jedinstven intelektualni smer, a ne antologijski karakter, to jest svaki časopis bi morao da ima homogenu i disciplinovanu redakciju; stoga bi mali broj „glavnih“ saradnika morao da piše suštinski deo svake sveske. Redakcijski pravac morao bi biti snažno postavljen, i to na takav način da rad bude intelektualno homogen, iako uz neophodne razlike u stilu i književnim ličnostima. Redakcija bi morala da ima pisani statut koji bi, onde gde može da posluži, zabranjivao digresije, sukobe, kontradiktornosti (sadržinu svake sveske morala bi, na primer, pre objavljivanja da odobri redakcijska većina).

Jedinstven kulturni organizam koji bi različitim slojevima čitalaca pružio tri gorepomenute vrste časopisa (uostalom, te tri vrste bi morao prožimati zajednički duh), uz pomoć odgovarajućih kolekcija knjiga — takav organizam bi udovoljio zahtevima izvesne mase čitalaca koji su intelektualno aktivniji, ali samo potencijalno, čitalaca koje je važnije razvijati, navesti na to da konkretno misle, preobraziti ih, učiniti ih homogenim na osnovu izvesnog

organskog razvojnog procesa koji bi vodio od jednostavnog opšteg načina mišljenja do povezane i sistematske misli.

Kritičko-istorijsko-bibliografska vrsta: analitičko ispitivanje dela koje bi bilo izvršeno s tačke gledišta onih čitalaca časopisa koji, uopšte uzev, ne mogu čitati sama dela. Jedan naučnik koji ispituje određenu istorijsku pojavu da bi sastavio sintetičan esej mora izvršiti čitav niz prethodnih istraživanja i intelektualnih operacija koji se samo malim delom iskorišćuju. Taj rad se može, međutim, iskoristiti za takvu srednju vrstu časopisa za prosečnog čitaoca, kome je za intelektualni razvoj potrebno da pored sintetičkog eseja ima pred sobom i svu analitičku aktivnost u celini koja je dovela do jednog takvog rezultata. Običan čitalac nema i ne može imati „naučnu“ spremu koja se stiče samo stručnim radom: stoga mu treba pomoći da stekne bar njen „smisao“ pomoću podesne kritičke aktivnosti. Nije dovoljno davati mu već razrađene koncepcije, fiksirane u „konačnom“ izrazu. Njemu izmiče njihova konkretnost, a ona leži u procesu koji je doveo do određenog tvrđenja: stoga mu treba pružiti čitav niz rasuđivanja i posrednih veza, dobro uočenih i to ne samo u nagoveštajima. Na primer: jedan složen istorijski pokret raščlanjuje se u vremenu i u prostoru i povrh toga se može još raščlanjivati na raznim planovima: tako Katolička akcija, iako je uvek bila upravljana iz jednog centra, pokazuje velike razlike (čak i nesaglasnosti) u stavovima prema različitim pokrajinama u raznim vremenima i prema posebnim problemima (na primer, agrarno pitanje, sindikalni pravac itd.).

U časopisima te vrste preko su potrebne ili korisne neke rubrike: 1. Političko-filozofski-enciklopedijski rečnik u ovom smislu: u svakoj svesci treba objavljivati jednu ili više malih monografija enciklopedijskog karaktera o političkim, filozofskim i naučnim pojmovima, koji se često nalaze u novinama i časopisima, a prosečan čitalac ih teško razume ili ih naprosto izvrće. U stvari, svaka kulturna struja stvara svoj jezik, to jest učestvuje u opštem razvitku određenog nacionalnog jezika, uvodeći nove izraze, bogateći novom sadržinom izraze koji su već u upotrebi, stvarajući metafore, služeći se istorijskim imenima da bi se olakšalo shvatanje i sud o određenim

savremenim situacijama itd. itd. Način raspravljanja bi morao da bude „praktičan“, to jest morao bi da se vezuje za potrebe koje se stvarno osećaju, a po obliku izlaganja morao bi da bude prilagođen proseku čitalaca. Sastavljači bi po mogućnosti morali da budu obavješteni o najčešćim greškama, morali bi se vraćati na same izvore grešaka, to jest na izdanja naučnih burgija, tipa popularna biblioteka „Sonconjo“, ili na enciklopedijske rečnike (Melci, Premoli, Bonači itd.), ili na najrasprostranjenije popularne enciklopedije (kao što je ona „Sonconjova“ itd.). Te rasprave se ne bi morale davati u organskom obliku (na primer, po alfabetskom redu ili grupisane po materiji) niti po unapred određenoj štednji prostora, kao da je već u izgledu celokupno delo, nego bi, naprotiv, morale biti stavljene u neposrednu vezu s predmetom koji tretira sam časopis ili oni srodni časopisi višeg ili elementarnijeg tipa. Opširnost raspravljanja bi se morala postepeno utvrđivati ne prema unutrašnjoj važnosti predmeta nego prema neposrednom novinskom interesu (sve to neka je kazano uopšte i shvaćeno s uobičajenom merom visprenosti); jednom reči, rubrika se ne sme davati kao knjiga u nastavcima nego svaki put kao raspravljanje o predmetima koji su zanimljivi sami po sebi, iz čega bi mogla nastati knjiga, ali to nije nužno.

2. S prethodnom je povezana i rubrika biografija, koju treba shvatiti na dva načina: bilo tako što čitav život jednog čoveka može biti zanimljiv za opštu kulturu izvesnog društvenog sloja, bilo što neko istorijsko ime može ući u enciklopedijski rečnik zbog nekog određenog pojma ili sugestivnog događaja. Tako se, na primer, može desiti da treba govoriti o lordu Kersonu, da bi se pomenula činjenica da je kriza parlamentarnog režima postojala već pre svetskog rata, i to baš u Engleskoj, u zemlji, naime, gde je taj režim izgledao najefikasniji i najbitniji. To ne znači da treba sastaviti čitavu biografiju lorda Kersona. Osobu prosečne kulture interesuju samo dva biografska podatka: a) lord Kerson je 1914, uoči rata, skupio u Ulsteru veoma brojna armijski korpus da bi se pobunom mogao suprotstaviti primeni zakona irskog Home Rule, odobrenog od Parlamenta koji, prema engleskom „izrazu“, „može učiniti sve izuzev da čovek

postane žena"; b) lord Kerson ne samo što nije bio kažnjen za „veleizdaju“ nego je ubrzo, kad je izbio rat, postao ministar. (Možda je korisno da se potpune biografije iznesu u odvojenoj rubrici.)

3. Druga jedna rubrika može biti rubrika političko-intelektualnih autobiografija. Ako su dobro sastavljene, iskreno i jednostavno, one mogu izazvati najveće novinarsko interesovanje i imati veliku obrazovnu efikasnost. Kako se neko uspeo osloboditi izvesnog provincijskog ili korporativnog ambijenta, kroz kakve je spoljne podsticaje i kakve unutrašnje borbe prolazio da bi postao istorijski superiorna ličnost — to može, ako je izneseno živo, navoditi na izvestan intelektualni i moralni pravac, pored toga što može biti dokumenat kulturnog razvitka u izvesnim epohama.

4. Glavnu rubriku bi moglo sačinjavati kritičko-istorijsko-bibliografsko ispitivanje prilika u pokrajinama (podrazumevajući pod pokrajinom izdiferenciran geo-privredni organizam). Mnogi ljudi bi hteli da upoznaju i da proučavaju lokalne prilike, koje uvek bude mnogo interesovanja, ali ne znaju kako to da čine, odakle da počnu. Ne poznaju bibliografski materijal, ne umeju da istražuju po bibliotekama itd. Reč bi, dakle, bila o tome da se jednom određenom problemu (ili naučnoj temi) dā opšta osnova, navodeći knjige u kojima je on razmatran, članke u stručnim časopisima, a pored toga još sirov materijal (statistike itd.) u vidu bibliografskih pregleda, s naročitom opširnošću što se tiče malo poznatih publikacija ili onih na stranim jezicima. Ovaj posao se može sprovesti, i to ne samo za pokrajine nego, sa različitih stanovišta, za opšte probleme, kulturna pitanja itd.

5. Sistematski pregled novina i časopisa, i to onog dela koji se tiče osnovnih rubrika; trebalo bi navesti samo autora, naslov, i izneti kratku belešku o tendencijama. Tu bibliografsku rubriku trebalo bi sastavljati za svaku vesku, a za neka pitanja bi trebalo da bude i retrospektivna.

6. Recenzije knjiga. — Dva tipa recenzija: kritičko-informativni: pretpostavlja se da prosečan čitalac ne može čitati određenu knjigu, ali da je za njega korisno da se upozna s njenom sadržinom i zaključcima. Teorijsko-kritički tip: pretpostavlja se da čitalac mora pročitati datu

knjigu, i onda se ne daje samo njena sadržina nego se kritički izlažu primedbe koje joj se mogu postaviti, naglašavaju se najzanimljiviji delovi, razvija se poneki deo koji je u knjizi zanemaren itd. Taj drugi tip recenzije podesniji je za časopise višeg stepena.

7. Kritičko-bibliografski pregled, sreden po predmetima ili grupama *pitanja*, literature koja se tiče autorâ i pitanja bitnih za pogled na svet koji leži u osnovi uređivanja časopisa; italijanskih autora i delâ stranih autora koja su prevedena na italijanski. Taj bi pregled morao biti veoma detaljan i široko obrazložen, jer treba imati na umu da se jedino na taj način i takvim kritičkim sistematskim radom može dopreti do autentičnog izvora čitavog niza pogrešnih pojmova koji kruže bez kontrole i cenzure. Treba imati u vidu da u svakoj italijanskoj pokrajini, s obzirom na neobično bogatu raznovrsnost lokalnih tradicija, postoje grupe i grupice koje karakterišu posebni ideološki i psihološki motivi: „Svako selo ima ili je imalo svoga lokalnog sveca, dakle svoj kult i svoju kapelu.“

Jedinstveno nacionalno stvaranje homogene kolektivne svesti iziskuje mnogostruke uslove i inicijative. Širenje iz homogenog centra jednog homogenog načina mišljenja i delovanja osnovni je uslov, ali on ne sme i ne može biti i jedini. Veoma rasprostranjenu zabludu predstavlja mišljenje da svaki društveni sloj stvara svoju svest i svoju kulturu na isti način, istim metodima, to jest metodima profesionalnih intelektualaca. Intelektualac je „stručnjak“ (skilled) koji poznaje funkcionisanje svojih specijalizovanih „mašina“, ima svoje „šegrtovanje“ i svoj „Tejlorov sistem“. Detinjasto je i iluzorno pripisivati svim ljudima tu stečenu a ne urođenu sposobnost, kao što bi bilo detinjasto misliti da svaki radnik može biti mašinovođa. Detinjasto je misliti da se neki „jasan pojam“, koji je u zgodnoj prilici proširen, uklapa u razne svesti s istim „organizatorskim“ efektima iscrpne jasnoće: to je „prosvetiteljska“ greška. Sposobnost profesionalnog intelektualca da spretno kombinuje metod indukcije i dedukcije, da uopštava ne zapadajući u prazni formalizam, da iz jedne oblasti rasuđivanja prenosi u drugu izvesna merila razlikovanja, prilagođavajući ih novim uslovima itd. — to

je „specijalnost“, to je „kvalifikacija“, a ne pripada običnom zdravorazumskom rasuđivanju. Nije, dakle, dovoljna premisa „organskog širenja iz homogenog centra jednog homogenog načina mišljenja i delovanja“. Isti svetlosni zrak, prolazeći kroz razne prizme, dovodi do prelamanja svetlosti: ako želimo da postignemo isto prelamanje potreban je čitav niz rektifikacija pojedinih prizmi.

Strpljivo i sistematsko „ponavljanje“ osnovno je metodsko načelo: ali ne ono mehaničko, „besomučno“, materijalno ponavljanje, već prilagodavanje svakog pojma raznim kulturnim osobenostima i tradicijama, iznošenje i ponovno njegovo iznošenje u svim njegovim pozitivnim vidovima i tradicionalnim negacijama, uklapajući uvek svaki parcijalni vid u celinu. Naći stvarnu identičnost pod prividnom razlikom i protivrečnošću i otkriti suštinsku raznovrsnost pod prividnom identičnošću — to je onaj najdelikatniji, neshvaćeni, a ipak suštinski dar kritičara ideja i istoričara istorijskog razvitka. Vaspitno-obrazovni rad koji razvija jedan homogeni kulturni centar, stvaranje kritičke svesti koju on pokreće i podstiče na određenoj istorijskoj osnovi koja sadrži konkretne premise za takvo stvaranje — takva delatnost se ne može ograničiti na jednostavno teorijsko izlaganje „jasnih“ metodskih načela. To bi bila puka delatnost „filozofa“ iz XVIII veka. Taj nužni rad je složen i mora biti postepen i raščlanjen: tu treba da se kombinuju metodi indukcije i dedukcije, zatim formalna logika i dijalektika, identifikovanje i razlikovanje, pozitivno dokazivanje i rušenje onoga što je staro. Ali to ne treba činiti apstraktno nego konkretno, na osnovu stvarnosti i delotvornog iskustva.

Ali kako doznati koje su zablude najrasprostranjenije i najukorenjenije? Očevidno, nemoguće je voditi „statistiku“ načina mišljenja i pojedinih ličnih mišljenja, sa svim kombinacijama koje proizilaze po grupama i grupicama. — statistiku koja bi dala organsku i sistematsku sliku stvarnog kulturnog stanja i načina na koji se realno predstavlja „opšti način mišljenja“; ne ostaje, dakle, ništa drugo nego da se izvrši sistematska revizija literature koja je najviše rasprostranjena u narodu i koja mu je najviše po volji. Potrebna je revizija koja bi bila spojena s

proučavanjem i kritikom ideoloških struja iz prošlosti, od kojih je svaka „mogla“ ostaviti naslage, spajajući se raznoliko sa onim prethodnim i narednim.

U ovaj niz zapažanja uklapa se jedno opštije merilo: naime, do promene u načinima mišljenja, u verovanjima, u shvatanjima ne dolazi se naglim, jednovremenim i uopštenim „eksplozijama“, nego, naprotiv, skoro uvek „sukcesivnim kombinacijama“, i to po najrazličitijim „obrascima“ koje „autoriteti“ ne mogu kontrolisati. Iluzija o eksplozivnom karakteru nastaje zbog odsustva kritičkog duha. Kao što se kod načina vuče nije prešlo odmah od diližanse sa životinjskom vučom na moderne električne ekspresne vozove, nego se prolazilo kroz niz prelaznih kombinacija koje delimično još postoje (kao životinjska vuča na tračnicama itd. itd.), kao što se dešava da se železnički materijal koji je zastareo u Sjedinjenim Državama još uvek upotrebljava u Kini, i tamo čak predstavlja tehnički napredak — tako se i u oblasti kulture raznoliko kombinuju razni ideološki slojevi. I ono što je u gradu postalo „staro gvožđe“, to još predstavlja „oruđe“ u provinciji. Štaviše, u oblasti kulture „eksplozije“ su još rede i još manje intenzivne nego u oblasti tehnike, u kojoj se novatorstvo širi, bar na višem planu, relativno brzo i istovremeno. „Eksplozija“ političkih strasti, nagomilanih u periodu tehničkih preobražaja, kojima ne odgovaraju novi adekvatni oblici pravne organizacije nego neposredno izvestan stepen direktnih i indirektnih prinuda — brka se sa kulturnim preobražajima koji su spori i postupni. Jer, ako je strast impulsivna, kultura je proizvod složenog stvaranja. (Primedba o tome da je ponekad u provinciji „alatka“ ono što je u gradu postalo „staro gvožđe“ može se korisno dalje razraditi).

Beleška I. — Tip časopisa *Politika* — Kritika zahteva odmah skup specijalizovanih urednika sposobnih da u izvesnim vremenskim razmacima daju naučno razraden i odabran materijal; postojanje takvog skupa urednika, koji su međusobno postigli izvestan stepen kulturne homogenosti, daleko je od toga da bude laka stvar, i to predstavlja dostignuće u razviku jednog kulturnog pokreta. Takav tip časopisa može biti zamenjen (ili anticipiran) objavljivanjem „godišnjaka“. Taj „godišnjak“ ne bi smeo imati ničeg sličnog ili zajedničkog s nekim popularnim „almanahom“ (čije je sastavljanje kvalitativno vezano za dnevni list, to jest čije je sastavljanje unapred određeno imajući u vidu prosečnog

čitaoca dnevnog lista). Ne bi to smela da bude ni prigodna antologija odveć dugih napisa da bi ih mogao prihvatiti neki drugi tip časopisa; trebalo bi, naprotiv, da bude organski pripremljen po opštem planu, tako da vrši ulogu prospekta određenog programa časopisa. Mogao bi biti posvećen samo jednom predmetu ili podeljen na odeljke, i razmatrati organski niz osnovnih pitanja (o uredenju države, o međunarodnoj politici, o agrarnom pitanju itd.). Svaki „godišnjak“ bi morao biti potpuna celina (ne bi smeo donositi napise u nastavcima) i morao bi biti snabdeven bibliografijama, analitičkim indeksima itd. Proučavati razne vrste popularnih „almanaha“, koji su prave male enciklopedije aktuelnosti, razume se pod uslovom da su dobro sastavljeni.

Časopisi koji raspravljaju o moralu. — Tipičan časopis bio je Gocijev *Oservatore*, to jest onakav moralizatorski tip časopisa kakav je izlazio u XVIII veku (a dostigao je savršenstvo u Engleskoj, gde je i nastao sa Edisonvim *Spektejtorom*) koji je imao izvestan kulturno-istorijski značaj za širenje novog shvatanja života i služio prosečnom čitaocu kao prelazna karika između religije i savremene civilizacije. Danas se taj tip, već oronuo, održava naročito u katoličkoj oblasti, dok se u oblasti savremene civilizacije preobrazio, uključujući se u humorističke časopise koji bi, na svoj način, hteli da budu „konstruktivna“ kritika običaja: izdanja tipa *Fantazio*, *Šarivari* itd.; njima odgovarajućih časopisa u Italiji nema (nešto slično bili su prvobitni Podrekin *Magarac*³⁹ i *Seme*, pisan za seljake). Po nekim svojim vidovima izvesne rubrike gradske hronike ili sudske hronike dnevnih listova i takozvani „mali *elzeviri*“⁴⁰ i kurzivi vode poreklo iz časopisa XVIII veka koji su raspravljali o moralu. (. . .)

(. . .) Može se reći da opšti tip pripada oblasti „opšteg načina mišljenja“ ili „zdravog razuma“, jer je njegov cilj da izmeni prosečno mišljenje izvesnog društva, kritikujući, predlažući, ismevajući, ispravljajući, obnavljajući i, konačno, uvodeći „nov opšti način mišljenja“. Iako su pisani živo, s izvesnim smislom za odstojanje (tako da ne dobijaju propovedni ton), ali ipak s iskrenim interesovanjem za prosečno mišljenje, časopisi toga tipa mogu biti veoma rasprostranjeni i vršiti dubok uticaj. Oni ne smeju imati nikakvu naučnu ni moralizatorsku „naduvenost“, ne smeju biti „filistarski“ i akademski, niti smeju izgledati fanatični ni preterano pristrasni. Treba da uđu u sam „opšti način mišljenja“, odvajajući se od njega taman

toliko koliko je potrebno da imaju podrugljiv osmeh, ali to ne sme biti preziran niti bahato nadmoćan osmeh. (. . .)

(. . .) Svaki društveni sloj ima svoj „opšti način mišljenja“ i svoj „zdrav razum“, koji su u osnovi ono najrasprostranjenije poimanje života i čoveka. Svaka filozofska struja ostavlja talog „opšteg načina mišljenja“, i to je dokumenat njene istorijske ostvarljivosti. „Opšti način mišljenja“ nije nešto okamenjeno i nepomično, nego se stalno preobražava, bogateći se novim naučnim pojmovima i filozofskim mišljenjima koji su ušli u običaje. „Opšti način mišljenja“ je folklor filozofije i stoga uvek stoji između onog pravog folklor (kako se obično shvata) i filozofije, nauke, naučne ekonomije. Opšti način mišljenja stvara budući folklor, to jest relativno ukočenu fazu narodnih saznanja izvesnog vremena i mesta.

Izgled časopisa. — Veoma je znatna razlika između prvog broja časopisa *Leonardo*, koji izdaje Sansoni u Firenci, i brojeva koje izdaje kuća Treves. Pa ipak, izdavačka kuća Treves ne nalazi se među poslednjima u štamparskom pogledu. Izgled jednog časopisa je vrlo važan, bilo s komercijalne bilo s „ideološke“ tačke gledišta, da bi mu se mogla obezbediti vernost i privrženost čitalaca. U stvari, u ovom slučaju je teško razlikovati komercijalni faktor od ideološkog. Faktori: strana, sastavljena od margina, od prostora između stubaca, od širine stupca (dužina reda), od gustine stupca, to jest od broja slova u jednom redu i izgleda svakog slova, hartije i boje (lepota naslova, jasnoća slova, što zavisi od veće ili manje istrošenosti matrica ili ručnog sloga). Ti su elementi značajni ne samo za časopise nego i za dnevne listove.

Osnovni problem svakog lista (bio to dnevni list ili ne) jeste da obezbedi stalnu prodaju (ako je moguće u stalnom porastu), što zatim znači mogućnost da se izradi jedan komercijalni plan (u razvitku itd.). Svakako, osnovni elemenat sudbine jednog lista jeste ideološki, to jest činjenica da zadovoljava ili ne zadovoljava određene intelektualne, političke potrebe. Ali bila bi krupna greška verovati da je to jedini elemenat, a naročito da on važi ako se posmatra „izolovano“. Samo u izuzetnim okolno-

stima, u određenim periodima *boom*-a javnog mišljenja dešava se da jedno mišljenje ima uspeha bez obzira na spoljni oblik u kome je izneseno. Obično način prezentiranja ima velik značaj za stabilnost preduzeća i taj značaj može biti pozitivan, ali i negativan. Davati besplatno ili ispod cene nije uvek „dobar posao“, kao što nije dobar posao ni navoditi ljude na to da plaćaju preskupo, ili davati čoveku „malo“ za „njegov novac“. Tako je to bar u politici.

Javnost zazire od mišljenja koje u štampanom obliku ništa ne staje, vidi u tome klopku. I obrnuto: ona „politički“ zazire od onoga ko ne ume dobro da upravlja fondovima koje daje sama javnost. Kako bi ljudi mogli smatrati da je sposobna za vršenje državne vlasti partija koja nema ili ne ume da izabere (što je isto) ljude za dobro vođenje lista ili časopisa. I obrnuto: grupa koja oskudnim sredstvima ume da postigne u novinarskom pogledu dragocene rezultate, pokazuje time, ili već time, da će dobro umeti da upravlja i obimnijim organizmima. Eto zbog čega „izgled“ izdanja treba negovati isto onako brižljivo kao i ideološku i intelektualnu sadržinu. U stvari, to su dve nerazlučive stvari, i to opravdano. Dobro je načelo (ali ne uvek) da se izgledu izdanja dâ obeležje koje se već samo po sebi uočava i pamti; to je besplatna reklama, da tako kažemo, ali ne uvek, jer zavisi od psihologije posebne publike koju želimo da osvojimo.

Kritička informacija. — Niko ne može sam da prati čitavu literaturu objavljenu o nekoj grupi predmeta, pa čak ni onu o jednom jedinom predmetu. Za čitaoce prosečne kulture ili za one koje uvodimo u kulturni život obavezno je kritičko informisanje o svim izdanjima posvećenim grupi predmeta koji čitaoce mogu interesovati. Kao što upravljači imaju sekretarijat za štampu koji ih povremeno ili svakodnevno obaveštava o svemu što se objavljuje, a što je za njih neophodno da znaju, to isto i jedan časopis čini za svoje čitaoce. On će utvrditi svoj zadatak, ograničiti ga, ali to će biti njegov zadatak. Ali to zahteva da se pruža organski i potpun skup informacija: ograničen, ali organski i potpun. Recenzije ne smeju biti slučajne i povremene, nego sistematske; one moraju biti praćene

retrospektivnim „sazetim pregledima“ o najbitnijim pitanjima.

Kao ni list, kao ni knjiga, kao ni bilo koji drugi način didaktičkog izraza koji se obraća određenom proseku čitalaca, slušalaca itd., publike — tako ni časopis ne može zadovoljiti sve ljude u istoj meri, niti može svima biti jednako koristan. Važno je da on posluži kao podstrek za sve, jer nijedna publikacija ne može zameniti mozak koji misli, niti odrediti *ex novo* intelektualna i naučna interesovanja tamo gde postoji interesovanje samo za kafanske priče, ili tamo gde ljudi misle da se živi samo zbog rasonode i udobnog života.

Zbog toga se ne treba uznemiravati zbog mnogostrukih kritika: štaviše, ta mnogostrukost je dokaz da smo na dobrom putu. Kada je, naprotiv, motiv kritike jedinstven, tada treba razmisliti: 1) zato što može biti posredi stvaran nedostatak i 2) zato što smo mogli pogrešiti u pogledu „proseka“ čitalaca kojima se obraćamo, što znači da se radi naprazno, „za večnost“.

Vodiči — priručnici. — Niz vodiča i priručnika za čitaoca novina (i čitaoca uopšte). Kako se čita izveštaj o herzanskim kursevima, bilans industrijskog udruženja itd. (Ne smeju da budu dugački i treba da donose samo osnovne shematske podatke.) Kao orijentacija bi mogao poslužiti prosečan italijanski čitalac koji je, uopšte uzev, malo obavešten o tim pojmovima itd.

Svi ti priručnici mogli bi obrazovati popularnu zbirku prvog stepena — koja bi se mogla razviti u drugu zbirku „drugog stepena“ složenijih i obuhvatnijih tekstova itd. A obe zbirke imale bi školski karakter i bile bi sastavljene kao pomoć uz zamišljene lekcije. I te dve zbirke bi morale biti kao neki uvod u kolekcije naučnih tekstova opšte kulture, i kolekcije za stručnjake. Odnosno četiri zbirke: dve školske i dve opšte, koje bi bile podeljene na više ili manje elementarne, svaka u svojoj vrsti.

Podlistak. — Da bi stvarno bila pristupačna prosečnoj kulturi prosečnog čitaoca, svaka sveska časopisa morala bi da ima dva podlistka: 1) rubriku u kojoj bi sva imena i strane reči koji mogu biti upotrebljeni u raznim

člancima morali biti izneseni u najtačnijoj mogućoj fonetskoj transkripciji italijanskog jezika; otuda proizilazi potreba da se na osnovu praktičnih i jedinstvenih merila, kakve dopušta struktura pisanog italijanskog jezika, sastavi tablica prevodljivosti stranih fonema na italijanske foneme; 2) rubriku u kojoj bi se iznosilo značenje stručnih reči raznih terminologija (filozofske, političke, naučne, verske itd.) ili reči koje je određeni pisac specijalizovao u svojoj upotrebi.

Obično se ne ceni značaj tih tehničkih pomagala jer se ne razmišlja o tome koliko tegoba izaziva za pamćenje, a naročito za izražavanje sopstvenih misli, to što ljudi ne znaju kako se izgovaraju izvesna imena ili to što ne znaju značenje izvesnih izraza. Kada se čitalac suoči sa previše „karneada“⁴¹ izgovora i značenja, on zastaje, gubi poverenje u svoje snage i sposobnosti i čovek ne uspeva da ga izvuče iz stanja intelektualne pasivnosti u koje se zaglibljuje njegova inteligencija.

Državne novine. — Ono što je Napoleon III rekao o novinarstvu engleskom novinaru Melsu Konu* za vreme svog zatočeništva u Nemačkoj. Prema onome što je rekao, Napoleon je hteo da od zvaničnih novina načini uzoran list koji bi se slao besplatno svakom biraču, a u njemu bi saradivala najuglednija pera vremena i on bi donosio najtačnije i najproverenije informacije iz svih krajeva sveta. Polemika bi se isključila, to jest ograničila bi se na posebne novine itd.

Zamisao o državnim novinama logično je vezana za neliberalne državne strukture (to jest one u kojima se građansko društvo meša s političkim društvom), pa bile one despotske ili demokratske (odnosno u onim društvima u kojima oligarhijska manjina pretenduje na to da je čitavo društvo, ili u onima u kojima neodređeni narod pretenduje i veruje da je prava država). Ako je škola državna, zašto da ne bude državno i novinarstvo, koje je škola za odrasle?

---

* Uporedi Pol Gerio: *Napoleonovo zatočeništvo u Nemačkoj*. Pariz, Peren, str. 250.

Napoleon je zaključivao, polazeći od ovog shvatanja: ako je tačan pravni aksiom da nepoznavanje zakona nije opravdanje za krivicu, onda država mora besplatno obavestavati građane o čitavoj svojoj aktivnosti, to jest mora ih vaspitavati: demokratski argumenat koji se pretvara u pravdanje oligarhijske aktivnosti. Taj argumenat nije ipak bez prednosti: on može biti „demokratski“ samo u društvima u kojima je istorijsko jedinstvo građanskog društva i političkog društva dijalektički shvaćeno (u stvarnoj, ne samo pojmovnoj dijalektici), a država shvaćena kao nešto što može biti prevaziđeno od strane „uređenog društva“ (*società regolata*): u tom društvu se vladajuća partija ne stapa organski s vladom, nego je orude za prelaz od građansko-političkog društva na „uređeno društvo“ ukoliko apsorbuje u sebi oba da bi ih prevazišla (a ne da produži njihovu suprotnost) itd.

Povodom novinarskog režima za vreme Napoleona III treba se setiti epizode s policijskim prefektom koji je opomenuo jedan list zato što u članku o đubrivu nije odlučno tvrdio koje je đubrivo najbolje. Po prefektovom mišljenju, to je doprinosilo da javnost ostane u neizvesnosti i stoga je za osudu i vredno policijske opomene.

Novinarske škole. — U *Nuova antologija* od 1. jula 1928. objavljen je pod ovim naslovom članak Ermana Amikučija, koji je zatim možda objavljen u knjizi s drugim napisima. Članak je zanimljiv zbog informacija i novih misli koje pruža. Treba istaći, međutim, da u Italiji treba rešavati mnogo složenije pitanje nego što to izgleda po pomenutom članku, i treba verovati da rezultati školskih inicijativa ne mogu biti vrlo veliki (bar što se tiče tehnički shvaćenog novinarstva; novinarske škole biće škole za opštu političku propagandu). Međutim, načelo da novinarstvo treba učiti, da nije racionalno pustiti da se novinar sam formira, slučajno, kroz „najobičniju praksu“, životno je načelo i ono će se sve više nametati u onoj meri u kojoj novinarstvo i u Italiji bude postajalo sve složenija industrija i sve odgovorniji građanski organizam.

Pitanje u Italiji nalazi svoje granice u činjenici da ne postoje velike novinarske koncentracije zbog decentralizacije nacionalnog kulturnog života, da ima malo novina i da

su čitalačke mase malobrojne. Novinarsko osoblje je brojem vrlo ograničeno, tako da se ono razvija kroz svoje sopstvene gradacije po značaju: manje značajni dnevnici (i nedeljni listovi) služe kao škole za značajnije listove i obrnuto. Urednik drugog reda u listu *Korijere* postaje direktor ili glavni urednik provincijskog dnevnika, a urednika koji je pokazao prvorazredne uredničke sposobnosti u provincijskom dnevniku ili nedeljnom listu apsorbira veliki dnevnik itd. Ne postoje u Italiji takvi centri kao što su Pariz, London, Berlin, koji broje na hiljade novinara, koji sačinjavaju pravu široku profesionalnu kategoriju, ekonomski važnu. Uz to su i plate u Italiji vrlo niske.* U nekim zemljama, kao u Nemačkoj, broj listova koji se štampaju u čitavoj zemlji znatan je i koncentraciji u Berlinu odgovara široka stratifikacija u provinciji.

Pitanje lokalnih dopisnika, koji retko (samo za velike gradove i uopšte one gde se štampaju značajni nedeljni listovi) mogu biti profesionalni novinari.

Za neke vrste novinara problem profesionalne škole mora se rešiti u okviru same redakcije. To se postiže time što se povremeni redakcijski sastanci integriraju u organske novinarske škole, na čija bi predavanja morali biti pozvani i elementi van redakcije u uskom smislu: omladinci i studenti, tako da one dobiju karakter pravih političko-novinarskih škola. Tu bi se održavala predavanja iz opštih predmeta (iz istorije, privrede, ustavnog prava itd.) čije bi održavanje bilo povereno i kompetentnim licima van redakcija, koja se mogu uživeti u potrebe novina.

Moralo bi se početi od načela da bi trebalo da svaki redaktor ili reporter bude osposobljen da sastavlja čitave novine i rukovodi svim njenim rubrikama, kao što bi svaki redaktor morao odmah steći osobine reportera, to jest pružiti listu svu svoju aktivnost itd.

---

* Povodom broja italijanskih novinara, *Italia letteraria* od 24. avgusta 1930. donosi podatke popisa koji je izvršio Sekretarijat Nacionalnog sindikata novinara: 30. juna bilo je upisano 1.960 novinara, od kojih 800 učlanjenih u Fašističku stranku; oni su bili ovako raspoređeni: sindikat u Bariju 30 i 26, u Bolonji — 108 i 40; Firenci — 108 i 43; Đenovi — 113 i 39; Milanu — 348 i 143;

Urednik gradske hronike. — Teškoća stvaranja dobrih urednika gradskih hronika, to jest novinara koji su tehnički pripremljeni da razumeju i analiziraju organski život velikog grada, postavljajući u taj okvir (bez pedanterije, ali ne i površno i bez „briljantnih“ improvizacija) svaki pojedinačni problem onako kako on postaje aktuelan. To što se kaže za urednika gradske hronike može se proširiti i na čitav niz javnih delatnosti: dobar urednik hronike morao bi imati tehničku pripremu, koja je dovoljna i neophodna da bi on mogao postati predsednik opštine ili čak prefekt ili predsednik (i to stvarni) provincijskog privrednog saveta sadašnjeg tipa; a s novinarskog gledišta, on bi morao odgovarati dopisniku iz nekog velikog grada (i tako postepeno dalje, već prema kompetenciji i opadajućoj širini problema, dopisniku iz srednjih i malih gradova i sela).

Uopšte uzev, funkcije jednog dnevnog lista morale bi biti izjednačene s odgovarajućim funkcijama u administrativnom životu, i s tog stanovišta bi morale biti postavljene novinarske škole, ako želimo da ta profesija izide iz primitivnog i diletantskog stadija na kome se danas nalazi, ako želimo da postane kvalifikovana i da ima potpunu nezavisnost, to jest da dnevni list bude u stanju da pruži čitaocima informacije i sudove koji nisu vezani za posebne interese. Ako urednik hronike informiše javnost „novinarski“, kako se to kaže, to znači da on preko intervjua ili *tuyaux*-a⁴² prihvata bez kritike i samostalne ocene informacije i ocene onih lica koja nameravaju da se služe novinama za širenje određenih posebnih interesa.

Morala bi postojati dva tipa urednika hronike: 1) organski tip i 2) tip urednika koji bi vodio računa o aktuelnijim događajima. Da bismo izneli šire gledište, s tim organskim tipom urednika trebalo bi, ako je to moguće, sastavljati sveske o opštijim i stalnim vidovima života jednog grada, pošto se članci očiste od onih aktuelnih elemenata koji uvek moraju postojati u svakom novinarskom izdanju; ali, da se razumemo, u tim „organskim“ člancima aktuelni element mora biti podređen, a ne glavni. Stoga ti organski članci ne smeju biti odveć česti. Urednik hronike proučava gradski organizam u njegovoj celini i njegovoj opštosti da bi imao svoju

profesionalnu kvalifikaciju (samo retko urednik hronike može promeniti grad: njegova najveća kvalifikacija jeste to što je vezan za jedan određeni grad): pravilno je da ti originalni rezultati ili, uopšte uzev, korisni rezultati tog organskog proučavanja ne budu potpuno nepristrasni, da ne budu samo načelo nego da se i neposredno manifestuju, obuhvatajući i poneku aktuelnost. Istina je da je rad urednika hronike isto toliko obiman kao i rad glavnog urednika ili šefa službe u novinarskoj organizaciji s organskom podelom rada. U novinarskoj školi trebalo bi imati niz monografija o velikim gradovima i njihovom složenom životu. Sam problem snabdevanja jednog velikog grada takav je da može apsorbovati mnogo rada i mnogo aktivnosti.*

Dopisnici iz inostranstva. — U jednoj drugoj belešci pominjani su strani saradnici u italijanskim časopisima. Tip „dopisnika iz inostranstva“ jednog dnevnog lista je nešto drugo, ali ipak i za ovu aktivnost važe neka zapažanja iz one druge beleške. Međutim, ne treba zamišljati dopisnika iz inostranstva kao čistog reportera ili novinara koji prenosi dnevne vesti telegramom ili telefonom, to jest kao dopunu telegrafskih agencija. Najpotpuniji savremeni tip dopisnika iz inostranstva jeste partijski publicist, politički kritičar koji zapaža, komentariše najvitalnije političke struje jedne strane zemlje i teži da postane „stručnjak“ za pitanja te zemlje (veliki listovi zato imaju „dopisništva“ u raznim zemljama, a šef dopisništva je „politički pisac“, direktor ureda). Dopisnik bi se morao osposobiti da posle određenog vremena napiše knjigu o zemlji u koju je poslan da stalno boravi, da napiše kompletno delo o svim životnim vidovima nacionalnog i međunarodnog života te zemlje. (Drugo je specijalni dopisnik; on ide u jednu zemlju da obaveštava o neposrednim velikim događajima koji se tamo dešavaju.)

Merila za spremanje i formiranje dopisnika: 1) procenjivati događaje u istorijskom okviru same te zemlje,

---

* Vidi knjigu W. P. Heddeu, *How Great Cities Are Fed*. Heath, Boston 1929, prikazanu u *Donnale delji ekonomisti* od januara 1931. Heden razmatra snabdevanje nekoliko gradova Sjedinjenih Američkih Država, naročito Njujorka.

a ne samo u odnosu na sopstvenu zemlju. To znači da se stanje u jednoj zemlji, mora meriti po napretku i nazadovanju u samoj toj zemlji, a ne može biti mehanički uporedivano sa stanjem u ostalim zemljama u tom istom trenutku. Poređenje između država ima svoj značaj, jer meri relativni položaj svake od njih: zaista, jedna zemlja može napredovati, ali ako je u ostalima bio veći ili manji napredak, menja se relativni položaj, a menja se i međunarodni položaj te zemlje. Ako procenjujemo Englesku po onome što je ona bila pre rata, a ne po onome što je danas u odnosu na Nemačku, ocena se menja, mada i samo poređenje ima veliki značaj. 2) Partije u svakoj zemlji imaju nacionalni karakter, pored internacionalnog: engleski liberalizam nije jednak onom francuskom ili nemačkom, iako među njima ima mnogo zajedničkog itd. 3) Da li se mlade generacije nalaze u borbi sa starim generacijama u normalnoj meri u kojoj su mladi u borbi sa starima, ili pak stari imaju kulturni monopol koji je postao veštački i štetan? Da li partije odgovaraju novim problemima ili su prevaziđene i postoji kriza? itd. Ali najveća i najuobičajenija greška jeste kad čovek ne ume da izide iz sopstvene kulturne ljuštore, pa meri inostranstvo aršinom koji ne odgovara: to jest, kad ne uočava razlike pod jednakim formama i ne vidi istovetnost pod različitim formama.

KNJIŽEVNOST I NACIONALNI ŽIVOT PROBLEMI KNJIŽEVNE KRITIKE

Umetnost i borba za novu civilizaciju. — Umetnički odnos pokazuje, naročito u filozofiji prakse, neozbiljnu naivnost papagaja koji veruju da s malo stereotipnih formula poseduju ključ za otvaranje svih vrata (ti ključevi se, u stvari, zovu „kalauzi“).

Dva pisca mogu izražavati isti istorijsko-društveni trenutak, ali jedan može biti umetnik, a drugi obično mazalo. Rešiti pitanje ograničivši se na opisivanje onoga što ta dvojica društveno predstavljaju ili izražavaju, to jest izlažući ukratko, bolje ili lošije, obeležja jednog određenog istorijsko-društvenog trenutka znači da se nismo čak ni dotakli umetničkog problema. Sve to može biti korisno i potrebno; štaviše, sigurno da je tako, ali na jednom drugom polju: na polju političke kritike, kritike običaja, u borbi za uništavanje i prevazilaženje izvesnih struja osećanja i verovanja, izvesnih stavova prema životu i svetu; to nije kritika i istorija umetnosti i ne može se predstavljati kao takva, inače može doći do pometnje ili stagnacije naučnih pojmova, odnosno ne postižu se ciljevi svojstveni kulturnoj borbi.

Određeni istorijski trenutak nikada nije homogen; štaviše, on obiluje protivrečnostima. On postaje „osoben“, biva „trenutak“ razvitka po tome što u njemu izvesna osnovna životna aktivnost preovladuje nad ostalima, predstavlja jedan istorijski „vrhunac“: ali to podrazumeva hijerarhiju, sukob, borbu. Trebalo bi da predstavlja dati trenutak onaj čovek koji prikazuje tu preovladujuću aktivnost, taj istorijski „vrh“; ali kako proceniti onoga ko predstavlja druge aktivnosti, druge elemente? Zar ne „predstavljaju“ i oni? Ne predstavlja li istorijski „trenutak“ i onaj ko izražava njegove „reakcionarne“ i anahronističke elemente? Ili možda treba smatrati da predstavlja onaj ko izražava sve snage i sve elemente u sukobu i borbi, to jest onaj ko predstavlja protivrečnost istorijsko-društvene celine?

Može se čak misliti da je kritika književne civilizacije, borba za stvaranje nove kulture umetnička u tom smislu

što će se iz nove kritike roditi nova umetnost, ali to liči na sofizam. . .

. . . Izgleda očividno da treba govoriti, da budemo tačni, o borbi za „novu kulturu“, a ne za „novu umetnost“ (u neposrednom smislu). Možda se čak ne može reći, da se precizno izrazimo, ni da se vodi borba za novu sadržinu umetnosti, jer se sadržina ne može zamisliti apstraktno, odvojeno od forme. Boriti se za novu umetnost značilo bi boriti se za stvaranje novih individualnih umetnika, a to je apsurdno, jer se umetnici ne mogu veštački stvarati. Treba govoriti o borbi za novu kulturu, to jest za nov moralni život, koji ne može a da ne bude tesno povezan s novim poimanjem života, sve dok ne postane nov način osećanja i posmatranja stvarnosti, i, prema tome, svet intimno srastao s „mogućim umetnicima“ i s „mogućim umetničkim delima“.

To što se individualni umetnici ne mogu veštački stvarati ne znači, dakle, da novi svet kulture za koji se vodi borba, izazivajući strasti i toplu čovečnost, ne stvara nužno „nove umetnike“. To jest, ne može se reći da će Janko i Marko postati umetnici, ali se može tvrditi da će se iz pokreta roditi novi umetnici. Nova društvena grupa koja ulazi u istorijski život s hegemonijskim stavom, ispunjena sigurnošću u sebe, sigurnošću koju ranije nije imala — ta društvena grupa ne može a da ne stvori u svom okrilju ličnosti koje ranije ne bi našle dovoljno snage da se u izvesnom smislu u potpunosti izraze.

Tako, ne može se reći da će se formirati nova „poetska atmosfera“, prema frazi koja je pre nekoliko godina bila u modi. „Poetska atmosfera“ je samo metafora koja služi da se izrazi ukupnost već formiranih i otkrivenih umetnika, ili bar proces njihovog formiranja i otkrivanja, koji je već započet i učvršćen.

Vaspitna umetnost. — „Umetnost je vaspitna ukoliko je umetnost, a ne ukoliko je ‚vaspitna umetnost‘, jer u tom slučaju ne predstavlja ništa, a ništa ne može vaspitavati. Svakako, izgleda da svi složno želimo umetnost koja liči na umetnost preporoda a ne, na primer, na onu iz danuncijevskog vremena. Međutim, ako dobro razmotrimo, u toj želji ne postoji u stvari želja za jednom a ne za drugom umetnošću, već želja za jednom a ne za nekom

drugom moralnom stvarnošću. Isto tako, onaj ko želi da ogledalo odrazi lepu a ne ružnu osobu, ne želi da ogledalo bude drukčije već da osoba bude druga.“*

„Kada nastane poetsko delo ili ciklus poetskih dela, nemoguće je nastavljati taj ciklus proučavanjem i podražavanjem i variranjem tih dela: tim putem se dobija jedino takozvana poetska škola, *seservum pecus* epigona. Poezija ne rada poeziju; tu nema partenogeneze, traži se intervencija muškog elementa, onoga što je stvarno, strastveno, praktično, moralno. Najveći kritičari poezije upozoravaju u tom slučaju na to da ne treba pribegavati književnim receptima, nego, kako oni to kažu, treba „obnoviti čoveka“. Kada je čovek obnovljen, kada je osvežen duh, kada nastane nov život strasti, iz njega će iznikti, ako iznikne, i nova poezija.“**

Istorijski materijalizam može da usvoji tu primedbu. Književnost ne rada književnost itd., to jest ideologije ne stvaraju ideologije, nadgradnje ne radaju nadgradnje, sem kao inertno i pasivno nasleđe; one se ne radaju putem „partenogeneze“, nego intervencijom „muškog“ elementa, istorije, revolucionarne aktivnosti koja stvara „novog čoveka“, to jest nove društvene odnose.

Iz toga se izvodi i ovo: da „stari čovek“ zbog promene i sam postaje „nov“, jer stupa u nove odnose, pošto su raniji odnosi preokrenuti. Otuda proizilazi da još pre nego što je pozitivno stvoreni „novi čovek“ dao poeziju, možemo prisustvovati „labudovoj pesmi“ starog čoveka negativno obnovljenog: i često ta labudova pesma ima čudesni sjaj; novo se tu spaja sa starim, strasti se tu na neuporediv način usijavaju itd. (Nije li možda *Božanstvena komedija* u neku ruku srednjovekovna labudova pesma koja takode anticipira nova vremena i novu istoriju?)

Kriteriji književne kritike. — Zar shvatanje da je umetnost umetnost, a ne „željena“ i postavljena politička propaganda ne predstavlja samo po sebi prepreku za stvaranje određenih kulturnih struja koje bi bile odraz svoga vremena i koje bi doprinosile jačanju određenih

* B. Croce, *Kultura i moralni život*, poglavlje *Vera i programi*, iz 1911, str. 169/70.

** B. Croce, *Kultura i moralni život*, poglavlje *Suviše filozofije*, iz 1922, str. 241/42.

političkih struja? Ne izgleda da je tako; štaviše, izgleda da takvo shvatanje postavlja problem na radikalniji način. Čija je kritika efikasnija i definitivnija. Postavljanjem načela da u umetničkom delu treba tražiti samo umetnički karakter niukoliko se ne isključuje ispitivanje kakvo mnoštvo osećanja, kakav stav prema životu struji u samom umetničkom delu. Štaviše, da su to prihvatile savremene estetske struje vidi se kod De Sanktisa i kod samog Kročea. Ono što se isključuje jeste to da je neko delo lepo zbog svoje moralne i političke sadržine, a ne zbog svoje forme u koju se apstraktna sadržina slila i s kojom se poistovetila. Dalje, ispituje se i to nije li neko umetničko delo promašilo jer su spoljne, praktične, to jest veštačke i neiskrene preokupacije uputile autora u nekom drugom pravcu. Ovo izgleda čvorna tačka diskusije: Janko „hoće“ da izrazi izveštačeno određenu sadržinu i ne stvara umetničko delo. Umetnički neuspeh određenog umetničkog dela (jer Janko je dokazao da je umetnik u drugim delima koja je istinski osetio i proživeo) pokazuje da takva materija Janku ništa ne govori i da mu se otima, da je Jankova ponesenost lažna, tražena spolja, da Janko u tom određenom slučaju nije umetnik već sluga koji želi da se dopadne gospodarima. Postoje tu, dakle, dva niza činjenica: jedan estetskog karaktera, ili čiste umetnosti, i drugi — kulturne politike (odnosno čiste politike). Činjenica da dolazimo dotle da negiramo umetnički karakter nekog dela može poslužiti političkom kritičaru kao takvom da dokaže kako Janko kao umetnik ne pripada onom određenom političkom svetu i, pošto je njegova ličnost pretežno umetničke prirode, da u njegovom intimnom i najličnijem životu taj određeni svet ne dejstvuje, ne postoji. Janko je stoga u politici pritvoren, hoće da ljudi poveruju kako je on ono što u stvari nije itd. itd. Politički kritičar otkriva, dakle, Janka ne kao umetnika nego kao „političkog oportunistu“.

To što politički čovek vrši pritisak na umetnost svoga vremena, u želji da ona izrazi određeni svet kulture, to je politička delatnost, a ne umetničko-kritička delatnost: ako je svet kulture za koji se vodi borba živa i nužna činjenica, njegovo širenje će biti nezadrživo, on će naći svoje umetnike. Ali ako se to nezadrživo širenje, uprkos

pritisku, ne vidi i ako ono ne deluje, znači da je bio u pitanju izmišljen i lažan svet i papirnata i nategnuta elukubracija* osrednjih koji se vajkaju što se ljudi većeg intelektualnog uzrasta ne slažu s njima. Taj isti način postavljanja pitanja može biti znak postojanosti i čvrstine jednog takvog moralnog i kulturnog sveta: doista, takozvani „kaligrafizam“⁴³ samo je odbrana malih umetnika koji oportunistički prihvataju izvesna načela, ali se osećaju nesposobnim da ih umetnički izraze, to jest u njima svojstvenoj aktivnosti, i onda bulazne o čistoj formi koja biva svoja sopstvena sadržina itd. itd. Formalno načelo razlikovanja duhovnih kategorija i njihovog jedinstva u kružnom kretanju, čak i u svojoj apstraktnosti, omogućuje da se uhvati istinska stvarnost i kritikuje proizvoljnost i nazovi-život čoveka koji ne želi da igra otvorenim kartama, ili je naprosto mediokritet koga je slučaj postavio na rukovodeće mesto.

Uostalom, za odnos između literature i politike treba imati na umu ovo merilo: da književnik nužno mora da ima manje precizne i određene perspektive nego političar da mora biti manje „sektaš“, ako se tako može reći, ali na „protivrečan“ način. Za političara je svaka „fiksirana“ slika *a priori* reakcionarna, političar posmatra čitavo kretanje u njegovom nastajanju. Umetnik, naprotiv, mora imati „fiksirane“ slike, izlivené u svom konačnom obliku. Političar zamišlja čoveka kakav jeste, a istovremeno i kakav bi morao da bude za postizanje određenog cilja; njegov se rad sastoji upravo u tome da navodi ljude da se kreću, da izidu iz svog sadašnjeg bića kako bi kolektivno postali sposobni da postignu postavljeni cilj, to jest da se „saobrazé“ cilju. Umetnik nužno predstavlja „ono što postoji“ u izvesnom trenutku, što postoji lično, nekonformistički itd., realistički. Stoga, s političkog stanovišta, političar nikada neće biti zadovoljan umetnikom i neće moći biti zadovoljan: smatraće da umetnik uvek zaostaje za vremenom, da je uvek anahroničan, da ga stalno prevazilazi stalno kretanje. Ako je istorija stalan proces oslobađanja i samosvesti, očevidno je da će svaki stadij, kao istorija — u ovom slučaju kao kultura — odmah biti prevaziđen i neće više buditi interesovanje. . .

* Mukotrpná tvorevina

Ali, s jednog objektivnog stanovišta, kao što je za izvesne slojeve stanovništva još i danas „aktuelan“ Volter, tako mogu biti aktuelne — one, štaviše, to i jesu — ove književne grupe i kombinacije koje oni predstavljaju: objektivno znači, u ovom slučaju, da razvitak intelektualne i moralne obnove nije jednovremen u svim društvenim slojevima, naprotiv: još i danas, valja ponavljati, mnogi su ptolomejevci, a ne kopernikovci. Postoje mnogi „konformizmi“, mnoge borbe za nove „konformizme“ i različite kombinacije između onoga što jeste (s različitim stavovima) i onoga na čemu se radi da nastane (a mnogi su oni koji u tom smislu delaju). Teška je zabluda postaviti se na stanovište jedne „jedine“ linije naprednog pokreta, po kome se svaka nova tekovina akumulira i postaje premisa novih tekovina. Ne samo što postoje mnogostruke linije, nego i u „najprogresivnijoj“ liniji čine se koraci unazad. Dalje, Nizan ne ume da postavi pitanje takozvane „popularne književnosti“, to jest uspeha koji u narodnim masama ima feljtonska literatura (avanturistička, policijska, kriminalistička, itd.), uspeha koji pomažu bioskop i novine. Pa ipak, to pitanje predstavlja najveći problem jedne nove literature kao izraza intelektualne i moralne obnove: jer samo se među čitaocima te feljtonske literature može odabrati dovoljna i neophodna publika za stvaranje kulturne osnove novoj literaturi. Čini mi se da je problem u ovome: kako stvoriti skup književnika koji umetnički stoje prema feljtonskoj literaturi onako kako je Dostojevski stajao prema Siju ili Süljieu, ili kao što Česterton, u policijskom romanu, stoji prema Konanu Dojlu i Valasu? Treba u tu svrhu napustiti mnoge predrasude, ali naročito treba misliti o tome da se ne samo ne može imati monopol, nego da postoji kao protivnik veoma jaka organizacija izdavačkih interesa.

Najuobičajenija predrasuda jeste da se nova literatura mora poistovetiti s umetničkom školom intelektualnog porekla, kao što je to bilo s futurizmom. Premisa nove literature ne može a da ne bude istorijska, politička, narodna: ona mora težiti da razradi ono što već postoji, polemički ili na drugi način — to nije važno. Ono što je važno jeste to da ona pusti svoje korenje u *humus* narodne kulture takve kakva jeste, s njenim ukusima.

njenim tendencijama itd., s njenim moralnim i intelektualnim svetom, pa ma on bio i zaostao i konvencionalan.

Metodska merila. — Bilo bi besmisleno zahtevati da svake godine, i čak svakih deset godina, literatura jedne zemlje proizvede takvo delo kao što su *Verenici*⁴⁴ ili *Grobovi*⁴⁵ itd. Upravo zbog toga normalna kritičarska aktivnost ne može a da nema pretežno „kulturnog“ obeležja i da ne bude kritika „tendencija“, sem ako neće da bude stalni pokolj (a u tom slučaju kako izabrati delo koje treba masakrirati, pisca koga treba prikazati kao čoveka koji je stran umetnosti? Može se učiniti da se taj problem zanemari, međutim, ako se o njemu razmisli s gledišta savremene organizacije kulturnog života, on je osnovni). Kritičarska aktivnost koja bi bila trajno negativna, sastavljena od utuka, od dokazivanja da je reč o „nepoeziji“, a ne o „poeziji“, postala bi bljutava i odvratna: „izbor“ bi ličio na hajku na čoveka, ili bi se pak mogao smatrati „slučajnim“, pa stoga beznačajnim.

Izgleda izvesno da kritičarska aktivnost mora uvek imati jedan pozitivan vid u tom smislu što u delu koje razmatra mora istaći jednu pozitivnu vrednost koja, ako nije umetnička, može biti kulturna, i tada neće vredeti toliko pojedina knjiga, sem u izuzetnim slučajevima, koliko grupe radova svrstanih po kulturnoj tendenciji. O izboru: najjednostavniji kriterij, pored kritičareve intuicije i sistematskog ispitivanja celokupne literature — a to je ogroman rad koji je gotovo nemoguće obavljati pojedinačno — izgleda da je kriterij „knjižarskog uspeha“ shvaćenog u dva smisla: „uspeh kod čitalaca“ i „uspeh kod izdavača“, koji u izvesnim zemljama gde državni organi kontrolišu intelektualni život ima takode svoj značaj, jer kazuje kakav bi pravac država htela da da nacionalnoj kulturi.

Polazeći od kriterija Kročeve estetike, postavljaju se isti problemi: pošto se „fragmenti“ poezije mogu svugde naći, u *Ilustrovanoj ljubavi* kao i u strogo specijalizovanom naučnom delu, kritičar bi morao da poznaje „sve“ da bi bio u stanju da nađe „biser“ u blatu. U stvari, svaki pojedini kritičar oseća da pripada jednoj kulturnoj organizaciji koja deluje kao celina; ono što promakne jednom, to „otkriva“ i na to upozorava drugi itd. Čak i „književne

nagrade“, koje uzimaju maha, nisu ništa drugo nego bolje ili lošije organizovana manifestacija, s većim ili manjim elementima prevare, te službe kolektivne „signalizacije“ militantne književne kritike.

Treba istaći da u izvesnim istorijskim razdobljima praktična aktivnost može apsorbovati najveće stvaralačke inteligencije jedne nacije: u izvesnom smislu, u tim razdobljima se sve ljudske snage usredsređuju na strukturalni rad, i još se ne može govoriti o nadgradnjama. Na toj osnovi se u Americi stvorila sociološka teorija koja bi imala da opravda odsustvo kulturnog, humanističkog i umetničkog procvata u Sjedinjenim Državama. U svakom slučaju, da bi ma i prividno mogla imati opravdanje, ova teorija morala biti u stanju da pokaže obimnu stvaralačku aktivnost na praktičnom polju, iako sledeće pitanje ostaje bez odgovora: ako ta „poetsko-kreativna“ delatnost postoji i vitalna je, raspaljujući sve vitalne snage, energije, htenja, zanose čovekove, — kako to da ne raspaljuje književnu energiju i ne stvori epsko pesništvo? Ako toga nema, rađa se opravdana sumnja da je reč o „birokratskim“ energijama, snagama koje se ne šire i ne prostiru univerzalno, nego su represivne i brutalne: može li se pomisliti da će graditelji piramida, robovi kojima su se s bičem obraćali, lirski poimati svoj rad? Treba istaći da snage što upravljaju tom grandioznom praktičnom aktivnošću nisu samo represivne u odnosu na instrumentalni rad, što se može i shvatiti, nego su represivne svestrano, što je baš tipično i dovodi do toga da se izvesna književna energija, kao u Americi, ispoljava u ljudima koji se opiru organizaciji praktične aktivnosti, koja bi želela da se proglasi za „epiku“ po sebi. Ipak, situacija je gora tamo gde umetničkom ništavilu ne odgovara čak ni praktično-strukturalna aktivnost izvesne veličine, i gde se umetničko ništavilo opravdava praktičnom aktivnošću koja „ima da se ostvari“ i koja će svojevremeno dovesti do umetničke aktivnosti.

U stvari, svaka novatorska snaga je represivna u odnosu na svoje protivnike, ali utoliko što oslobađa latentne snage, što ih jača, uzdiže, utoliko što je ekspanzivna, a ekspanzivnost je njeno najizrazitije obeležje. Restauracije su univerzalno represivne, ma pod kakvim se

imenima javljale, naročito restauracije do kojih dolazi u današnjem vremenu: „otac Brešani“, brešanska literatura postaju preovlađujuće pojave.⁴⁶ Psihologiju koja je pretходила takvoj intelektualnoj manifestaciji stvorila je panika, kosmički strah od demonskih snaga koje se ne razumeju i koje se, prema tome, mogu kontrolisati jedino opštom represivnom prinudom. Sećanje na tu paniku (na njenu akutnu fazu) dugo traje i upravlja voljom i osećanjima; iščezavaju sloboda i stvaralačka aktivnost i ostaje mržnja, duh osvete, blesava zaslepljenost prikrivena jezuitskom sladunjavošću. Sve postaje praktično (u rdavom smislu te reči), sve je propaganda, polemika, implicitna negacija u bednom, skućenom, često prostačkom i odvratnom obliku kao u *Jevrejini iz Verone*.

Pitanje književne omladine jedne generacije. U ocenjivanju jednog pisca čija se prva knjiga razmatra biće potrebno svakako povesti računa o „starosti“, jer će se sud uvek odnositi i na kulturu: nezreo plod jednog mladića može se ceniti kao obećanje i on može dobiti ohrabrenje. Ali crvljive šljive nisu obećanje, čak i ako može izgledati da imaju isti ukus kao i nezrelo voće.

Jezički izraz pisane i govorne reči i ostale umetnosti.
— De Sanktis je negde napisao da je znao, pre nego što bi napisao esej ili predavanje o nekom Danteovom pevanju, više puta naglas pročitati to pevanje, da ga je učio napamet itd. Na ovo podsećamo zbog toga da bismo podržali primedbu da čak ni tako veliki stručnjaci kao što je De Sanktis ne mogu, izuzimajući retke prilike (a videće se koje), uživati u umetničkom elementu dela već pri prvom čitanju. Prvo čitanje pruža samo mogućnost da se ude u piščev kulturni i osećajni svet, pa čak ni to nije uvek tačno, naročito kod onih pisaca koji nam nisu savremeni, čiji je kulturni i osećajni svet različit od našeg. Pesma ljudoždera o radosti koju izaziva obilna gozba od ljudskog mesa može se zamisliti kao lepa, ali da bi se umetnički u njoj uživalo, bez „vanestetskih“ predubedenja, ona traži da se u izvesnom smislu psihološki udaljimo od današnje kulture.

Ali umetničko delo sadrži i druge „istorijske“ elemente, pored određenog kulturnog i osećajnog sveta, a to je jezik ne samo kao čisto verbalni izraz, kakav u

izvesnom vremenu i na izvesnom mestu može fiksirati gramatika, nego kao ukupnost slika i načina izražavanja koji ne ulaze u gramatiku. Ovi se elementi jasnije vide u drugim umetnostima. Japanski jezik odmah izgleda drukčiji od italijanskog, ali to nije slučaj s jezikom slikarstva, muzike, likovnih umetnosti uopšte: a, ipak, postoje i takve razlike u jeziku i one su utoliko uočljivije ukoliko se od umetničkih manifestacija umetnika više spuštamo na umetničke manifestacije folklora, u kojima je jezik tih umetnosti sveden na najsamonikliji i najprvobitniji element (treba se setiti anegdote o crtaču koji radi portret jednog Crnca, a ostali Crnci ismevaju svog zemljaka koji se portretiše, jer je slikar nacrtao samo „pola lica“).

S kulturnog i istorijskog gledišta, postoji pak velika razlika između jezičkog izraza pisane i govorne reči i jezičkog izraza drugih umetnosti. „Književni“ jezik je tesno povezan sa životom narodnih masa i razvija se sporo i samo molekularno; ako se može reći da svaka društvena grupa ima svoj „jezik“, ipak treba primetiti da između narodnog jezika i jezika obrazovanih kiasa postoji, sem u retkim izuzecima, stalna vera i stalna razmena. To se ne dešava kod jezika drugih umetnosti kod kojih sada postoje dve vrste pojava: 1) u njima su uvek živi, bar u mnogo većoj meri nego kod književnog jezika, izražajni elementi prošlosti, može se reći cele prošlosti; 2) kod njih se brzo stvara kosmopolitski jezik koji prima tehničko-izražajna sredstva svih nacija koje daju velike slikare, vajare, muzičare, itd. Wagner je dao muzici jezičkih elemenata koliko celokupna nemačka književnost nije dala u čitavoj svojoj istoriji itd. To se dešava stoga što narod slabo učestvuje u stvaranju tih jezika, koji pripadaju jednoj međunarodnoj eliti itd., dok prilično brzo može postići da te jezike shvati (i to kao kolektiv, ne pojedinačno). Sve to pominjemo da bismo pokazali da čisto estetski „ukus“, ako se može nazvati primaran kao oblik i aktivnost duha, u stvari praktično nije takav, to jest u hronološkom smislu.

Neko je rekao (na primer Precolini u knjižici *Čini mi se...*) da se za pozorište ne može reći da je umetnost, nego rasonoda mehaničkog karaktera. I to zbog toga što gledaoci ne mogu estetski uživati u prikazanoj drami, već

se jedino interesuju za zaplet itd. (ili nešto slično). Primedba je netačna u tom smislu što u pozorišnoj predstavi umetnički elemenat ne pruža samo drama u literarnom smislu te reči, — tvorac nije samo pisac: autor interveniše u pozorišnoj predstavi rečima i didaskalijama koje ograničavaju slobodu glumca i režisera, ali literarni elemenat postaje, u stvari, na predstavi prilika za nove umetničke kreacije, koje od dopunskih i kritičko-interpretativnih postaju sve značajnije: interpretacija pojedinačnog glumca i scenska celina koju stvara reditelj. A tačno je pak da samo uzastopno čitanje može dovesti do toga da u drami uživamo onako kako ju je autor stvorio. Zaključak je sledeći: umetničko delo je utoliko „umetnički“ popularnije ukoliko je njegova moralna, kulturna, osećajna sadržina više vezana za nacionalni moral, kulturu, osećanja, i to shvaćenih ne kao nešto statično, nego kao aktivnost u stalnom razvoju. Do brzog uspostavljanja kontakta između čitaoca i pisca dolazi onda kada jedinstvu sadržine i forme u čitaocu prethodi jedinstvo poetskog i osećajnog sveta: inače čitalac mora početi da prevodi „jezik“ sadržine na svoj sopstveni jezik: može se reći da nastaje situacija kao kod čoveka koji je učio engleski na ubrzanom Berlicovom kursu, a zatim čita Šekspira: zamor od doslovnog razumevanja, izazvan stalnim služenjem osrednjim rečnikom, svodi čitanje na pedantno školsko vežbanje i ništa više.

Neolalizam. — Neolalizam kao patološka manifestacija individualnog jezika (rečnika). Ali, zar se ne može upotrebiti taj izraz u opštijem smislu da bi se označio čitav niz kulturnih, umetničkih, intelektualnih manifestacija? Šta li su sve te umetničke i književne škole i škole ako ne pojave neolalizma u kulturi? U periodima krize nastaju šire i mnogobrojnije pojave neolalizma.

Jezik i jezički izraz.⁴⁷ Svaki kulturni izraz, svaka moralna i intelektualna aktivnost ima svoj istorijski određen jezik: to je onaj jezik koji se zove i „tehnika“, a isto tako i „struktura“. Ako bi neki književnik počeo da piše ličnim proizvoljnim jezikom (to jest kad bi postao „neolalist“ u patološkom smislu te reči), pa kada bi ga i drugi podražavali (svako svojim proizvoljnim jezikom), bila bi to prava vavilonska kula. Isti utisak se ne stiče u

pogledu muzičkog, slikarskog, vajarskog i jezičkog izraza (tehnikе) itd. O tome treba razmisliti i to treba produbiti.

Sa stanovišta kulturne istorije, a prema tome i kulturnog „stvaranja“ (ne treba to mešati s umetničkim stvaranjem, već, naprotiv, približiti političkim aktivnostima; i, zaista, u tom smislu se može govoriti o „kulturnoj politici“), između književnosti i drugih oblika umetničkog izražavanja (likovnog, muzičkog, orkestarskog itd.) postoji razlika koju bi trebalo definisati i precizirati na teoretski opravdan i shvatljiv način. „Verbalni“ izraz ima usko nacionalno, narodno, kulturno obeležje: Geteovu pesmu u originalu može shvatiti i potpuno proživeti i osetiti samo Nemač (ili neko ko se „ponemčio“). Dantea može shvatiti i proživeti jedino obrazovan Italijan itd. Mikelandelovu statuu, Verdijevo muzičko delo, ruski balet, Rafaelovu sliku itd. može, naprotiv, shvatiti skoro odmah bilo koji građanin sveta, čak i nekosmopolitski duhovi, čak i onaj ko nije prešao uski krug jedne provincije svoje zemlje. Međutim, stvar nije tako jednostavna kako bi čovek mogao pomisliti ako posmatra samo spoljni izgled stvari. Umetnička emocija koju neki Japanac ili Laponac oseća pred nekom Mikelandelovom statuom ili slušajući neku Verdijevu melodiju svakako je umetnička emocija (isti taj Japanac ili Laponac ostao bi neosetljiv i gluv ako bi mu neko recitovao neke Danteove, Geteove ili Šelijeve pesme, ili bi se divio umetnosti recitovanja kao takvoj); ali, umetnička emocija Japanca ili Laponca neće biti istog intenziteta i boje kao prosečnog Italijana, a utoliko manje kao obrazovanog Italijana. To znači da pored ili, bolje, ispod izraza kosmopolitskog obeležja muzičkog, slikarskog itd. jezika postoji dublja kulturna suština, koja je više omedena, više „nacionalno-narodna“. I ne samo to: postoje razni stepeni tog jezika; postoji nacionalno-narodni stepen (i često pre njega provincijsko-dijalektalno-folklorni), zatim stepen određene „civilizacije“ koji se empirijski može odrediti religioznom tradicijom (na primer hrišćanskom, ali koja se opet deli na katoličku, protestantsku, pravoslavnu itd.) a takođe, u savremenom svetu, određenom „kulturno-političkom strujom“. Za vreme rata, na primer, jedan engleski, francuski, ruski govornik mogao je govoriti italijanskoj publici svojim

nerazumljivim jezikom o pustošenjima koja su počinili Nemci u Belgiji. Ako je publika bila naklonjena govorniku, može se reći da ga je i „razumevala“. Istina je da u govorništvu „reč“ nije jedini elemenat: tu je i pokret, ton glasa itd., odnosno izvestan muzički elemenat, koji prenosi lajtmotiv glavnog osećanja, osnovne strasti; isto tako, postoji orkestarski elemenat: pokret u širokom smislu, koji skandira i razuđuje talas osećanja i strasti.

Da bismo utvrdili jednu kulturnu politiku, ova zapažanja su neophodna; za kulturnu politiku narodnih masa ona su osnovna. Evo gde leži uzrok međunarodnog „uspeha“ bioskopa u današnje vreme i, ranije, melodrame i muzike uopšte.

Iskrenost (ili spontanost) i disciplina. — Da li iskrenost (ili spontanost) uvek predstavlja preimućstvo i vrednost? Predstavlja preimućstvo i vrednost ako je disciplinovana. Iskrenost (ili spontanost) znači maksimum individualizma, ali isto tako i u smislu idiosinkrazije (originalnost je u ovom slučaju ravna idiotizmu). Individua je istorijski originalna kada najviše ističe ideje života „društvenosti“, bez čega bi bila „idiot“⁴⁸ (u etimološkom smislu, koji se pak ne udaljuje od vulgarnog i običnog smisla). O originalnosti, ličnosti, iskrenosti, postoji romantično značenje, i to je značenje istorijski opravdano utoliko što je nastalo kao opozicija na izvestan bitno „jezuitski“ konformizam: to jest veštački, tobožnji konformizam koji je površno stvoren radi interesa male grupe ili klike, a ne radi interesa avangarde.

Postoji „racionalni“ konformizam, to jest onaj koji odgovara nužnosti, najmanjem naporu za postizanje korisnog rezultata, i disciplinu takvog konformizma treba uzdizati i unapređivati, nastojati da ona postane „spontanost“ ili „iskrenost“. Konformizam ne znači ništa drugo nego „društvenost“, ali dobro je upotrebljavati upravo reč „konformizam“ da bi se srdile budale. To ne otklanja mogućnost da se formira ličnost i da čovek bude originalan, ali to otežava stvar. Odveć je lako biti originalan radeći samo suprotno od onoga što čine svi; to je mehanička stvar. Odveć je lako govoriti drukčije od ostalih, biti neolalist, ali teško je razlikovati se od drugih ne praveći pri tome akrobacije. Upravo se danas dešava

da se traži jevtina originalnost i ličnost. Tamnice i ludnice su prepune originalnih ljudi i snažnih ličnosti. Udarati glasom na disciplinu, na društvenost, a ipak tražiti iskrenost, spontanost, originalnost, ličnost — eto, to je ono što je zaista teško i nužno. A ne može se reći da je konformizam suviše lak i da svodi svet na manastir. A koji je „pravi konformizam“, to jest kakvo je racionalno, najkorisnije, najslobodnije postupanje, utoliko što se povinuje „nužnosti“? To jest kakva je „nužnost“? Svako je sklon tome da od sebe pravi „uzor“ „model“, „društvenosti“, i da sebe postavi kao „uzoritog“. Međutim, društvenost, konformizam su rezultat kulturne borbe (i ne samo kulturne); to je „objektivna“ ili opšta stvar, isto onako kao što „nužnost“ na kojoj se uzdiže zgrada slobode ne može a da ne bude objektivna i opšta.

U književnosti (umetnosti) nasuprot iskrenosti i spontanosti nalazi se mehanizam ili račun, što može da bude lažni konformizam, lažna društvenost, to jest prilagođavanje gotovim i uobičajenim idejama. Setimo se klasičnog primera Nina Berinija⁴⁹ koji „na ceduljama ispisuje“ prošlost i traži originalnost u tome da čini ono što se ne nalazi na ceduljama. Berinijeva pozorišna načela: 1) dužina rada: utvrditi prosek dužine, zasnivajući je na onim delima koja su imala uspeha; 2) proučavanje završetka: koji je završetak imao uspeha i izazvao aplauz? 3) proučavanje kombinacija: na primer u građanskoj seksualnoj drami, muž, žena, ljubavnik, videti kakve su kombinacije najviše korišćene i „izmisliti“ isključivo nove kombinacije, mehanički pronađene. Tako je Berini pronašao da drama ne sme da ima više od 50.000 reči, to jest da ne sme trajati duže od toga vremena. Svaki čin i svaka glavna scena moraju dostići vrhunac na određen način i taj način je eksperimentalno proučen, prema proseku osećanja i stimulansa koji su po tradiciji imali uspeha itd. S takvim kriterijem ne mogu se svakako doživeti komercijalne katastrofe. Ali, da li je to „konformizam“ ili „društvenost“ u pomenutom smislu? Svakako da nije. To je prilagođavanje onome što već postoji.

Disciplina je i proučavanje prošlosti, utoliko što je prošlost elemenat sadašnjosti i budućnosti, ali ne „dokoni“ nego neophodan elemenat; utoliko što je jezik,

odnosno elemenat nužnog „saobražavanja“ a ne „dokonog“, ulenjenog saobražavanja.

„Funktionalna“ literatura. — Šta u literaturi odgovara „racionalizmu“ u arhitekturi? Svakako literatura po jednom planu, to jest „funktionalna“ literatura, prema unapred utvrđenom društvenom smeru. Čudno je da je racionalizam u arhitekturi pozdravljen i opravdan, a u drugim umetnostima nije. Tu mora da je posredi neki nesporazum. Zar samo arhitektura ima praktične ciljeve? Sigurno na prvi pogled tako izgleda, jer arhitektura gradi kuće za stanovanje; ali nije reč o tome, reč je o „nužnosti“. Neko će reći da su kuće neophodnije od drugih umetnosti, što samo znači da su kuće neophodne za sve, a umetnosti samo za intelektualce, za kulturne ljude. Moralo bi se zaključiti da su upravo „praktičari“ oni koji sebi postavljaju zadatak da sve umetnosti učine neophodnim za sve ljude, da sve ljude učine „umeticima“.

I još nešto. Društvena prinuda! Koliko se trabunja protiv te prinude! Ne misli se da je to reč! Prinuda, smer, plan jednostavno su teren za odabiranje umetnika i ništa više: i to za odabiranje u praktične ciljeve, to jest na polju na kome su volja i prinuda savršeno opravdane. Kao da prinuda nije uvek postojala! Zar to nije bila prinuda samo zato što su je pojedinci nesvesno vršili, a ne centralna vlast ili neka centralizovana snaga? Reč je u suštini uvek o „racionalnosti“ protiv proizvoljnog htenja pojedinca. Ona se pitanje ne kreće oko prinude, nego oko činjenice da li je u pitanju autentični racionalizam, stvarna funkcionalnost, ili proizvoljni čin, — eto, stvar je u tome. Prinuda je takva samo za onoga ko je ne prihvata, a ne za onoga ko je prihvata: ako se prinuda razvija prema razvoju društvenih snaga, ona nije prinuda nego „otkrivanje“ kulturne istine, postignuto ubrzanim metodom. Može se reći o prinudi ono što sveštenici kažu o božanskoj determinaciji: za one koji je „hoće“, ona nije determinacija nego slobodna volja. U stvari, vodi se borba protiv prinude o kojoj je reč zbog toga što je u pitanju borba protiv intelektualaca i protiv izvesnih intelektualaca, onih tradicionalnih i tradicionalista, onih koji u najboljem slučaju prihvataju da novine sebi krče put malo-pomalo, postepeno.

Zanimljivo je da se u arhitekturi racionalizam protivstavlja „dekorativnosti“, i to se naziva „industrijska umetnost“. Čudno je to, ali tačno. Zaista, trebalo bi uvek nazivati industrijskom svaku umetničku manifestaciju usmerenu na to da zadovolji ukus pojedinih bogatih kupaca i da „ukrasi“ njihov život, kako se to već kaže. Kada je umetnost, naročito u svojim kolektivnim oblicima, usmerena na izgrađivanje ukusa masa, na podizanje tog ukusa, ona nije „industrijska“ nego nesebična, to jest ona je umetnost. Čini mi se da je pojam racionalizma u arhitekturi, to jest „funkcionalnosti“, veoma bogat po posledicama i načelima kulturne politike; nije slučajno što je taj pojam nastao upravo u ovim vremenima „socijalizacije“ (u širokom smislu) i intervenisanja centralnih snaga za organizovanje velikih masa protiv ostataka individualizma i individualističkih estetika u kulturnoj politici.

Racionalizam u arhitekturi. — Pitanje naziva. Očigledno je da „racionalizam“ u arhitekturi znači naprosto „savremenost“. Isto tako je očigledno da je „racionalno“ samo način da se izrazi lepo po ukusu izvesnog vremena. Razumljivo je što se to desilo pre u arhitekturi nego u drugim umetnostima, jer je arhitektura „kolektivna“ ne samo kao „upotreba“, nego i kao „ocena“. Moglo bi se reći da je „racionalizam“ uvek postojao, to jest da su ljudi uvek nastojali da postignu neki cilj prema izvesnom ukusu i tehničkom poznavanju otpornosti i prilagodljivosti „materijala“.

Koliko i kako se „racionalizam“ arhitekture može proširiti na druge umetnosti, to je teško pitanje koje će razrešiti „činjenična kritika“ (što ne znači da je nepotrebna intelektualna i estetska kritika koja priprema činjeničnu kritiku). Izvesno je da arhitektura izgleda izdvojena po sebi, a zbog svojih neposrednih veza sa životom izgleda da se više od svih umetnosti najlakše može menjati i preinačavati, pa je i najpodložnija kritici. Neka slika, knjiga ili statuica mogu se držati na „ličnom“ mestu za lično uživanje, ali nije takav slučaj i s arhitektonskom konstrukcijom. Treba se indirektno setiti (u pogledu onoga što vredi za ovaj slučaj) na Tilgerove primedbe da se arhitektonsko delo ne može porediti s ostalim umetničkim delima zbog svog „koštanja“, zbog toga što zauzima

mного простora itd. Srušiti građevinsko delo, to jest graditi ga i razgrađivati praveći opite, to je nešto što ne priliči mnogo arhitekturi.

Tačno je da je za stvaranje lepog nedovoljno proučavati samo funkciju, iako je nužno; međutim, i oko same „funkcije“ iskrsavaju neslaganja, to jest ideja i sama funkcija jesu nešto individualno, ili dovode do individualnih tumačenja. Ne znači pak da „dekoracija“ nije „funkcionalna“; i „dekoracija“ se shvata u širokom smislu kao sve ono što nije striktno „funkcionalno“, kao matematika. „Racionalnost“ vodi „pojednostavljenju“, to je već mnogo. (Borba protiv estetskog sećentizma⁵⁰, koji upravo karakteriše prevaga spoljnog dekorativnog elementa nad funkcionalnim, makar i u širokom smislu, to jest funkcije u koju je uključena i „estetska funkcija“.) Mnogo znači već i to što smo uspeli da priznamo da je „arhitektura tumačenje onoga što je praktično“. Možda bi se moglo reći za sve umetnosti da su „određeno tumačenje onoga što je praktično“, pretpostavivši da se izrazu „praktičan“ oduzme svako pogrdno „judejsko“ značenje (ili plitko buržoasko: valja primetiti da „buržoaski“⁵¹ u mnogim jezicima znači samo „plitak, osrednji, sebičan“, to jest da je stekao ono značenje koje je nekada imao izraz „judejski“; ipak, ti jezički problemi imaju značenje, jer jezik je misao, način govora, pokazuje ne samo način mišljenja i osećanja nego i izražavanja, to jest objašnjavanja i izazivanja osećanja). Svakako, pitanje „racionalnosti“ ne postavlja se za ostale umetnosti na isti način kao za arhitekturu. Pa ipak, korisno je uzeti arhitekturu kao „uzor“ uzevši da se *a priori* mora prihvatiti da je lepo uvek takvo i da postavlja iste probleme, ma kakav bio njegov formalni izraz. Moglo bi se reći da je reč o „tehnic“, ali to nije tehnika jer je izraz, te se problem vraća u svoj početni krug s drukčijim rečima. . .

(Prevela Neda Popović,
Redaktor Nikša Stipčević)

• NAPOMENE

---

¹ Maieutica — grčka reč koja znači: babička veština. Način diskusije kojim se protivnik, preko pitanja i odgovora, navodi da sam otkrije istine koje su latentno postojale u njegovom duhu. Metod kojim se Sokrat služio u svojim dijalozima.

² Po mitološkom kralju kritskom, Minosu, Zevsovom sinu. U šaljivom tonu se to ime upotrebljava u italijanskom jeziku da bi se reklo za nekoga da je „mrgodan i neumoljiv sudija“. Prema tome, „minoska ocena“ — oštra i bespogovorna ocena.

³ Filip Turati (1857—1932) vođ desnog oportunističkog krila i lider Ujedinjene socijalističke partije stvorene nakon rascjepa Socijalističke partije Italije (1921/22), od koje se izdvojilo revolucionarno komunističko krilo.

⁴ Vidi napomenu broj 12.

⁵ Ruski general Kornilov krenuo je septembra 1917. na Petrograd da razbije Privremenu vladu i ponovo dovede na vlast cara. Puč je pretrpeo neuspeh zbog otpora vojnika i radnika Petrograda, koje su organizovali boljševici.

⁶ Sedište Kongresa je zatim premešteno u Livorno zbog bezbednosti; u Firenci su već besneli fašisti, dok su u Livornu radnici još držali situaciju u svojim rukama.

⁷ Po generalu Luigi Cadorniju, vrhovnom komandantu italijanske vojske u prvom svetskom ratu, koji je smenjen 1917. posle bitke kod Kaporeta.

⁸ Odnosi se na anarhiste.

⁹ Kamilo Benzo Kavuro (1810—1861), predstavnik krupne buržoazije, postao „ponizni sluga francuskog imperijalizma“. Odrekao se uticaja nad zapadnim delovima kao „kompenzacije“ Francuskoj za zajedničko nastojanje da se istisne Austrija iz istočnih delova Italije.

¹⁰ *Riforma sociale*, od jula—avgusta 1918, str. 415.

¹¹ Agostino Lanzillo (1886—1952). Sindikalist, sorelovac. Narodni poslanik 1923, pristao je uz fašizam i 1931. postao je član

Nacionalnog saveta fašističkih korporacija. Posle 1943. se odvojio od fašizma. Posle rata je saradivao u desničarskim listovima.

¹² Narodna stranka (*Partito popolare italiano*) je osnovana 1919. godine. Osnovao ju je Don Sturco s vrlo neodređenim hrišćanskim programom. Obnovljena je posle drugog svetskog rata kao Demohrišćanska stranka.

¹³ Marksov *Osamnaesti brimer Luja Bonaparte*.

¹⁴ *Luigi Russo* (rođen 1892), kritičar i istoričar italijanske književnosti. Urednik poznatog italijanskog književnog časopisa *Belfagor*. Levi demokrat po političkim shvatanjima.

¹⁵ „Nikada neka društvena formacija ne propada pre nego što budu razvijene sve proizvodne snage za koje je ona dovoljno prostrana, i nikad novi, viši odnosi proizvodnje ne nastupaju pre nego što se materijalni uslovi njihove egzistencije nisu već rodili u krilu samog starog društva. Stoga čovečanstvo postavlja sebi uvek samo one zadatke koje može rešiti jer, kad tačnije posmatramo, uvek ćemo naći da se sam zadatak rađa samo tamo gde materijalni uslovi za njegovo rešenje već postoje ili se bar nalaze u procesu svoga nastajanja“. (Marks, Predgovor za *Prilog kritici političke ekonomije*. „Kultura“, Beograd, 1949. str. 9.)

¹⁶ *Partito d'Azione* — politička stranka u Italiji iz doba Risordimenta koja je imala za program postizanje nezavisnosti i ujedinjenja pobunama i vojnom akcijom.

¹⁷ *Partito moderato piemontese* — politička stranka osnovana oko 1848. Najvažniji njeni predstavnici: Massimo d'Azeglio i Cavour. Godine 1848. je težila da se obrazuje konfederacija država u Italiji. Posle Cavour-a, sačinjavala je desnicu u italijanskom parlamentu.

¹⁸ Lorenzo Mediči, zvani Veličanstveni (1449—1492).

¹⁹ Čuvena Drajfusova afera (optužba protiv francuskog oficira zbog navodne špijunaže) iskorišćena je za lične političke rasprave i borbe 90-tih godina prošlog veka u Francuskoj.

²⁰ Od „Arditi“ (smeli), jurišni odredi u italijanskoj vojsci u prvom svetskom ratu. U početku su imali dobrovoljački karakter. Godine 1922. i komunisti i socijalisti su bili organizovali odrede za borbu protiv fašizma koji su se zvali „Arditi del popolo“.

²¹ Odnosi se na međunarodni radnički pokret. Možda i na polemike koje su oko toga nastale u Drugoj internacionali.

²² Prenošenje metoda vladanja (poreski, pravni, ekonomski sistem) karakterističnih za Kraljevinu Pijemont na druge italijanske oblasti posle ujedinjenja. *Hegemon* je ovde Pijemont.

²³ Videti kod Kročea *Kritičke razgovore*, serija IV, Bari 1932, str. 143—146.

²⁴ Đuzepe Besarion — Josif Visarionovič Staljin.

²⁵ Karl Marks.

²⁶ Vladimir Iljič Lenjin.

²⁷ Ljev Davidovič Trocki.

²⁸ — boljševizam.

²⁹ — boljševici.

³⁰ — članak koji je doneo „Pregled inostrane štampe“ od 3—10. januara 1933. godine.

³¹ — reč izvedena od *forca* — vešala. Označava ideologiju svih onih koji smatraju da su vešala najpogodnije sredstvo za upravljanje narodima.

³² — marksizmu.

³³ Senatori su dobri ljudi, a senat zla životinja.

³⁴ „Da bi što radije stanovali u Rimu, svima koji su obavljali lekarski poziv i doktorima slobodnih veština a i da bi ostali to tražili dao je građansko pravo.“

³⁵ Religiozni red u Francuskoj koji je procvetao u doba apsolutizma (poricao vrhovnu vlast pape i propovedao neograničenu vlast kralja). Francuska buržoaska revolucija (1789) srušila je sa apsolutizmom i ekonomsku osnovu galikanstva.

³⁶ Tako su nazvani Bizmarkovi zakoni kojima je on duhovništvo katoličke crkve od faktora opozicije pretvorio u poslušne sprovodnike prusko-junkerske politike.

³⁷ Posle mene potop — izreka koja simboliše samodržanje.

³⁸ *Manifest jednog dela inteligencije*: „Zar time što postaje

nacionalna jedna literatura ne dobija univerzalnije značenje, jedan opštiji humaniji interes.“

³⁹ *L'Asino*, ilustrovani nedeljni časopis, pokrenut 1897. Uređivao ga je G. Podrecca a zatim karikaturisti Galantara. Prestao je da izlazi 1926.

⁴⁰ *Elzeviro* — uvodni članak na književnoj strani u novinama (u Italiji je to obično treća strana). Reč dolazi od prezimena čuvene porodice knjižara, izdavača i štampara Elzevier (Lajden — Amsterdam, 1583—1712) koji su za štampanje upotrebljavali posebno elegantna slova.

⁴¹ *Karnead* (212—129. pre n. e.) filosof stoičar a zatim platoničar iz Kirene u Africi. U italijanskom se kaže, sa značenjem komičnog prezira „un Carneade“ za malo poznatu osobu. To značenje je uvedeno posle čuvenog pitanja koje postavlja komična figura Don Abondija u Romanu *Verenici* Alesandra Manconija: „Carneade, chi era costui?“

⁴² — poverljiv izveštaj.

⁴³ Struja u italijanskoj književnosti koja je negovala „lepu sitnicu“, čistu formu.

⁴⁴ Autor je Alesandro Manconi.

⁴⁵ Autor je pesnik Ugo Foskolo.

⁴⁶ „Književnost oca Brešanija“, „Brešanizam“, „unućici oca Brešanija“ — tako je A. Gramši obeležio onu književnost u Italiji i one književnike kod kojih je nalazio antidemokratske i spiritualističke stavove. Ti termini se veoma često sreću u njegovim *Sveskama iz zatvora* i predstavljaju zajednički polemički imenitelj pod koji je Gramši postavio mnoge književnike novije i najnovije italijanske književnosti. Antonio Bresciani, koji je Gramšiu poslužio za pokazivanje svega onog što je reakcionarno u italijanskoj kulturi novijeg vremena, rodio se 1798. u Ali (Trento). Godine 1821. zaređen je za sveštenika i posle sedam godina postao je član jezuitskog reda, da bi potom postao jezuitski provincijal za Kraljevinu Sardiniju. Kada su između 1846. i 1899. jezuiti bili proterani iz mnogih italijanskih država, krio se dugo u Rimu. Posle restauracije bio je jedan od prvih urednika vatikanskog časopisa *Čiviltà katolika*, koji i danas izlazi. Bio je silovit i ostrvljen protivnik liberalizma i romantizma. Napisao je više veoma loših romana, među kojima i *Jevrejina iz Verone* koji Gramši pominje. Romane je najpre objavljivao u časopisu *Čiviltà katolika*.

⁴⁷ Razlika koja postoji između pojmova „langue“ i „langage“.

⁴⁸ Ovom reči se u grčkom jeziku označavao onaj ko nema javne službe, dužnosti.

⁴⁹ Nino Berini, italijanski dramski pisac, rođen 1879.

⁵⁰ „*Secentismo*“ ili „*seicentismo*“, manir XVII veka. Ovim terminom se u italijanskom jeziku označava izveštačena, prazna, retorična umetnost i književnost puna ukrasa, bez obzira na vek u kome je nastala.

⁵¹ Ital. „*borghese*“.

Knjižnica TRAVIĆ

SADRŽAJ

Napomena izdavača	5
Palmiro Toljati — Gramši mislilac i čovek akcije	7
PROBLEMI REVOLUCIJE	
<i>Pokret „Novog poretka“</i>	
Radnička demokratija	29
Osvajanje države	33
Sindikati i saveti	38
Sindikalizam i saveti	43
Fabrički savet	45
Komunistička partija	49
<i>Moderni vladalac</i>	
Elementi politike	55
INTELEKTUALCI I REVOLUCIJA	
<i>Intelektualci i organizacija kulture</i>	
Za istoriju intelektualaca	117
Novinarstvo	138
<i>Književnost i nacionalni život</i>	
Problemi književne kritike	161
Napomene	179

DŽEPNA KNJIGA
Beogradskog izdavačko-grafičkog zavoda

Broj za porudžbinu	Naslov i pisac
106.054	ZA ŠAHOVSKU KRUNU (Spaski-Fišer), dr Petar Trifunović (rasprodato)
106.023	HAMLET, Vilijem Šekspir
106.009	KOCKAR, Fjodor Dostojevski
106.005	GOSPOĐICA, Ivo Andrić
106.010	UOČI NOVIH DANA, Ivan Turgenjev
106.067	IZABRANE PESME, Desanka Maksimović
106.068	IZABRANA SRBIJA (pesme), Oskar Davičo
106.003	USKOK, Simo Matavulj
106.061	ŠPIJUNI GLEDAJU S NEBA, Robert Klark
106.007	CRVENI PETAO LETI PREMA NEBU, Miodrag Bulatović
106.020	UBICA JE MOJ GOSPODAR, Anri de Monterlan
106.040	SOLARIS, Stanislav Lem
106.056	ARSEN LUPEN I PLAVOKOSA DAMA, Moris Lebten
106.013	ZAPISI MLADOG LEKARA, Mihail Bulgakov
106.063	MAFIJA, PODZEMLJE SVETA, Viktor Aleksandrov
106.022	BOGATAŠ, Žorž Simenon
106.019	SKITNICA, Koleta
106.034	SEDM KĆERI BEZ MIRAZA, Šolem Alejhem
106.027	DIPLOMAC, Čarls Veb
106.069	BAŠTA, PEPEO, Danilo Kiš
106.025	TAJNI AGENT AŠENDEN, Somerset Mom
106.024	SPASENJE JEDNOG FORSAJTA, Džon Gotsvordi
106.021	ASTRAGAL, Albertina Sarazen
106.038	ČUDNOVATO ORUŽJE, Fransis Rik
106.070	MEĆ STOLEĆA (Fišer-Spaski), Svetozar Gligorić
106.004	VRZINO KOLO, Branimir Čosić
106.006	SVILENE PAPUČE, Mirko Božić
106.011	SMRT IVANA ILJIČA, Lav Tolstoj
106.026	LETNJE OSTRVO, Erskin Koldvel
106.001	STRADIJA ITD., Radoje Domanović
106.108	SRPSKE OBMANE I SRBIJA NA ISTOKU, Svetozar Marković
106.002	PRIČE O MUŠKOM, SUZNI KROKODIL I MASKE, Miloš Crnjanski
106.029	HILJADU I JEDNA SMRT, Miroslav Krleža
106.041	JUDA ISKARIOTSKI, Leonid Andrejev
106.092	GDE SI BIO, ADAME? Hajnrih Bel
106.033	RAT LJUDI I DAŽDEVNJAKA, Karel Čapek
106.018	OSVAJAČI, Andre Malro
106.028	RUŽA ZA EMILIJU, Vilijem Fokner
106.015	TAJNA KNEGINJE KADINJAN, Onore de Balzak
106.042	ARAPI IZMEDU JUČE I SUTRA, Milutin Milenković
106.109	ZAGONETKA ZVANA KINA, Đorđe Radenković
106.136	CACA U METROU, Rejmon Keno

MARKSIZAM

106.116	PROLETERSKA REVOLUCIJA (Pouke Pariške komune), Karl Marks
106.117	SOCIJALIZAM (istorija, teorija, praksa), Fridrih Engels
106.118	DRŽAVA I REVOLUCIJA, (Zadaci proletarijata), V. I. Lenjin
06.119	PROTIV anarhizma, liberalizma, levičarstva i revizionizma, Marks-Engels-Lenjin
06.120	PROBLEMI REVOLUCIJE (intelektualci i revolucija), Antonio Gramši
06.121	MARKSIZAM; AKTUELNI PROBLEMI MARKSIZMA, Anri Lefevr
06.122	PORUKE REVOLUCIJE (Od dolaska na čelo Partije do Pisma), Josip Broz Tito
06.126	SAMOUPRAVLJANJE I DRUŠTVENA SVOJINA, Edvard Kardaelj

PRAKTIČNA KNJIGA

- 106.047 LEČENJE BILJEM ORGANA ZA VARENJE, ŽUČI I JETRE, dr Jovan Tucakov
106.048 LEČENJE BILJEM SRCA, KRVNIH SUDOVA I NERVNOG SISTEMA, dr Jovan Tucakov
106.065 LEČENJE BILJEM ORGANA ZA DISANJE, dr Jovan Tucakov
106.066 LEČENJE BILJEM RAZNIH BOLESTI, dr Jovan Tucakov
106.043 REČNIK KNJIŽEVNIH IZRAZA, dr Slobodan A. Jovanović
106.045 ZDRAVO DETE (nega i ishrana), dr Svetislav Kostić
106.046 DEČJE BOLESTI, dr Svetislav Kostić
106.055 PATIN KUVAR (NAŠI SPECIJALITETI), Ljubica Nenadović (DRUGO IZDANJE)
106.056 PATIN KUVAR (KUHINJA ZA NAŠ DOM), Ljubica Nenadović (DRUGO IZDANJE)
106.057 EKSPRES-KUVAR (ručak za pola sata), Jelena Jerinić
106.071 CVEČE U KUĆI, inž. Aleksandar Sigunov (DRUGO IZDANJE)
106.072 CVEČE U BAŠTI, inž. Aleksandar Sigunov
106.049 NEGOVANA ŽENA (svakodnevna kozmetika), mr. ph. Dragoljub Granžan (DRUGO IZDANJE)
106.050 PRIVLAČNA ŽENA (dekorativna kozmetika), mr. ph. Dragoljub Granžan

FEST-ROMANI

- 106.073 DŽONI JE KRENUO U RAT, Dolton Trambo
106.074 MEŠ, Ričard Huker
106.075 KONJE UBIJAJU, ZAR NE? Horas Mek Koj
106.084 KLUT, Vilijem Džonston
106.077 FRENEZIJA, Artur La Bern
106.078 FRANCUSKA VEZA I, Robin Mur
106.079 FRANCUSKA VEZA II, Robin Mur
106.080 ANDREJ RUBLJOV, Vladimir Pribitkov

Porudžbine: BIGZ, 11040 Beograd, Bulevar vojvode Mišića 17

DŽEPNU KNJIGU BIGZ uređuje Urednički odbor. Izdanje i štampa: Beogradski izdavačko-grafički zavod, Bulevar vojvode Mišića 17. Za izdavača Dušan Popović, generalni direktor. Telefoni: 650-665 (uredništvo) i 650-933 (prodaja). Tekući račun za sve uplate: 60802-601-5881. Oslobođeno poreza (rešenje Republičkog sekretarijata za kulturu SR Srbije br. 413-54/73-02 od 30. januara 1973. godine)

Beograd, 1973.

Džepna knjiga

MARKSIZAM

T 141.82

GRA

Ima li samoupravljanje koreni radničkom pokretu? Šta je su? Kako rešavati osnovne probleme sukobu izvorni marksizam? Kalnija teorija i praksa socijalizma kome živimo? . . . Izbor najpoznatijih mislilaca i revolucionara . . .

Iz sadržaja: *Radnička demokratija; Osvajanje države; Sindikati i saveti; Fabrički saveti; Komunistička partija; Za istoriju intelektualaca; Novinarstvo; Problemi književne kritike . . . Toljati — Gramši mislilac i čovek od akcije.*

Cena 10 din.